

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

TIDSSKRIFT FOR KULTURHISTORIE OG LOKALHISTORIE
UDGIVET AF DANSK HISTORISK FÆLLESFORENING

FORTID OG NUTID

BIND XVIII. HEFTE 3. SIDE 245—356. KØBENHAVN 1951

Poul Nørlund

4. Nov. 1888 — 26. Maj 1951

For dansk Museumsvæsen, for dansk Videnskab og for dansk Kultur betyder Poul Nørlunds altfor tidlige Bortgang et stort og alvorligt Tab. Fra første Færd var hans videnskabelige Bane strålende. Han tog sin Studentereksamen fra Sorø Akademi med Udmærkelse, han gjorde sig bemærket, allerede da han studerede Historie ved Universitetet, og hans Doktordisputats om »Det romerske Slavesamfund under Afvikling« (1920) var et vægtigt Forskerarbejde. Utvivlsomt kunde han være blevet en fremragende Universitetslærer, men han havde allerede forlængst valgt sin Livsgerning og knyttet sin Skæbne til Nationalmuseet, hvor hans Arbejde begyndte 1912. Vor Middelalders Arkæologi blev hans centrale Interessesfære. Også her stod Lykken ham bi, han fik Opgaver langt ud over det almindelige Mål og forstod både praktisk og videnskabeligt at løse dem. For en Årrække blev Sendelsen til Grønland 1921 afgørende for hans Liv. Efter Udgravningerne på Herjolfsnæs med de enestående Fund af Grave og Middelaldersdragter blev det muligt for ham at tegne et

nyt og gribende Billede af Nordboernes sidste, tragiske Tid i den fjerne Udbygd, og Publikationen herom (Buried Norsemen at H. i Meddelelser om Grønland 1924) gjorde hans Navn bekendt, ikke mindst i Amerika. De grønlandske Udgravninger fortsattes siden på Bispesædet Gardar og på selve Erik den Rødes Gård Brattahlid, og ind imellem kunde han endda i 1928—29 efter Indbydelse af det svenske Rigsantikvariat deltage i Undersøgelsen af Krigergravene i Visby, det ikke mindre gribende Minde om Valdemar Atterdags Erobringstog til Gotland.

Trods disse store Opgaver udenfor Danmarks snævre Grænser nåede han dog allerede 1926 at udsende den statelige Bog om vort Lands »Gyldne Altre« fra Valdemarernes Tid, hvis kunsthistoriske Stilling han analyserede så indgående, at både deres europæiske Betydning og deres hjemlige Herkomst blev klart belyst. I Forberedelserne til Værket om »Danmarks Kirker« tog han virksomt Del; selvom han her arbejdede om Kap med andre, var Planerne næppe blevet iværksat uden hans ihærdige Udholdenhed, og han redigerede selv det som det andet i Rækken udgivne Bind om Sorø Amts Kirker (1936—39). Her var det sine Barn-domsegne, han kom til at studere, og samtidigt gav en lykkelig Skæbne ham en anden, endnu større Opgave, Udgravningerne af Trelleborg nær hans Fødeby Slagelse, der begyndte ganske småt 1934, fra første Færd for at forhindre en truende Ødelæggelse af den mærkelige Ringvold, hvis Gåder han ved sin fortrinlige Udgravningsteknik og sit fremragende Forskersnille løste så grundigt, at han kom til at kaste et nyt og hidtil uanet Lys over Vikingetiden, ikke mindre epokegørende end de grønlandske Resultater. Trelleborgpublikationen 1948 blev hans sidste videnskabelige Storværk, men kort forinden havde han i Samarbejde med Nationalmuseets Konservator Egmont Lind fulden den fine Bog om vore romanske Kalkmalerier (1945), et Sidestykke til de gyldne Altre.

De nu nævnte Arbejder og Værker, der kunde forøges med mange andre og mindre Afhandlinger, betegner Hovedpunkterne i Nørlunds videnskabelige Indsats. Men det er karakteristisk for ham både som Forsker og som Menneske, at han ikke vilde nøjes med Videnskaben alene; han ønskede også, at dens Resultater skulde populariseres. Det gjorde han i Bogen om de gamle Nordbobygder (1934, senere oversat til engelsk, tysk og grønlandsk), og det var ham, der fremfor nogen anden tog Initiativ til Udgivelsen af Nationalmuseets populærvidenskabelige Årsskrift, Arbejdsmarken, som begyndte at udkomme 1928 og siden er blevet et uundværligt Bindeled mellem Museet og Almenheden.

Også på anden Måde tog Nørlund virksom Del i den Agitation, der måtte føres for at nå frem til den store Nybygning, og da man flyttede ind i den, satte han sit Præg på Samlingerne fra den ældre Middelalder, der viser hans Evner og hans Smag som Museumsordner.

Der kunde efter alt dette ikke være megen Tvivl om, at Nørlund som primus inter pares blev Nationalmuseets Direktør, da Dr. Mackeprang

1938 trak sig tilbage. Der var ialfald ingen Tvivl derom mellem hans nærmeste Kolleger. Og trods de følgende Års Vanskeligheder, Besættelse og Verdenskrig, har hans Evne som Administrator og Organisator stået sin Prøve. Under hans Ledelse har Nationalmuseet vundet en Position som ingensinde før, og byggende på Forgængernes Arbejde har han ikke mindst formået at give dets populære Oplysningsarbejde en fast og sikker Form. Det vil blive tungt at tage Arven op efter ham.

Travlt optaget var Poul Nørlund i sine sidste År. Hans urokkeligt rolige Holdning overfor Besættelsesmagten, der viste sig i de »Seks Tvær-snit af Danmarks Historie« (1941), knyttede ham til Frihedsbevægelsen, hans vidtspændende Interesser førte ham ind på meget andet, skønt hans Embedsstilling og mange dertil knyttede Hverv kunde være mere end nok selv for den virksomste Mand. At han samtidigt dog formåede at fuldføre sine sidste videnskabelige Publikationer, vidner om hans næsten ubegrænsede Arbejdsevne.

Dette fremhæves så stærkt, fordi det er den uundværlige Baggrund for det, der er Hovedmålet med disse Linjer, at mindes Poul Nørlunds Indsats for Dansk historisk Fællesforening.

Sent gik han ind i dens Arbejde ved at modtage Valg som Formand efter Knud Fabricius, og hans Formandstid varede jo kun til ifjor, da han kunde udpege sin Efterfølger. Det betød meget, at han på et såre vanskeligt Tidspunkt støttede Foreningen med sit Navn og sin Autoritet, og det mærkedes snart, at dens Opgaver faldt i Tråd med hans egen Stræben efter Videnskabens Folkeliggørelse. Han tog Arbejdet op med frisk Mod, han var ikke bange for at sætte sig nye Mål, både økonomiske og ideelle, og hans Initiativ og hans Storsyn kom også Foreningen til Gode. Under hans stilfærdige, faste og myndige Ledelse gennem ni År har den vundet Resultater, som vil præge dens Virksomhed i den kommende Tid.

Enkeltheder behøver ikke at repeteres, de kan læses i Fortid og Nutids Mødereferater. Her kan i det hele kun opridses nogle knappe Hovedtræk. Disse få Linjer tilstræber ikke at give et Billede af hans Væsen, der kunde virke fjærnt og fornemt og dog rummede Ildhu og Varme, og de kan kun antyde en ældre Kollegas personlige Følelser: Vemoden ved at skulle skrive Mindeord om en yngre Kaldsfælle, som man selv har budt velkommen på Museet, og Taknemligheden for den fine Hensynsfuldhed, han sidenhen viste Veteranerne.

De skal først og fremmest give Udtryk for Dansk historisk Fællesforenings Tak til dens Formand.

Ære være hans Minde!

Chr. Axel Jensen.

Organisasjonen

av det lokalhistoriske arbeidet i Norge.

Av *Andreas Holmsen*.

Det lokalhistoriske arbeidet har en lang utvikling bak seg i Norge som i Danmark, men den folkelige innsatsen i dette arbeidet og den brede oppslutningen omkring det hører de siste halvhundre årene til. Historien om det er Bjørnsons »Enn om vi klædde fjellet« opp igjen, i en ny versjon. Det nakne fjellet er blitt klædt med skog; men den har like til det siste vært småvoksen og glissen de fleste steder, fordi spredte stor-trær tidlig samlet det meste av kraft og varme i seg. Det er disse store enkelt-trærne øyet fester seg ved når en ser ut over landskapet; de tegner seg klart og skarpt mot synsranden, noen med stolte, rike kroner, andre med underlige, vær-krøkte greiner, men alle høyt hevet over småskogen omkring.

Enkeltprestasjonene har lenge vært grunnleggende i norsk lokalhistorisk arbeid, og en kommer ikke utenom dem om en vil forstå hvorledes dette arbeidet er organisert. De individuelle ytelsene gir bakgrunnen for organisasjonsarbeidet og markerer grensene for det, selv om mange av dem ikke har hatt direkte sammenheng med noen organisasjon.

Individualismen dominerer særlig sterkt innen de slektleddene som sto i sin fulle kraft i mellomkrigstida og tidligere. For noen få år siden sendte jeg ut et spørreskjema til denne gamle garden av norske lokalhistorikere. De ble her bl. a. spurt om hvorledes de så på forholdet mellom de enkelte lokalhistoriske arbeiderne og organisasjonene på området, både de varige sammenslutningene -- altså de lokalhistoriske foreningene — som vi kaller historielag eller sogelag, og de særlige komiteene som kan bli nevnt opp av historielagene, av kommunene, av sparebanker eller av interesserte privatfolk i kommunene til å gi ut lokalhistoriske verker. Vi kaller slike komiteer by- eller bygdeboknemnder — »bygdebok« er vårt vanlige ord for det som i Danmark gjerne blir kalt en »sognebog« eller sognehistorie.

Vel, jeg spurte altså hvorledes de eldre lokalhistorikerne så på disse nemndene og lagene. Ett av svarene, som kom fra bonde og cand. mag. Albert Joleik i Sunnfjord (på Vestlandet), lød kort og godt: »Lag og nemnder er inkje (intet), den einskilde (enkelte) mannen er alt.«

En annen vestlending, bonde og stortingsmann Nils Tveit fra Os ved Bergen, fant at han vanskelig kunne svare på spørsmålet, for han hadde aldri søkt eller fått støtte av noen forening, kommune eller bank til arbeidet sitt, men hadde samlet alt stoffet og skrevet og gitt ut hele bygdeboka på egen hånd uten å spørre noen om noe. Muntlig fortalte denne høyt ansette bygdehistorikeren, som i boka si viser en fortellerkunst i slekt med de gamle sagaene, at han hadde skrevet en stor del av sine 2000 sider på toget att og fram mellom Bergen og hjemstedet, og at bare trykningen av det vakre trebinds verket hadde kostet ham omkring 40 000 førkrigs-kroner i kontant utlegg.

Fullt så storslagne som Nils Tveit har de fleste norske lokalhistorikere naturligvis ikke vært, av den enkle grunn at de ikke har hatt økonomisk evne til det. Men når det gjelder brennende interesse og oppofrende arbeid, er det nok ikke så få som kan måle seg med ham.

Jeg skal gjengi størsteparten av det svaret jeg fikk på spørreskjemaet mitt fra en av de typiske sliterne blant bygdehistorikerne våre, småbrukeren og arbeideren Nils Lauvskard fra Samnanger nær Bergen:

»Frå fyrst av hadde eg ingen tanke um å skriva bygdebok; men eg hadde ein brennande hug til å granska mi eiga ætt (min egen slekt). Som barn voks eg upp i ein heim med rike ættetradisjonar, og det var dei som elda upp granskarhugen (oppildnet granskerlysten). I 1916 fekk eg arbeid i Bergen, og då nytta eg alle fristunder til arkivarbeid; men eg var so lite før (skikket) til dette arbeidet som nokon kunde vera. Då møtte eg den ihuga (ivrige) granskaren og samlaren Johannes Sundvor, og betre hjelpesmann og lærefar kunde eg aldri fenge. Etter kvart eg fekk yversyn (oversikt) over ætti mi, vart det klårt for meg at dette var ikkje berre mi ættesoga; men det var heile bygdi si sameige (hele bygdens felles eie). Nokre av dei beste menn i bygdi, som visste um arkivarbeidet mitt, kom til meg og spurde um eg var viljug til å utvida arbeidet, so det til slutt kunde verta ei sogebok for bygdi. Eg lova då å gjera alt eg kunde so langt eg rakk. Ei tid etter vart det kalla inn til eit møte der eg lagde fram plan for arbeidet, og der vart vald ei nemnd av 8 mann som skulde skriva upp tradisjon kvar i sin krins (krets). Denne nemndi vart eit vonbrot (en skuffelse), for berre ein av dei 8 kom med skrivne opplysningar um garden og ætti.

Liti råd som eg hadde, kunde eg ikkje ofra meg heilt for det ulønte sogearbeidet, for eg hadde kona og 7 born å forsyta, so eg laut hanga i med kroppsarbeid kvar yrkedag. Frå kl. 17 til 19 kvar kveld arbeidde eg på Statsarkivet i Bergen, og sidan ut yver kveldene, og ofte største parten av nettene med, sat eg og las igjenom og skreiv upp or alle dei prenta (trykte) kjeldeskrifter eg fekk tak i ved lån frå Bergens offentlege Bibliotek. Umframnt (foruten) dette trongst det eit opphald på Riksarkivet i Oslo; men det hadde eg ikkje råd til og nemnde det for ordføraren (sognerådsformannen) i Samnanger. Han gjorde framlegg

i heradsstyret (sognerådet) um løyving (bevilgning) av sju hundrad kronor til Oslo-tur. Pengana vart løyvde, og soleis kom eg til å arbeida ei liti tid på Riksarkivet; men 700 kronor vara ikkje so lenge, so eg laut fara heimat fyrr eg hadde fenge alt med som eg gjerne vilde havt.

Etter ein hard arbeidsbolk som vara gjenom mange år, kunde eg endeleg leggja fram ferdigt manuskript til bygdebok for Samnanger heradsstyre i 1929. Eg gav tilbod um å gjeva manuskriptet til bygdi vederlagsfritt (gratis), mot at heradet tok på seg forlaget og kosta prenting og innbinding. Dette gjekk heradsstyret med på, og bygdeboki »Samnanger« kom ut. Boki er på 848 sidor, og innhaldet er vanleg bygdesoga 128 sidor og gards- og ættesoga 720 sidor.

Den største vanske eg tokst med under arbeidet, var den økonomiske vanmakt, og boki hev fenge merke av det. Serleg holken (avsnittet) um bygdesoga burde vore fylligare; men umsynet til kostnaden gjorde at ikkje alt kom med.

Når eg no ser attende, tykkjer eg at dei åri eg arbeidde med bygdeboki, er dei rikaste eg har livt. Det var som å sjå ut yver eit stort lende der bygdi og bygdefolket stig fram gjenom hundradåri.«

Denne fortellingen om hvorledes Samnanger bygdebok ble til, tror jeg er nokså typisk for norske forhold i mellomkrigstida, særlig på Vestlandet. Men vi har også hatt bygdehistorikere som nådde lenger, selv om de kunne være like sparsomt utstyrt med denne verdens goder som Nils Lauvskard. Det var de få bygdebokskriverne som forsto å skape en organisasjon omkring arbeidet sitt. Vi har noen av dem også på Vestlandet, som viser samme rikdom og variasjon i lokalhistorisk arbeid som i natur.

Likesom Nils Lauvskard og mange andre vestlendinger kom lærer Jacob Aaland fra Nordfjord inn i lokalhistorien gjennom studiet av sin egen slekt, som han kunne følge over 400 år tilbake. Han ble lærer på Østlandet og brukte da all disponibel tid til å gjøre seg kjent i Riksarkivet og nytte ut kildene der til slektsgransking og bygdehistoriearbeid. På den tid, forteller Aaland selv, »mognast hjå meg (modnedes hos meg) ein plan um å nytta dei rike kjeldor til eit bygdesogeverk for heile Nordfjord, der eg tok med den ålmenne soga um landsluten (landsdelen) Nordfjord og um kvar einskild gard og brukarane på kvart bruk so langt attende som kjeldone rakk.« Men hovedmassen av kilde-materialet til et slikt verk var å finne i statsarkivet (landsarkivet) i Bergen, og i 1892 søkte Aaland derfor skolepost der. »Eg kunde no nytta skuleferiene og den dagstid eg ikkje hadde skuleyrkjet å vareta, til å granska i arkivet. Men det vart eit arbeidspress som ymse tider tok sterkt på helsa. Attåt det vedhaldande arkivarbeid tok eg meg fyre å vekkja interessa for bygdesoga i Nordfjord-bygdene, med di eg tvo vendor for kringum i alle ungdomslag i Nordfjord og kvar gong heldt halvhundrad foredrag um kva verd bygde- og ættesoga hadde, og

foredragi krydra eg med dei mest forvitnelege (interessante) arkivfunn.«

Etter disse foredragsreisene ble Nordfjord Sogelag grunnlagt i 1907 som dei første bygdehistorielaget i Norge, og Aaland fikk økonomisk støtte eller arbeidshjelp både av det, av ungdomslagene, av Nordfjord Sparebank, av de 10 kommunene i distriktet og av staten, som etter tilråding fra Norsk Historisk Forening i mange år ga ham en mindre, fast lønn som bygdehistoriker. Resultatet ble 8 bind bygdehistorie som på mange måter hører til det beste som er gjort i Norge.

Overlærer Jon Laberg fra Sogn, som var husmannssønn likesom Jacob Aaland, slapp å organisere noe historielag omkring arbeidet sitt. Historielaget for Sogn, som ble stiftet i 1909 og som ellers mest arbeidet med det prektige museet sitt på herregarden Amla, fikk greie på at Laberg drev arkivstudier i Bergen om de gamle adelssektene i Sogn, og laget ba ham da om å skrive hele bygdebøker fra distriktet. Historielaget klarte å skaffe ham en mindre statsstøtte og hjalp til å få nevnt opp bygdeboknemnder i flere kommuner. Resultatet ble her 6 særskilte bygdebøker, som kom ut i årene 1926—38, og som er blitt ytterst populære i de 7 kommunene de gjelder, selv om de nok nå blir regnet for å være svært snaue på flere områder.

Et så pass nært forhold mellom historielag og bygdebokskriver var ikke vanlig i mellomkrigstida eller tidligere, ikke engang på Vestlandet, der de lokalhistoriske organisasjonene jamt over er 10—20 år eldre enn ellers i Norge.

I Hardanger skrev således sokneprest Olaf Olafsen flere store bygdebøker og fikk støtte av banker og kommuner til å gi dem ut, men gjorde det helt uavhengig av Hardanger Historielag, som han selv stiftet i 1908 og var formann i gjennom en mannsalder.

I den store vestnorske innlandsbygda Voss, som har sitt eget sogelag, er et bygdebokverk på 4 tjukke bind gitt ut av en særskilt nemnd, og hele arbeidet med boka er gjort av en enkelt mann, bonden Lars Kindem.

Også i Nils Tveits og Nils Lauvskards landsdel, Nordhordland, har det lenge virket et historielag, som den uavhengige bygdebokskriveren Nils Tveit til og med en tid var formann i, og selv i Sunnfjord, der Albert Joleik fant at den enkelte mannen var alt, finnes det et slikt lag, men det har rett nok mest samlet seg om museumsarbeid. Et lokalhistorisk tidsskrift som kom ut her i noen år, var det individualisten Joleik som sto for, ikke historielaget.

Den utpreget individualistiske innstillingen gjør seg som nevnt særlig gjeldende blandt de lokalhistorikerne, som nå nærmer seg støvets år. Nettopp i Sunnfjord er vi blitt vitne til hvorledes denne retningen kan tørne uforsonlig sammen med den mere gjennomførte organisasjonen som har begynt å arbeide seg fram i norsk lokalhistorie i de aller siste årene.

Like etter siste krig tok en ny stortingsmann fra Sunnfjord initiativet til å få dannet bygdeboknemnder i hver av de 11 landkommunene i distriktet. Disse nemndene sørget for pengetilskott fra hver sin kommune til en felles bygdeboknemnd for hele Sunnfjord, og den fikk også et par tusen kroner årlig i statsstøtte, ikke minst fordi den hadde Albert Joleik å skilte med. Sunnfjord Bygdeboknemnd kunne da by Joleik 3—4000 kr. i årslønn for å samle stoff i arkivene og skrive Sunnfjords historie. Det var økonomiske vilkår så fristende som den lærde bonden neppe hadde kjent, og en Sunnfjords-historie var nettopp det målet han hadde tatt sikte på gjennom mer enn en mannsalders ulønt granskingsarbeid. Men han ville ikke ta imot tilbudet om det skulle gjøre noe skår i hans uavhengighet. Det var egentlig tanken at Joleik bare skulle skrive den felles Sunnfjords-historien, mens de 11 nemndene skulle arbeide ut særskilte bygdebøker med gards- og slekthistorie for hver sin kommune. De ventet da at Joleiks arbeid i arkivene også skulle komme dem til gode; men resultatet blir nå at han og de 11 til dels må gå igjennom det samme arkivstoffet, hver for seg.

Fullt så bakvendt er det jo ikke gått andre steder der en har prøvd å organisere selve det lokalhistoriske granskingsarbeidet mere effektivt.

Et enkelt sted i Norge går en slik organisasjon også litt lengere tilbake i tida. Det er på Hedmark, som omfatter noen av de største og rikeste jordbruksbygdene i Norge. Vi støter her på et forhold som er gjennomgående for »de brede bygder« på Østlandet. Den lokalhistoriske interessen våknet her seint, og det var ikke først og fremst bygdefolket selv som bar den fram, men mest innflyttere, særlig lærere fra fjord- og fjellbygdene.

På grunnlag av det arbeidet som slike folk hadde begynt i noen av Hedmarks-bygdene, fikk en framstående innflytter, statsråd og gardbruker Johan Mellbye, i 1918 dannet »Fælleskomiteen for Hedemarks historie«. I denne komiteen var det representanter for alle de 7 store landkommunene på Hedmark, og dessuten for statsarkivet på Hamar, som var opprettet året før. Målet for organisasjonen var for det første å gi ut en felles Hedmarks-historie, for det andre å gjennomføre en felles registrering og avskrivning av det arkivstoffet som særlig trengtes til bygde- og gardshistorier for de enkelte kommunene.

Det første målet var det samme som Jacob Aaland stilte seg i Nordfjord alt i 1890-årene, og som Vestfold-læreren Lorens Berg sammen med et utvalg av faghistorikere formet ut som et alment program i begynnelsen av dette århundret. Både i Vestfold og i Nordfjord tok allikevel selve arbeidet til med de enkelte bygdebøkene, og Bergs bøker ble til og med for lange tider mønstergivende i Norge, enda den felles rammen og innleiinga som distriktshistorien skulle gi dem, aldri ble skrevet. På Hedmark var derimot felleshistorien første post på programmet, og selv om Hedmarks-historien ennå langt fra er fullført, var den iallfall

kommet et godt stykke på veg før arbeidet med de enkelte bygdebøkene tok til. Det skyldtes at selve bygdebokarbeidet her fra første stund var organisert på fellesbasis, gjennom den tidkrevende felles-registreringen og -avskrivningen av arkivkildene.

Denne andre programposten for den hedmarkske »Fælleskomiteen«, som jo betyr en utpreget rasjonalisering av bygdebokarbeidet, var en ny tanke i 1918. Den har sitt almene grunnlag i organisasjonsarbeidet blant bøndene, som Johan Mellbye — formannen i Norges Bondelag — dengang sto midt oppe i, og som han alltid ønsket å gi et kulturelt innhold ved siden av det økonomiske. Men den nærmere utformning av Mellbyes fruktbare tanke skyldtes de fagfolkene han samrådte seg med og fikk til å stå for arbeidet i praksis. Ved siden av statsarkivaren og arkivfullmektigen på Hamar var det først og fremst professor Oluf Kolsrud. Det er en mann vi må stanse et øyeblikk ved.

Oluf Kolsrud var universitetslærer i kirkehistorie, men hans lærdom spente over hele den nasjonale kulturhistorien, og det viktigste resultat av hans mangesidige virke er Norsk Historisk Kjeldeskrift-Institutt, som tar sikte på å skaffe et fullstendig topografisk og kronologisk register- og registerværk over alle utrykte kilder til norsk historie eldre enn år 1700. Uten at det noensinne er blitt reklamert med det, ligger det klart i dagen at Kolsruds institutt i fullt utbygd stand vil bli til uvurderlig hjelp først og fremst for lokalhistorikerne. Og like klart er det — nå etterpå — at denne legendarisk lærde mann mer enn noen annen har vært en fødselshjelper for den moderne organisasjon av det lokalhistoriske arbeidet i Norge. Alt før forrige verdenskrig gjorde han opp-taket til det første store, kollektive bygdebokverket vårt, »Boka om Land«, som er planlagt i 8 bind, og i tida fram til begynnelsen av 1920-årene, da Landslaget for Bygde- og Byhistorie kom i full sving, virket han som konsulent for en lang rekke bygdebokkomiteer og lokale historielag landet over. I 1919 stiftet Kolsrud Opland Historielag som en samorganisasjon av historiekomiteene på Hedmark og en hel del andre opplandsdistrikter, og han fikk gjennom dette laget utvidet den arkivregistreringen som var begynt på Hedmark, til å omfatte også bygdene på vestsida av Mjøsa.

»Fælleskomiteen for Hedemarks historie« klarte ikke helt ut å gjennomføre sine to store oppgaver, fordi jordbrukskrisen i slutten av 20-årene knekket den økonomisk. Men i 1930 fikk sekretæren i komiteen, arkivfullmektig Leif Midthaug, reorganisert den som Hedmark Historielag, med særskilte, mindre historielag som underavdelinger i de enkelte bygdene. Disse enkeltlagene fungerer faktisk som bygdeboknemnder hvert i sin kommune, får kommunale tilskott, samler inn stoff og skaffer folk til å arbeide med stoffet og skrive bøkene. Resultatet er foreløpig bare 2-3 bind; men mange flere er i emning, og det som er kommet, viser at Hedmarks-bygdene vil få usedvanlig solide og grundige

historiebøker, særlig for gards- og slektshistorien. Æren for dette faller ikke minst på samorganisasjonen Hedmark Historielag, som stadig gir faglig rettleiing i tillegg til den hjelp det har ytt til arkivarbeidet.

Jeg sammenliknet til å begynne med de organisasjonene vi har i norsk lokalhistorisk arbeid, med en glissen småskog, som bare ga en grå bakgrunn for de store enkeltprestasjonene. Vi har nå fått et par gløtt ned i underskogen og sett at selv om vegetasjonen der ikke er så storvoksen, så byr den iallfall på rikelig variasjon.

En av de ting som sterkest preger organisasjonen av det lokalhistoriske arbeidet i Norge, er nettopp at den er så skifterik, så viltvoksende. Her er lite som minner om de danske amts-samfunn med de lange rekene av solide årbøker.

Vi har i Norge nå bare 4 historielag som dekker akkurat et fylke (amt). Det gjelder de små, tett folkesatte fylkene ved Oslo-fjorden, Østfold og Vestfold, dernest Rogaland som også på andre områder har vist at det er en fast enhet, og endelig Nord-Trøndelag, der organisasjonen gikk ut fra en liten gruppe av aktive folk som bodde på begge sider av grensen mellom de to delene dette fylket historisk og geografisk faller i: Inn-Trøndelag med sine brede jordbruksbygder og Namdalen som er et skog- og sjødistrikt. Tidligere var det også et historielag for Telemark fylke; men det er sovnet helt inn, og i steden er det nå nylig dannet en ytterst aktiv samorganisasjon av en rekke bygde- og bybokenemnder omkring Skiens-fjorden i den søre delen av dette fylket. Samorganisasjonen heter Grenland Historielag, etter det gamle navnet på distriktet, mens det avdøde fylkeslaget ble kalt Historielaget for Telemark og Grenland.

Allerede gjennom et slikt sammensatt navn skimter vi hovedårsaken til at historielagene våre så sjelden spenner over hele fylker. Det skyldes ikke bare den store utstrekningen de fleste av fylkene har, selv om nok den også har spilt sin rolle, særlig i de første 10—20 årene av århundret, før biltrafikken begynte å knytte distriktene sammen. Oppland fylke f. eks. er på 25 000 km², altså over halvparten av Danmark, så det kan allerede av den grunn være rimelig nok at det finnes 3 eller eller 4 større historielag der, enda det samlede folketallet knapt når opp i gjennomsnittet for et dansk amt.

Men et par av våre eldre historielag har distrikter som er større enn et fylke. Det ene finner vi lengst sør i landet. Det er Agder Historielag, som helt siden det ble stiftet i 1914 har arbeidet både i Aust-Agder og Vest-Agder fylke, og som har vært enerådende her etterat et særskilt historielag for Aust-Agder sovnet inn i slutten av 20-årene. Som fylkesnavnene forteller, har vi her i virkeligheten å gjøre med én stor, gammel

enhet, Agder, og denne enheten har dertil i nyere tid fått sitt eget lokalhistoriske sentrum i statsarkivet i Kristiansand. Innsatsen fra fagfolkene der har gjort at Agder Historielag nå er blant våre mer effektivt arbeidende organisasjoner. Lagsområdet er heller ikke så uoverkommelig stort: bare 16—17 000 km² med omtrent 10 ganger så mange innbyggere.

Merkeligere kan det se ut at vi i Nord-Norge i over en mannsalder har hatt Hålogaland Historielag som samorganisasjon for lokalhistorikerne i 3 fylker med et samlet areal på mye over 100 000 km² og et folketall på nær 400 000. Det kommer sikkert først og fremst av at dette store området har en rekke vesentlige fellestrekk og sambandskrefter både historisk og geografisk: det hasardiøse storfisket som folk fra alle de gamle bygdene i landsdelen var med på, de årlige fellesferdene med »nordfar-jekter« til kjøpstevenene i Bergen, den økonomiske og sosiale overmakten til de nær sammenbundne godseierne og handlende »nessekongene«, og den nyere jordbrukskolonisasjonen sørfra i skogdalene inne i landet der flyttlappene før hadde rådd grunnen alene. På et tilsvarende grunnlag bygde vel også det håloygske jarledømmet, som vi skimter i historiens gry som det største av de norske »smårikene«, men også det svakest organiserte.

Det er faktisk for en stor del de eldgamle høvdingrikene eller »stammelandene« som nå er virkeområder for historielagene. Det er i regelen naturlig avgrensede områder, som opp gjennom tidene har vært administrative enheter, og som den dag idag kan ha sterkt kulturgeografisk særpræg og gi grobunn for en levende følelse av historisk samhörighet. Disse gamle enhetene faller sjelden sammen med de moderne fylkene. På Østlandet og Vestlandet er de som oftest mindre, og slik er det med områdene for historielagene også. I Møre og Romsdal fylke f. eks. har vi særskilte historielag for hvert av de gamle landskapene Sunnmøre, Romsdal og Nordmøre; i Hedmark for det historiske Heidmork ved Mjøsa, for Solør og — tidligere — for Østerdalen, osv.

På den annen side kan en i grunnen si at også de gammelnorske distriktssammenslutningene, de store »lovområdene«, har hatt sine motstykker i vår tids historieorganisasjoner. En sammenslutning av vestlandske historielag dekket således omtrent det gamle Gulatingslag, og Opland Historielag svarte så noenlunde til Eidsivatingslag. Men disse omfattende organisasjonene var løse i sammenføyningene og holdt seg ikke lenge. Den vestlandske sammenslutningen ble oppløst etter få års levetid da Landslaget for Bygde- og Byhistorie begynte å virke, og Opland Historielag gikk inn i 1929 etter en tiårig kamp for tilværet.

Et enda løsere, men kanskje varigere samvirke er nå i det siste begynt mellom de 7 historielagene i det gamle Frostatingslag, fra Romsdal til Namdal. De har fått i stand et stort felleskursus for bygdehistorikere i Trondheim, arbeider med felles publikasjon av forelesningene derfra og

legger planer om en felles årbok. Midtpunktet for dette samvirket er statsarkivet i Trondheim med sin lokalhistorisk kyndige og interesserte sjef, statsarkivar Anders Todal. Men den alminnelige lokalhistorisk interesserte mann føler seg først og fremst knyttet til sitt eget historielag, i Trøndelag som på Østlandet og på Vestlandet.

Interessen for hjemstedshistorie er særlig i fjell-, fjord- og sjøbygdene så sterk at tilslutningen til historielagene blir stor nok selv om de bare omfatter distrikter med 20—30 000 innbyggere. I Hardanger, som har et folketall på litt over 20 000, har historielaget omkring 900 medlemmer. Historielaget for Sogn har omtrent samme medlemstall, og Valdres Sogelag, som arbeider i et distrikt med under 20 000 innbyggere, er til og med oppe i et medlemstall på 1800.

Valdres Sogelag er både absolutt og relativt sett det medlemsrikeste i Norge. Det henger sikkert sammen med at det blir ledet av en enstående energisk folkeminnesamler, folkehøgskulelærer Knut Hermundstad, som på samlerferdene sine rundt om i dalen er innom hver eneste gard og nytter høvet til å tegne abonnenter på det tidsskriftet laget gir ut. Det er nå heller ikke slik å forstå, som det kan synes, at hvert tiende menneske i Valdres er medlem av historielaget. Flere hundre eksemplarer av tidsskriftet går til valdrisser i Amerika, som dermed blir regnet som medlemmer av laget. Dette gjelder også andre norske historielag, særlig nettopp i fjellbygdene og på Vestlandet, der utvandringen har vært størst.

Selv om de fleste større norske historielag virker i distrikter med et nokså overkommelig folketall, finner en allikevel svært ofte mindre historielag innenfor samme områder. I de fleste tilfellene kommer dette av at det større historielaget ikke varetar alle sider av det lokalhistoriske arbeidet i distriktet.

Et typisk eksempel på dette er Historielaget for Sogn. I lovene fra 1909 er formålet riktignok det vanlige: å »utbrede kundskap om distriktets historie og fortidsminder, og fremme studier over folkets liv og færd i eldre tid«. Men den faktiske virksomheten kom tidlig til å samle seg om det store museet på Amla, som formannen, godseier G. F. Heiberg, ga laget i dåpsgave. Laget har bare med store mellomrom fått ut et tidsskrift, og i det dominerer de lange listene over tilveksten til museet så sterkt at det på 40 år knapt nok er levert 1000 små sider med vanlig lokal- og slektshistorisk innhold. De tillitsmennene laget har rundt om i de enkelte bygdene, har også først og fremst hatt til oppgave å sende inn rapporter av interesse for museet.

Bortsett fra at det satte Jon Laberg i gang med bygdebok-skriving, har historielaget ikke gjort noen større innsats på den fronten, og heller ikke når det gjelder innsamling av alminnelig muntlig tradisjon og folke-minner. I en av kommunene i Sogn, Balestrand, ble det alt i 1910 dannet et særskilt historielag for å ta seg av denne siden av fortidstudiet, og i

1920 ble det stiftet et historielag i Sogndal (som selve Amla kommunalt hører til) med sikte på å skildre gards- og slektshistorien for denne bygda gjennom en rekke årbøker. I de siste årene har vi så fått historielag også i Aurland og Leikanger i Sogn, som skal organisere bygdebokarbeidet og særlig da innsamlingen av tradisjon og annet stoff i bygda selv. I Leikanger er det til og med et særskilt historielag for hvert av de tre kirkesoknene kommunen omfatter, som skal ta seg av innsamlingsarbeidet, mens en sammend for hele herredet skal organisere det stort anlagte bygdebokverket.

Stort sett er det bygde- eller byboka de små historielagene arbeider for. Forsåvidt har de samme oppgave som by- og bygdeboknemndene. Når de kaller seg »lag« og ikke »nemnder«, er det naturligvis fordi de har kontingent-betalende medlemmer; men samtidig har de gjerne også satt seg visse mål utenom det å få en bok i stand. Det er i regelen mål av liknende slag som de svenske hembygdsföreningar har, dvs. å verne om kulturminnene og holde foredrag og stevner med lokalhistorisk program, gjerne da på en »hembygdsgård« eller et bygdetun som det heter i Norge. Enkelte historielag som bare omfatter en kommune eller to, har klart å samle flere tusen mennesker til hjemstedshistoriske stevner eller »bygdedager«, som det blir kalt, på bygdetunet eller bygdemuseet. Det er klart at en på denne måten både får vakt lokalhistorisk interesse i vide kretser og skaffet gode økonomiske muligheter for bygde- og bybokarbeidet.

Sambandet mellom disse små historielagene og de større lag som de geografisk hører inn under, er i regelen svært løst. Som oftest består det ikke i annet enn at de mindre historielagene er kollektive medlemmer av det større, noe også by- og bygdeboknemndene kan være. Så får formannen i det mindre laget tilsendt det tidsskriftet eller årsskriftet som det større laget gir ut, og det er kanskje alt. Det kollektive medlemskapet hindrer sjelden de enkelte medlemmene av det mindre laget i å stå som individuelle medlemmer av det større. Det finnes nå også en del eksempler på at bygdehistorielag i et distrikt *ikke* er medlem av historielaget for distriktet, og for by- og bygdeboknemndene gjelder dette ganske ofte.

Men i noen tilfeller virker distriktslaget faktisk som en ledende instans overfor boknemnder og mindre lag. Det er da representert på de møtene og tilstellingene som de mindre organisasjonene holder, og gir dem sakkyndig hjelp på forskjellig vis. Dette gjelder naturligvis særlig de distriktslag som har fagfolk i formanns- eller sekretærstillingen, og det er ikke så rent få. Således er både Østfold og Vestfold Historielag bygd opp omkring fylkesmuseer og har en fagutdannet fylkeskonservator som sekretær og redaktør av tidsskriftet. Agder Historielag og Hedmark Historielag velger sekretærer blant arkivarene i statsarkivene i Kristiansand og på Hamar osv.

Jeg har allerede omtalt den gjennomførte organisasjonen av det lokalhistoriske arbeidet som Hedmark Historielag representerer, og jeg har også såvidt nevnt at vi i den søre delen av Telemark fylke har en liknende organisasjon av nyere dato, Grenland Historielag, som er bygd opp ved sammenslutning av en rekke særskilte historielag for de enkelte bygder og byer i Skiensfjord-distriktet. Det kan være lærerikt å sammenlikne disse to samorganisasjonene. De har ulik oppbygning: Hedmark Historielag er en opprinnelig enhet som har skaffet seg selvstendig arbeidende underavdelinger; Grenland Historielag er en organisasjon som er oppstått ved at flere tidligere selvstendige organisasjoner er gått sammen. Og mens Hedmarks-laget har samlet seg om arkivarbeidet, legger Grenlandslaget hovedvekten på instruksjonen av de folk som skal samle stoff til bygde- og bybøkene og skrive dem. Det har begynt et ambulerende kurs, som med et par måneders mellomrom blir holdt i forskjellige byer og bygder i distriktet. Her blir det dels holdt metodiske forelesninger av fagfolk, dels populære foredrag om det stedet en er på, gjerne kombinert med utferder og omvising. Og hver gang blir det gitt muntlige rapporter fra noen av boknemndene om hvorledes de arbeider, og det gir så grunnlag for et alminnelig ordskifte om grunnleggende praktiske og organisatoriske spørsmål.

Dette kurset tok til i 1948, men virkningene har alt vist seg. Arbeidet går med liv og lyst i nær sagt alle byer og bygder rundt Skiensfjorden; amatørerne har fått bedre tru på seg selv samtidig som de er blitt bedre skikket til å løse oppgavene. Og et par av de største kommunene har tatt skrittet fullt ut og engasjert historikere av fag til å skrive sin historie, med aktiv hjelp fra boknemndene i det lokale stoffsamlingsarbeidet. Hjemstedshistorien har fått slik publisitet og goodwill i distriktet at det også har monnet økonomisk.

Formannen i Grenlands Historielag, sokneprest Asbjørn Bakken, er en smittende begeistret talsmann for det syn at hjemstedshistorien skal ut blant folket og gjøre sin gjerning i dagens kulturliv, ikke minst i oppdragelsen av barna. By- og bygdebøkene skal ikke stå og samle støv i hylla og bli død kapital. Bakken er nå nylig blitt fylkeskonservator i Tønsberg og er allerede i full gang med å realisere sine ideer i det gamle og hittil nokså konservative Vestfold Historielag. Skole og lærere, bondelag, bondekvinnelag og ungdomslag blir trukket inn, nye lokale historielag og nemnder blir dannet, gamle våkner opp igjen. Aktuelle arbeidsoppgaver myldrer fram for lokalhistorikerne i dette fylket som i snart en mannsalder har kunnet sole seg i glansen fra pioneren Lorens Bergs mønstergivende bygdebøker.

Nydannelsene i Vestfold og Grenland har gått for seg i et slikt forrykende tempo at de nærmest har hatt karakteren av vekkelser. Men retningen i nydannelsen er tidstypisk. Det nye slektleddet som har begynt å ta ledelsen i norsk lokalhistorisk arbeid etter frigjøringen, teller mange

talsmenn for en bredere kontakt mellom fag og folk. Dette synet har i virkeligheten preget arbeidet i sentralorganisasjonen, Landslaget for Bygde- og Byhistorie, helt siden krigen. Og det har også flere representanter rundt om i landet.

I det værharde strøket utenfor Trondheimsfjorden stiftet fylkesskulestyrar Kristian Nygård i 1946 Fosen Historielag. Det har lagt an på å få et nett av aktive tillitsmenn overalt i distriktet. De skal vekke interessen for hjemstedshistorien, organisere bygdebokarbeidet og stå for innsamling av tradisjon og andre opplysninger fra folkemunne, særlig med sikte på å få i stand en lokalt differensiert fiskerihistorie. Men laget stiller også denne samlerorganisasjonen til rådighet for sentrale vitenskapelige institutter.

Det eldre Romerike Historielag drev systematisk tradisjonssamling alt lenge før krigen, men det var da vesentlig bare formannen som sto for det, ved brevsifte med bygdefolk og ved reiser i distriktet — det folkerike lavlandet nordøst for Oslo. Etter krigen har laget begynt å organisere lokale historienemnder i de enkelte bygdene for å aktivisere bygdefolket selv. Ett sett nemnder registrerer gamle hus og ting, et annet sett samler stoff til historien om okkupasjonstida, og et tredje sett nemnder, som nå etter hvert blir satt ned av de enkelte kommunene, skal lage fullstendige bygdebøker. Laget prøver også å få organisert arkivarbeidet for boknemndene på fellesbasis, og det planlegger kurser til instruksjon av de bygdefolk som skal samle inn opplysninger på de enkelte gardene i hver kommune. Det blir kanskje, når det kommer i gang, et samlerkorps på 60—80 mann fordelt på 15—16 kommuner.

På Sør-Vestlandet virker det 1500 mann sterke Rogaland Historie- og Ættesogelag, som er blitt til ved en sammenslutning av et vanlig historielag og et særlig slektshistorielag for dette fylket. Slegtshistorielaget var yngst, men hadde et ypperlig grunnlag i arbeidet til den utrettelige slektshistorikeren Ola Aurenes, som gjennom et langt liv har kartlagt en rekke av bonde- og kjøpmannsslektene i Rogaland og samlet et genealogisk arkiv, som vil bli til nytte for all framtid. Rogalands Ættesogelag opprettet under krigen et fast kontor i Stavanger med arbeidsrom for medlemmene, håndbibliotek og en stadig økende samling av arkivsaker i avskrift eller fotokopi. Dette har stimulert arkivstudiene i Stavanger i den grad at Rogalands Historie- og Ættesogelag har kunnet oppnå å få en underavdeling av statsarkivet i Bergen til byen. Dette laget er også det eneste i sit slag som driver en organisert pressetjeneste. Den går bl. a. ut på å få flest mulig rogalendinger til å fylle ut aneskjemaer, som blir sendt til laget og der systematisert med sikte på en genealogisk kartlegging av fylket. Laget har faste utval som leder de forskjellige grenene av virksomheten.

Endelig kan jeg nevne det nye Toten Historielag som med støtte fra de fire kommunene i dette rike jordbruksstrøket på vestsida av Mjøsa

skal opprette en fast stilling for en kombinert museumsmann, etnolog, folkeminnesamler, språkminnesamler og arkivar — altså i virkeligheten et lokalt institutt for de fleste av de områdene lokalhistorien vanlig omfatter i Norge. Det er meningen at laget skal virke som en aktiv samlerorganisasjon for sin fagsjef.

Ser vi på de norske historielags virksomhet som helhet, spenner den over alle sider av det lokale fortidsstudium — både museumsarbeid, innsamling av språkminner, folkeminner og annen tradisjon, folkelivsgranskning, bygde- og byhistorie, gardshistorie og rein slektshistorie.

Slektshistorien har en særlig stor plass i den folkelige fortidsinteressen i Norge, noe som er naturlig i et land der slektene like opp imot vår tid har vært det viktigste organisatoriske element i et ellers lite differensiert, fritt bondesamfunn. I mange norske bygder har de fleste gardene vært knyttet til samme slekt så langt tilbake vår kunnskap rekker. I de fleste norske bygdebøkene har gardshistorien større plass enn bygdehistorien, og gardshistorien er da først og fremst slektshistorie. På sett og vis kan en si at det herregardshistorien er i Danmark, det er bonde-slektshistorien i Norge. Det er knapt mer enn to norske historielag som ikke har slektshistorie med på arbeidsprogrammet, nemlig de på Hedmark og på Romerike, og i disse distriktene er det da også stiftet særlige slektshistorielag som har stor tilslutning, gir ut tidsskrifter og kildepublikasjoner og i det hele arbeider energisk og effektivt.

Det er en sterk stabilitet og kontinuitet i folkemateriellet på bygdene som ligger bak den store interessen for slektshistorie i Norge. Og det er jo bare én side av det velkjente forhold at den gamle bondekulturen har hatt en usedvanlig styrke hos oss og en rik fylde. Det er derfor naturlig nok at studiet av den, både gjennom muntlig overlevering og materielle levninger, i regelen går inn i vårt lokalhistoriske arbeid.

Innsamling av tradisjon og minnestof har særlig skutt fart i de siste årene, da det er blitt klart at det gamle endelig er i ferd med å bli borte. De vitenskapelige sentralinstituttene skyver her kraftig på gjennom spørrelister både til historielagene og de enkelte lokalhistorikerne.

Museumsarbeidet har derimot allerede gjennom lengere tid hatt sin plass mellom oppgavene til mange av våre historielag. Ikke få av dem heter likefram »historie- og museumslag«. Dette skyldes også det negative forhold at vi hos oss har lite av gamle herregarder, klostre osv. som kan tjene som historiske samlingssteder. Våre historisk interesserte bygdefolk har i stor monn måttet skape seg samlingssteder selv, og det er da ofte blitt et bygdemuseum eller bygdetun.

Men når nå de norske historielagene sprer kreftene så sterkt, kan det da bli stort igjen til det som de danske historiske samfunn ser som sin hovedoppgave: å gi ut årbøker? Til det kan en si både ja og nei.

Det er ikke alle historielag som gir ut årbøker eller tidsskrifter, men det er mange: vel 20 av de ca. 30 større distriktslagene og 6—7 av de mindre bygdelagene. Dertil kommer i en klasse for seg de »Skrifter« som Bergens Historiske Forening har gitt ut siden den ble stiftet i 1894; de har til dels preg av akademi-publikasjoner, men så har jo også Bergen i sin eldre historie et forskningsområde så stort og så perspektivrikt som ingen annen norsk by. Trondhjems Historiske Forening har en skriftrekke av mere vanlig lokalhistorisk karakter, mens »Selskabet for Oslo Byes Vel«, som varetar et historielags oppgaver i hovedstaden, gleder sine flere tusen medlemmer med det vakre, illustrerte tidsskriftet *St. Hallvard* seks ganger i året. De vanlige historielagstidsskriftene og -årbøkene har vel et samlet opplag på omkring 15 000, men det er ikke alle som kommer regelmessig hvert år. Og de fleste er både små og høyst sparsomme, selv om utstyret har vist en tendens til bedring i det siste.

På få unntak nær kan ikke de norske historielagsskriftene lokke sine lesere med praktfullt illustrerte skildringer av gammel, fin overklassekultur. De forteller mest om det livet bønder, fiskere og sjøfolk levde, etter arkivkilder eller muntlig overlevering og minner. Stoffet blir ikke grått og ensformig for det. Det er spenning i selve strevet for matbeten, i strid mot en mektig og krevende natur og mot en like krevende men ikke fullt så mektig klasse av embetsmenn, kjøpmenn og bruksherrer. Det vokste fram underlige og stedegne skikker i de innestengte bygdesamfunnene, og der levde merkelige mennesker — bygdeoriginaler, bygdekunstnere, fortellere, skrønemakere. Det er med et slikt historisk underholdningsstoff de norske historielagsskriftene prøver å vinne lesere, og det er ikke tvil om at det stort sett lykkes.

Men de fleste vil jo også gjerne gi tyngre stoff. De publiserer kilde-materiale og historiske undersøkelser, særlig genealogiske, men også andre. Noen kan være skrevet av fagfolk og ha større omfang og rekkevidde, men de fleste er små amatørprestasjoner. De trenger jo ikke derfor være dårlige, ofte tvert om. Men kvaliteten i flere av skriftene er blandet, og det er langt fra alle redaktører som kan eller vil øve den nødvendige kritikk.

Ikke så få av historielagsskriftene bringer også en del instruksjon, både for samlerarbeidet i bygd og by, for arkivarbeid og for utarbeiding av bygdebøker. Det er særlig i den aller siste tida en finner slikt stoff, og det henger nok iallfall for en del sammen med den virksomheten vårt Landslag for Bygde- og Byhistorie utfoller.

Denne søsterorganisasjonen til Dansk Historisk Fællesforening ble stiftet i 1920 etter tiltak av en landskomite for lokalhistorie, som Norsk Historisk Forening nevnte opp i 1913. Komiteen skulle særlig organisere bygde- og bybokaarbeidet, og det var den som satte opp de planene vi allerede har hørt at Lorens Berg — delvis — fulgte i Vestfold, og senere mange etter mønster av ham. I Landslaget skulle da også by- og bygde-

boknemndene være med, ikke bare historielagene og de institusjoner som sto lokalhistorien nær, som museer, arkiver, folkeboksamlinger osv. Etter en del tvil ble Landslaget også åpnet for individuelle medlemmer, som likevel ikke fikk stemmerett. Meningen var at enkeltmen like mye som nemnder og lag skulle kunne nyte godt av den opplysningsvirksomheten Landslaget drev, både gjennom tidsskriftet »Heimen« og gjennom formannen personlig.

I professor Oscar Albert Johnsens 25-årige formanns- og redaktørtid arbeidet Landslaget trutt og sikkert etter disse linjene, men med små midler og derfor i beskjedent omfang. Økonomien og tilslutningen er blitt avgjørende bedret først under og etter krigen. I 1945 ble Johnsen avløst av dr. Lars Reinton som formann og av underskrevne som redaktør. Vi har prøvd å utvide opplysningsvirksomheten, både ved kurser, foredrag, konsultasjoner og gjennom »Heimen«, og vi har lagt instruksjonen an etter delvis nye linjer, nemlig dem vi selv har fulgt i praksis. Vi står her som målmenn for en ikke liten flokk av faghistorikere som i de senere år har tatt på seg å skrive bygde- og bybøker, og vi har talt for å øke kravene både til stoffval og stoffordning med sikte på å gjøre det lokale historieverket til en mest mulig uttømmende og sammenhengende skildring av folkets liv og arbeid gjennom tidene. Vi har her engasjert oss sterkere enn Fællesforeningen har villet gjøre. Vi har ikke vært redd for å stille krav og sette opp mønster — selvsagt med tilbørlige konsesjoner til de skiftende stedlige og personlige forhold. Vi mener nemlig å vite at mangfoldige av våre amatører har så gode evner at de kan skrive gode bøker, bare de får den rettleiing og praktiske hjelp som trengs, særlig i arkivene. Men vi er klar over at vi her har vakt til live krefter som ikke lar seg mestre av frivillig arbeidende organisasjonsfolk. Lærvilligheten hos amatørhistorikerne og den økonomiske offerviljen hos kommunene er så stor at vi må ha en permanent institusjon med fastlønt personale for å imøtekomme de krav som blir stilt.

Landslagets merkesak har derfor i de siste årene vært et statsinstitutt for lokalhistorisk arbeid. Statsmaktene har i prinsippet godtatt tanken, detaljerte planer er drøftet og nylig lagt fram (se »Heimen« VIII, s. 345—56). Det tør nå bare være et tidsspørsmål når Norsk Lokalhistorisk Institutt blir satt ut i livet.

Dansk landbrugshistorisk litteratur

1945—1951.

Af *Gunnar Olsen*.

Landbrugshistorien indtog længe en beskednen plads indenfor dansk historieforskning og -skrivning, en plads, der ikke stod i rimeligt forhold til det danske landbrugs betydning i fortiden såvel som i nutiden. I løbet af den sidste halve snes år er dette ændret væsentligt. Der er foretaget et kraftigt fremskud af landbrugshistorien, så dens hidtil ret perifer stilling nu er ændret til en central plads i den historiske forskning. Intet andet område indenfor historieforskningen kan fremvise en tilsvarende indsats. Særlig slående er forskellen mellem den landbrugshistoriske forsknings omfang og den tilsvarende over købstadshistorien. Her er man med ganske enkelte undtagelser ikke nået stort længere end til monografier over enkelte købstæder, der, deres større eller mindre lødighed ufortalt, dog kun har bragt den egentlige købstadsforskning et hanefjed fremad.

Landbrugshistoriens nye æra blev indledet i 1940 med fremkomsten af Skrubbeltrangs »*Husmand og Inderste*« (disp.), det betydeligste værk, der endnu er fremkommet indenfor dansk landbrugshistorie og et af hovedværkerne indenfor vor historieforskning overhovedet; på engang imponerende ved dets metode og ved det vældige materiale, der fremlægges.

En række andre betydningsfulde arbejder fulgte i hurtig rækkefølge: Troels Fink »*Udskiftningen i Sønderjylland*« (disp.), 1941, H. H. Fussings »*Herremand og Fæstebonde*« (disp.), 1942 og Axel Steensbergs »*Ancient harvesting instruments*« (disp.), 1943. Samtidig fuldførte Svend Aakjær sin store kommentar til Kong Valdemars jordebog, der opsummerer den hidtidige forskning over middelalderlige landbrugsproblemer og tillige bringer meget nyt stof og mange nye synspunkter frem. Det for længst påbegyndte værk »*Det danske Landbrugs Historie*«, der var indledet af K. Hansen, nåede omsider også til vejs ende, og en række mindre arbejder fulgte i de stores spor, nye kildegrupper blev inddraget i forskningen, nye problemer taget op til undersøgelse.

Denne kraftige udvikling er blevet fortsat i årene efter 1945. Som det ofte går, har det ene arbejde kaldt det andet frem, og det er, som om

historikerne har fået øjnene op for, hvilke store felter af hidtil ubrudt jord, der venter på at blive taget under dyrkning.

Arkæologiens blomstring har i høj grad øget kendskabet til oldtidens landbrug, for dennes vedkommende skal dog henvises til C. J. Beckers oversigt i »Fortid og Nutid« XVIII, 2, 1950. Kun et arbejde skal omtales nærmere, fordi det direkte behandler et emne, som længe har været et af de centrale i forskningen: agrenes former og indbyrdes beliggenhed; det er Gudmund Hatts »*Oldtidsagre*«, 1948. Værket beskæftiger sig med de gamle agre, der endnu kan findes på heder og i skove. Arkæologerne kalder dem digevoldinger, fordi de enkelte agre er skilt fra hinanden ved lave forhøjninger. Hatt har konstateret ialt 119 forekomster af digevoldinger; en del af disse kendes dog kun gennem litteraturen eller gennem mundtlige overleveringer. Andre er endnu bevarede, enkelte af disse er nu fredede. 33 af forekomsterne er opmålt og nærmere undersøgte af Hatt eller af hans assistenter.

Digevoldingerne er særlig talrige i Vendsyssel, Himmerland og Vestjylland. Nogle findes i Sønderjylland, i Østjylland er der kun konstateret enkelte spor af dem, på Fyn hidtil ingen; på Sjælland er fundet to forekomster i skove, på Bornholm en enkelt.

Hatt mener, at forhøjningerne mellem agrene, voldene, er dannet i agerskellene ved jordfygning, og ved at redskaberne under dyrkningen har slæbt jorden ud til skellene; derimod har de næppe fungeret som hegn mellem agrene. Agrene er i reglen rektangulære; der kan skelnes mellem to typer: en kort og bred og en lang og smal. Den sidste type skiller sig fra senere tiders højryggede agre ved at mangle den høje ryg i midten. Voldingerne tilhører sandsynligvis et agerbrugssystem, der var baseret på brug af arden, den lette plov uden muldfjæl. Hovedparten af voldingerne dateres til den førromerske jernalder, kun enkelte af dem synes at være fra tidlig romersk jernalder. De blev rimeligvis opgivet på grund af klimaforandringen. Det fugtige klima, der satte ind i den førromerske jernalder, fik agrene, der var uden afløb, til at forsumpe. Man gik derfor over til en anden agertype, de højryggede agre, der blev dannet ved hjælp af en tungere plov, sandsynligvis hjulploven.

Middelalderens landbrugshistorie er præget af det sparsomme kilde-materiale, der er overleveret. Det må udnyttes behændigt, undertiden hårdt, sjældent nås helt fast grund under fødderne. Der vil altid være plads til og brug for hypoteser. Ofte må begreberne klares gennem indgående diskussioner. De seneste år har bragt en sådan diskussion om middelalderlige landbrugsproblemer. Ved en af sognelisterne i Roskildebispens jordebog findes under hvert sogn en talopgivelse, angivet i mark og øre. Indtil for nylig vidste man ikke, hvad disse tal betød. Imidlertid fremsatte Svend Aakjær den opfattelse, at de var opgivelser over de pågældendes bispetiende. I »*Kirkeafgift og Kirketiende i Ribe Stift 1321*—

1682« (Fortid og Nutid XVI, 1945) udvidede Aakjær sine undersøgelser til Ribe stift. En liste over sogneafgifter i Ribe oldemoder synes at svare til opgivelserne i roskildebispens jordebog, og en nærmere undersøgelse viste, at man rimeligvis også her havde en opgivelse af sognenes bispetiende. Fra tiendeangivelserne vil man kunne drage slutninger om høst-udbytte, såsæd og dyrket areal i de pågældende sogne. En stor landvinding for middelalderforskningen synes hermed gjort.

Imod denne opfattelse opponerede C. A. Christensen i »*Det utrykte Fragment af Roskildebispens Jordebog samt nogle Bemærkninger over selve Jordebogen og dens to Sognelister*« (Festskrift til Erik Arup, 1946). Tallene i roskildebispens jordebog kan ikke være udtryk for bispetienden, hævdede han, bl. a. fordi de indeholder opgivelser fra sogne, hvis tiender bispen forlængst havde afhændet. Derimod angiver tallene sandsynligvis kathedraticum, den faste årlige afgift af stiftets kirker til bispen, og ud fra denne afgift kan man hverken slutte det ene eller det andet vedrørende korndyrkning eller dyrkede arealer.

I »*Korntiende og Kornareal i det 14. århundrede*« (H. T. 11 rk. II) forsvarede Aakjær sin hypotese. Han fremdrog en række sjællandske sogne, hvis arealer vi kender fra roskildebispens jordebog, og det viste sig, at tallene fra sognelisterne svarede ret nøje til de tiendetal, man efter deres arealer skulle vente. En række andre forhold pegede i samme retning, såvel for Roskilde som for Ribe stifts vedkommende; hypotesens rigtighed synes derved i høj grad bekræftet, samtidig med at Aakjær i sin afhandling fremdrog en række værdifulde enkeltheder.

Arbejderne fra middelalderen er iøvrigt ikke mange. Poul Rasmussen har fortsat sine indgående studier over afgifter og jordfordeling i »*Studier i Århus kannikebords jordebog fra ca. 1315, II*« (Jy. sml. 5 rk. VIII); Henry Bruun har i »*Abraham Brodersen*« (H. T. 11 rk. III) givet en interessant skildring af, hvorledes en middelalderlig herremand samlede og udnyttede sit gods. Abraham Brodersen blev en af sin tids største godsejere, godset var et karakteristisk strøgods, man kan konstatere erhvervelsen af 581 gårde; hvor det lå nogenlunde samlet, fandtes dog hovedgårde, hvorfra der kunne føres tilsyn med bønderne. Godset gav stort overskud; Abraham Brodersen synes således at have været en betydelig smørekseptør.

En lærerig studie over senmiddelalderlige fæsteforhold foreligger i Aksel E. Christensens »*Senmiddelalderlige Fæsteforhold som Forudsætning for Forordningen om Livsfæste af 1523*« (Festskrift til Erik Arup, 1946). De bevarede jordebøger giver et broget billede af fæsteforholdene umiddelbart før og efter 1500; forskellige fæsteformer forekommer, såvel livsfæste som fæste over korte åremål. På Næsbyhoved len sad fæsterne gennemgående kun 9—10 år på gårdene, under Skovkloster kun 6—7 år. På Skovkloster skiftede de gårde, der lå nærmest ved klosteret, meget hyppigt fæstere, mens de fjernere liggende kunne have samme fæster

gennem lange perioder. Indfæstning blev kun betalt ved enkelte fæsteskifter, fæstebreve var en sjældenhed. Alt ialt er forholdene så forskelligartede, at man ikke, som før antaget, kan spore en fast linie, der fører frem til forordningen om livsfæste af 1523.

I »*Landgilde i Thy og Han Herred i 14, 15 og 1600 tallet*« (Hist. årb. for Thisted amt, 1945) har P. Rønn Christensen fremlagt nogle undersøgelser over middelalderlige afgifter. Han viser, at man i de ældste jordebøger fra Thy og navnlig fra Hanherred kan påvise gamle skattelæg af bøndergårde, der tilsammen svarer bestemte afgifter. Han mener ud fra afgifternes art at kunne fastslå, at læggene er dannet og afgifterne fastsat i slutningen af 1300 årene. Desuden gør han rede for landgilden til en række adelige hovedgårde. De fleste af disse havde særlige landgildesatser, så man ud fra en gårds landgilde i mange tilfælde kan afgøre, hvilken hovedgård den tidligere har været knyttet til, og undertiden kan landgildesatserne røbe omfanget af en nedlagt hovedgårds gods.

Poul Meyers undersøgelser i »*Danske Bylag*« (disp.) 1949, strækker sig fra middelalderen til frem mod 1800. Den er en studie over det ofte omtalte, men tidligere aldrig nøjere undersøgte, landsbyselvstyre. Dens stof er hentet fra love og forordninger, fra domme og tingsvidner, vider og vedtægter, også adskillige tingbøger er udnyttet. Undersøgelsen strækker sig til de gamle danske provinser øst for sundet, det skånske stof er endda ikke langt fra at være dominerende. Forfatterens juridiske uddannelse er afgjort kommet værket til gode, et indgående kendskab til retshistorien har åbnet hans øjne for mange problemer, som en historiker næppe ville fæste sig ved. Værket bringer således såvel nyt stof som gammelt set i ny belysning. De første spor af landsbyorganisationer finder Poul Meyer i landskabslovene under former, der tyder på, at de har eksisteret længe før lovenes nedskrivning. Vi har ingen direkte vidnesbyrd om deres daværende forfatning, men Meyer mener, at den afspejler sig i de ældste byretter; købstædernes bystævner er en fortsættelse af landsbyernes grandestævner. I middelalderens løb skabte sædvaneretten fastere former for hylagene; i Fyens vedtægt fra 1492 træder landsbyernes selvstyre for første gang ind i lovgivningen. Selvstyret når sin fasteste organisation i 1600-årene, skrevne vedtægter er nu sædvanlige; i 1700-årene svækkes selvstyret af godsejernes overvældende indflydelse. Poul Meyer konstaterer, at landsbystyret og hele organisation iøvrigt har udviklet sig i nøje organisk sammenhæng med mark- og driftsfællesskabet, og føjer derfor en bred skildring af fællesskabets former ind i bogen. Han har den opfattelse, at fællesskabet har været i stadig udvikling, og at det har udviklet sig mod bestandig fastere former. Det faste jord- og driftsfællesskab, vi kender fra den store matrikels tid, fandtes ikke i middelalderen. Først da jordfællesskabet gennem reguleringer

nåde til de meget stramme former, der kendes fra matriklen, blev driftsfællesskabet en nødvendighed. Bogen giver også en indgående skildring af bylagets funktioner, til dels belyst gennem vider og vedtægter, tildels gennem domme og processer. Meget væsentlige sider af landsbyernes og landbrugets forhold er således belyst gennem dette værk.

Enkelte andre har behandlet vider og vedtægter, bl. a. August F. Schmidt i »*Studier over Vider og Vedtægter, II*« 1951. August F. Schmidt gør i disse studier først rede for vedtægternes afhængighed af danske lov, og behandler derefter en række af de foreteelser, som forekommer i vedtægterne som igang og afgang, videkæppen, byens stok og talliepinde, bettelpind og krøblingeægt; St. Veitsdag, der navnlig i Sønderjylland synes at have en vis betydning for vedtægterne; gonis, en udstoppet figur, som blev bragt til den, der blev sidst færdig med at høste; fepgumpen, ligeledes skikke i forbindelse med den, der sidst fik indhøstet, plantebede på gadejorden og endelig malkestederne. Han belyser de enkelte begreber ved at vise, hvor og hvorledes de omtales i vedtægterne og gør iøvrigt rede for, hvad man ellers kender til begreberne fra litteraturen og fra overleveringen. Desuden bringer han nogle tal vedrørende vedtægterne og tilsidst en del rettelser til udgaven af vider og vedtægter.

Nogle oplysninger om vedtægterne bringes også i Alfred Kaae: »*Fra Gern herred. Spor af byvider i Laasby, Mollerup og Alling*« (Aarhus Stifts Årbøger XXXIX, 1946).

Tiden mellem reformationen og enevælden har været ret sparsomt behandlet. Eet betydeligt værk fra perioden foreligger dog i H. H. Fussings »*Stiernholm len 1603—61. Studier i krongodsets forvaltning*«, 1951. Fussing giver i dette arbejde en bredt anlagt studie over lensregnskaberne form og indhold. Alt, hvad Stiernholm lensregnskaber indeholder, er inddraget i undersøgelsen, som strækker sig over samtlige de år, fra hvilke regnskaberne er bevaret. Lensregnskaberne har hidtil været en ret hyppigt benyttet kilde til specielle undersøgelser, men her er for første gang givet en omfattende oversigt over deres ydeevne som landbrugs-historisk kilde. Foruden en fremlæggelse af regnskaberne indhold vises der, hvilke resultater man kan nå ved en systematisk bearbejdelse af dem. Og endelig giver Fussing en vurdering af regnskaberne kildeværdi. De vigtigste resultater er vel på dette område, at jordebøgerne er upålidelige med hensyn til opgivelser om de enkelte fæstere, de blev ofte udarbejdet på grundlag af tidligere jordebøger, uden at de stedfundne ændringer blev indført i dem, og desuden at kancelliets kvittanciarumsbøger er ganske upålidelige i deres opgivelser af lenenes indtægter.

Behandlingen af regnskaberne problemer omfatter fæsteskitte og stedsmål, udsæd og landgilde, hoveri, ødegårde, retsvæsen, skatter, lensmandens virksomhed, lenets indtægter og udgifter og regnskaberne revision, snart sagt hvert af disse afsnit øger vor viden på det pågæl-

dende område. En række bilag slutter sig til teksten. Vigtigst blandt disse er A, der giver en oversigt over lenets indtægter og udgifter omregnet til tdr. byg, og C, der giver en oversigt over hver af lenets 404 bøndergårdes skæbne i det pågældende tidsrum. Navnlig den sidste er en imponerende arbejdspræstation, der viser, at Fussing har skaffet sig en meget sikker grund under fødderne, før han drog sine konklusioner.

Værket har øget vor viden om lenenes økonomi og om lensmandens stilling og administrative virksomhed. En række betydningsfulde kendsgerninger om kronbøndernes stilling er slået fast. Særlig fæster man opmærksomheden ved den stabilitet, dette bondesamfund udviser. Bønderne sad fast på deres gårde, gennemsnitlig gik der op mod 30 år mellem hvert fæsteskifte, rømninger og gårdforsiddelser var sjældne, overgang fra fader til søn eller andre slægtninge hyppige, der var ingen vanskeligheder ved at få gårdene besat, ødegårdene fandtes næsten aldrig. Misvækst, krige og fremmede troppers besættelse kunne ramme bønderne hårdt, men de rettede sig hurtigt op igen. Større virkninger synes de stadig flere og større ekstraskatter at have haft, en begyndende økonomisk nedgang kan spores hen i århundredet.

Til belysning af handelen med Danmarks store eksportvare, studene, foreligger enkelte arbejder. Albert Olsen giver en kortfattet oversigt over studenes betydning for samhandelen mellem Danmark og Holland i »Handelen« (Danmark—Holland I, 1946). Mere nyt bringer Hans Vald. Gregersen i »*Studedriften forbi Toldsted i 1600-tallet*« (Jy. saml. 5 rk. VIII, 1947—49). Materialet til denne afhandling er hentet fra regnskaberne for årene 1616—1708 fra toldstedet Toldsted vest for Åbenrå, desuden anføres de samlede indtægter af den såkaldte lille told og den store told, der væsentligt stammede fra studetolden, for årene 1581—82 og 1635—36. Fra 1616 og fremefter findes tallene for de stude, der årligt passerede Toldsted. Man følger de store svingninger fra år til såvel som over længere perioder. Nedgangen under og efter krigen træder stærkt frem, først o. 1700 nåede studedriften op på højderne fra begyndelsen af perioden, — for snart efter at falde igen. Hans Vald. Gregersen gør rede for årsagerne til svingningerne i eksporten; han giver også en række oplysninger om eksportørerne, — til en begyndelse var der næsten kun danske eksportører, så vinder hollænderne frem, og tilsidst bliver de helt dominerende i eksporten.

Johan Hvidtfelt giver (Jy. saml. 5 rk. VIII, 1947, s. 135—38) en kort redegørelse for årsagen til, at snapstinget i Viborg 1671 blev henlagt fra 24. januar til 11. marts. Godsejerne skulle skaffe penge til omslaget og manglede derfor ofte likvide midler, når de hollandske studekøbere kom; det var disse klar over, og de benyttede derfor lejligheden til at presse priserne ned. Man regnede så med, at når omslaget lå senere, ville herremændenes pengetrang ikke være så stor, og de ville så bedre være i stand til at holde studepriserne oppe.

Markfællesskabet med de dertil knyttede problemer har længe været et af de centrale punkter i dansk landbrugshistorie, og forskningen har naturligt nok i reglen taget sit udgangspunkt i Chr. V.s matrikel fra 1680erne. Som nævnt var Poul Meyer inde på problemet, men desuden foreligger en række andre arbejder om den. Niels Holtse skriver således »*Om Fællesskabet i Østofte—Bandholm og Stokkemarke Sogne*« (Lolland-Falsters historiske Samfunds Årbog, 1946). Han behandler hver by i de respektive sogne for sig og gør rede for jordfordeling, skifteformer og indbyrdes fællesskab mellem flere byer. De lollandske markforhold er dog særlig undersøgte af Ole Widding, således i »*Vesterballe og Østerballe i Dannemare Sogn*« (Lolland-Falsters historiske Samfunds Årbog, 1946), i »*To Former for Landskifte i Markbogen 1682*« (Fortid og Nutid XVI, 1945—46) og navnlig i *Markfællesskab og Landskifte*«, (disp., Aarbøger for nordisk Oldkyndighed, 1948). Henrik Larsen havde i sin tid konstateret, at markfællesskabet på Lolland i flere henseender var forskelligt fra fællesskabet i det øvrige land, dels ved talrige forekomster af uregelmæssige skifteformer, dels ved det udbredte fællesskab mellem flere byer. Widding gør nu disse forhold til genstand for nøjere undersøgelser. Af fællesskabet mellem flere byer findes der flere former. Widding skelner mellem internt fællesskab, hvor to byer havde agre i samme mark, externt fællesskab, hvor flere byer havde fællesskab i samme mark, og kompliceret fællesskab, hvor en række af byer havde fællesskab i flere marker. Efter konstateringen og beskrivelsen af disse fællesskaber forsøger han at give en forklaring på deres opståen og finder, at de må stamme fra byanlæggenes tid. Det interne fællesskab forekommer navnlig mellem en by med gammelt navn og en by med ungt, især torpnavne. Fællesskabet må derfor være opstået ved deling af den gamle by, adelbyen; den nyanlagte torp har så fået andel i den gamle bys vang. Henved halvdelen af Lollands torper havde således forbindelse med den by, der sandsynligvis er deres moderby. Externt og kompliceret fællesskab synes derimod at være fremkommet ved nyrydning, ved anlæg udenfor de dyrkede marker; byer med disse fællesskabsformer har i mange tilfælde haft afgørende indflydelse på landsbyernes og markernes udformning. Samlede landsbyer med store marker, gerne fælles mellem flere landsbyer, var den mest hensigtsmæssige ordning med hensyn til hegnssystemet.

Enkelte lollandske byer havde stærkt regulerede marker, hvor agrenes antal i vangene, agrenes beliggenhed og deres bredde var i nøje overensstemmelse med gårdenes antal og størrelse i de pågældende byer. De fleste byer havde dog større eller mindre uregelmæssigheder. Ved siden af åsene med deres lange, smalle agre, forekom talrige større uregelmæssige agerstykker, slader, der lå under og blev dyrket af en enkelt gård. Agrenes antal og fordeling og agerbredderne var uden nogen overensstemmelse med gårdenes antal og størrelse. Ved en række byer

fandtes dog tilløb til en vis regulering, en eller to marker kunne være regulerede, mens resten var uregelmæssige. Sammen med reguleringerne er der ofte foretaget udskiftning af byfællesskaberne. Kun enkelte af reguleringerne synes at være foretaget ved rebning, der i det hele taget var en sjælden foreteelse på Lolland. Reguleringerne var stærkest gennemførte i byer, hvor kronen, klostre eller adelen var eneste lods ejere. I byer med flere lodsejere, fandtes undertiden kronens gårde udskilte fra de øvrige og regulerede indbyrdes. Reguleringerne synes således at være gennemført på initiativ og ved foranstaltninger fra oven. Deres alder lader sig ikke konstatere, de fleste steder synes de af forholdsvis ny dato. Denne blanding mellem gammelt og nyt viser, at Lolland på matriklens tid var et område, som med hensyn til fællesskab og landskifte var bagefter det øvrige land.

Hidtil har man benyttet matriklens opgivelser uden at reflektere nærmere over opgivelsernes pålidelighed, man er vel gået ud fra, at de var så pålidelige, at de kunne benyttes uden nøjere kritik. I længden var dette standpunkt dog uholdbart; en kritisk vurdering blev mere og mere nødvendig, jo mere matriklen blev benyttet. En sådan vurdering er nu blevet foretaget af C. Rise Hansen og Axel Steensberg i »*Jordfordeling og Udskiftning*«, 1951.

Undersøgelserne har for matriklens vedkommende koncentreret sig om matriklens tilblivelse og om et tilbundsgående studium af tre sjællandske landsbyers forhold. Rise Hansen har gennemført undersøgelserne over matriklens udarbejdelse. Han har nøje gennemgået de forskellige instruktioner, vist, hvorledes de ændredes i tidens løb, efterhånden som man gjorde erfaringer i marken, og desuden vist, hvorledes man i praksis fulgte instruktionerne. Det fremgår heraf, at de syv kommissioner, der foretog opmålingen på Sjælland, Lolland-Falster og Fyn, arbejdede med væsentlig forskellig præcision og omhu. Bedst synes den holbækske kommission at have været, mens den tryggevældeske kommission slap dårligst fra arbejdet. Et indtryk af opmålingernes pålidelighed giver de mange klager, der strømmede ind, da resultatet af opmålingerne forelå. Undertiden kunne der være begået grove fejl, flere agre kunne være helt forbigåede, andre målt meget forkert. Større vanskeligheder bød dog vurderingen af agrene til boniteringsklasserne. Som grundlag for boniteringen opgives forholdet mellem agrenes brug og hvile, men det ser ud til, at disse opgivelser ikke i alle tilfælde dækker de faktiske forhold, men blev ansat efter en skønsmæssig vurdering af jorden. Der klagedes i mange tilfælde over boniteringen, og ofte fik klagerne ret; i sammenligning med de hundredtusinder af agre, der blev boniteret, er klagernes antal dog ikke stort, de fleste har fundet sig i vurderingen, som den nu engang var. Fejlens antal øgedes stærkt ved de endelige hartkornsberegninger. Disse vrimler af fejl, en del af dem var ubetydelige, andre kunne være alvorlige nok for dem, det gik

ud over. Da nogle fejl gav for store tal, andre for små, ophæver fejlregningerne delvis hinanden, så det samlede resultat måske ikke er så galt endda, men for den enkelte gårds og landsbys vedkommende, kan der være væsentlige divergenser mellem det slutresultat, der kom til at stå i matriklen, og det, der burde have stået, hvis alting havde været ret og rigtigt.

Efter gennemgangen af matriklens udarbejdelse følger som kontrol en dybtgående undersøgelse af tre sjællandske landsbyer: Hejninge, Grøfte og Snekkerup. En kontrollering af matriklens opgivelser krævede et sammenligningsgrundlag. Dette fandtes for de tre byers vedkommende, idet deres marker var blevet opmålt ca. 1770 under forarbejderne til den planlagte nye matrikel, der aldrig blev gennemført. Der fandtes desuden kort over markerne fra ca. 1770, så agrenes beliggenhed i terrænet kunne konstateres. Til en nøjagtig sammenligning manglede kun kort fra 1682, disse kort konstruerede Axel Steensberg på grundlag af målebordsblade, kortene fra ca. 1770 og opmålingerne fra 1682. Kortets konstruktion afslørede adskillige fejl i opmålingen, agre som løb over hinanden, agre der løb ud i udyrkede moser o. l. Med de to opmålingsæt og de to kort var en gensidig kontrol blevet mulig. En minutøs gennemgang af de tre landsbyers marker er derefter foretaget, vang for vang, ås for ås, ager for ager. Alle mål og beregninger er kontrolleret. Kontrollen afslørede en del fejl i opmåling såvel som i beregningen. Også boniteringen er undersøgt og sammenlignet med en moderne fosfatanalyse, foretaget af Werner Christensen; undersøgelsen viste, at den bedste jord såvel i 1682 som i 1770 lå i landsbyens umiddelbare nærhed, mens boniteten blev ringere, jo længere man fjernede sig fra landsbyen, hvilket svarede til, hvad der kunne ventes. I det hele viste undersøgelsen, at matriklens materiale ingenlunde var fejlfrit, men på den anden side var fejlene ikke så store, at den gav et forkert billede af forholdene. Matriklen er afgjort en brugbar kilde, i visse henseender kræver dens benyttelse dog en nærmere kontrol i enkeltheder. Denne fastslåen af matriklens kildeværdi er afgjort værkets største fortjeneste, men det bringer også andre værdifulde resultater. Undersøgelsen af de tre landsbyer lagde en række kendsgerninger for dagen: der var betydelige forskelle mellem de tre vanges dyrkede arealer indenfor den enkelte landsby. Vangenes opdeling i åse var i høj grad afhængig af naturforholdene, jo stærkere kuperet terræn, des mindre åse. Agerlængderne var stærkt varierende, de fleste lå dog mellem 100 og 400 alen. Bredderne varierede ligeledes, der fandtes ingen spor af en normalager. Hejninge med 18 gårde havde 1516 agre, Grøfte med 6 gårde 589 og Snekkerup med 5 gårde 917. Agrenes gennemsnitsstørrelse var i Hejninge 0,28 ha, i Snekkerup 0,19 ha og i Grøfte 0,18 ha. I tiden 1682—1770 udvidedes det dyrkede areal i Hejninge med 13,2 %, i Snekkerup med 8,9 % og i Grøfte med 24,7 %. Hejninge og Snekkerup

blev begge egaliserede o. 1720. For Hejninges vedkommende, der var ret regelmæssig i forvejen, fik egaliseringen ingen betydning, men for Snekkerup førte den til en gennemgribende ændring af hele ager-systemet, Grøfte synes aldrig at have været rebet eller egaliseret, den bar præg af ukontrolleret udvikling.

De tre landsbyers skæbne følges endnu et stykke frem i tiden, idet Steensberg behandler deres udskiftning. Mens den sønderjyske udskiftning er undersøgt af Troels Fink, havde udskiftningen i kongeriget ikke hidtil været genstand for nøjere undersøgelser. Steensberg skildrer først forløbet af de tre landsbyers udskiftning, derefter giver han en oversigt over udskiftningen i den øvrige del af det tidligere antvorskovske rytterdistrikt; denne viser en ret forskellig udførelse, nogle udskiftninger blev godt gennemført, andre ringere. Landinspektørerne havde stor indflydelse på dem, men forskellige forhold kunne hindre dem i at nå de bedste resultater. Afgørende betydning havde i regelen landsbyens størrelse og dens beliggenhed i forhold til markerne. Helst skulle udskiftning og udflytning gå hånd i hånd, men de store udgifter, der var forbundet med udflytningen, hæmmede denne. Dette indvirkede på udskiftningens former. Blokudskiftning, hvor hver gård kom til at ligge midt i sine marker, var den mest rationelle, men mange landsbyer fik kun en stjerneudskiftning, så gårdene for største delen blev liggende på deres gamle pladser i landsbyerne med deres marker strækkende sig stjerneformigt ud fra byen.

Andre kildegrupper end matriklen er kommet ud for kritisk prøvelse, de fleste synes at have bestået prøven nogenlunde, een af dem synes dog at være faldet temmelig alvorligt igennem, nemlig kvægskattemandtallene. Kvægskattemandtallenes æra er således kun blevet kort. 1936 udgav Rise Hansen et kvægskatteregister fra Korsør len 1566, 1940 skrev Gunnar Olsen en orienterende artikel »Præstemandtallene« om dem, 1943 foretog Rise Hansen en sammenligning mellem skatteregistret fra Korsør len 1566 og et kvægskattemandtall fra Korsør len 1657, 1945 slår Skrubbeltrang den påbegyndte bygning omkuld i afhandlingen »Nogle Kilder til ældre dansk Landbrugs-statistik«. (H. T. 11 rk. I) Afhandlingen er meget fortjenstfuld ved dens indgående drøftelse af den historisk-statistiske metodes anvendelse inden for den landbrugs-historiske forskning. Skrubbeltrang, der selv er foregangsmand for historisk-statistiske undersøgelser, var blevet forskrækket ved at se de resultater, metoden kunne føre til, når den ikke blev brugt på rette måde. Mens andre historiske undersøgelser i reglen vil have en vis værdi, gælder det ved de statistiske knald eller fald, enten når man til nye resultater, eller også øger man blot forvirringen, siger han. Der er imidlertid tradition for, at historikerne bruger materialet, hvor magert det end er, en dårlig kilde har været regnet for bedre end ingen kilde; brugen af skattemandtallene viser, hvad dette kan føre til. Skatte-

mandtallene er opgivelser uden nærmere kontrol, de, der skulle opgive deres kreaturers tal, var interesserede i at snyde så meget som muligt. Dette har præget opgivelserne. Jo flere og jo større skatter, der blev udskrevet, des færre kreaturer opgav bønderne. Man må antage, at dette betyder des grovere skattesnyderi, en sammenligning med kreaturtallene fra skifter og synsforretninger bekræfter denne antagelse. Disse viser stadig større kreaturtal end skattemandtallene, og de må betragtes som langt pålideligere end skattemandtallene, selvom skifterne måske kan være noget upålidelige for småkreatureernes vedkommende. Som hovedresultat af den skarpsindigt gennemførte undersøgelse kommer Skrubbeltang til, at kvægskattemandtallene må anses som uanvendelige som grundlag for opgivelser over kvægholdets størrelse; de vil i reglen være mere vildledende end vejledende.

Skrubbeltang tager også en anden, hyppigt benyttet kilde op til undersøgelse, nemlig kapitelstaksterne i »*Kapitelstakster og Kirkekøb på Sjælland i det 18. Århundrede*« (Festskrift til Erik Arup, 1946). Her var spørgsmålet, hvorledes kapitelstaksterne forholdt sig til de kornpriser, der var gængse i den sædvanlige handel, almindelig kaldet landekøbet. Historikerne plejer i almindelighed angående kornpriserne at henvise til kapitelstaksterne; er dette tilstrækkeligt, spørger Skrubbeltang. Her gælder dog vel nok, at de færreste har anset kapitelstaksterne for overensstemmende med dagspriserne, men derimod fundet dem egnede til at illustrere prisbevægelserne, der giver sig tydelige udslag i kapitelstaksterne. Skrubbeltang viser, at der i reglen var stor forskel mellem kapitelstakster og landekøb. På Sjælland havde man endog o. 1670 fået en anden officiel takstpris, kirkekøbet, der skulle være rettesnor for afsætningspriserne for kirkernes korn; kirkekøbet varierede efter de lokale forhold, så hvert sjællandsk amt havde sit særlige kirkekøb. En sammenligning mellem kapitelstakster, kirkekøb og landekøb viser, at kapitelstaksterne næsten altid lå over kirkekøbet, og kirkekøbet i reglen igen over landekøbet; i misvækstår kunne landekøbet dog komme på højde med kapitelstaksterne, ligesom landekøbet i forårsmånederne kunne vise kraftige stigninger. Skrubbeltang slutter heraf, at kapitelstaksterne ikke giver det rette billede af de sjællandske kornpriser, og han mener heller ikke, at de kan bruges til at registrere prissvingningerne, da disse ofte var stærkere, end kapitelstaksterne giver udtryk for.

Fra stavnsbåndstiden foreligger en interessant undersøgelse i Johan Hvidtfeldts »*Kvindestavnsbåndet i 1750'erne og 1760'erne*« (Festskrift til Erik Arup, 1946). Undersøgelsen viser, at der gentagne gange fra godsejerside blev stillet forslag om at udvide stavnsbåndet til også at omfatte kvinderne. Forslagene blev begrundet med, at kvinderne i stort tal forlod godserne, så det blev vanskeligt at finde passende koner til karlene, mens tjenestepigelønningerne samtidig steg på grund af pige-

mangelen. I denne anledning indhentede rentekammeret flere gange betænkninger fra amtmænd og godsejere. Stemningen for kvindestavnsbånd var delt, nogle amtmænd fandt, at det ville være en nyttig foranstaltning, medens andre — således Holger Skeel i Roskilde — gik kraftigt imod forslagene. Det kom da heller aldrig til alvorlige drøftelser i regeringen, hvor bl. a. Henrik Stampe var en afgjort modstander af ethvert skridt i denne retning. En række betænkninger fra godsejerne i 1768 viser, at det var de jyske godsejere, der var interesserede i kvindestavnsbåndet, mens kun en enkelt sjællandsk ønskede det. Hvidtfeldt mener, at godsejerne ville have kvindestavnsbånd for at skaffe bønderne billig arbejdskraft, hvad herremand og bonde var lige interesserede i. Det samme gælder muligvis for karlenes stavnsbånd, og dette giver stavnsbåndet et andet perspektiv; der var ikke blot en modsætning mellem herremand og bonde men også mellem bonde og tjenestekarl.

Om hoveriet foreligger kun en mindre afhandling. Skrubbeltrangs »*Et jysk Hoveriforslag fra 1788*« (Festskrift til Knud Fabricius, 1945). Heri gøres rede for en jysk landinspektørs hoveriforslag, der blev indsendt til C. D. F. Rewentlov. Forslaget er stærkt præget af de specielle jyske forhold, men det er iøvrigt mådeholdent og forsøger på engang at varetage såvel herremændenes som bøndernes interesser.

Fra den store reformtid, vel det mest afgørende afsnit i dansk landbrugshistorie, foreligger Sigurd Jensens »*Fra patriarkalisme til pengeøkonomi*« (disp., 1950). Værkets hovedemne er de danske bønders selvejekøb, i anden række skildres udviklingen fra naturaløkonomi til pengeøkonomi. Hovedkilden til undersøgelsen har i første række været skøde- og panteprotokollerne, desuden er navnlig oppebørselslisterne for quartprocentoskatten, Den kongelige Creditkasses og Den almindelige Enkekasses arkiver udnyttet; et stort og hidtil sparsomt udnyttet kildemateriale er herved inddraget under forskningen.

Sigurd Jensen skildrer dels formen for selvejekøbene, dels hvorledes selvejekøbene koncentrerer sig i enkelte perioder. Den første strakte sig over årene 1759—69 og faldt sammen med den første reformbevægelse, den næste kom fra ca. 1792—1807 med et udpræget højdepunkt i årene 1798—99, den sidste (inden for den af Sigurd Jensen behandlede periode) fra 1835 til 1850. Disse perioder var væsentligt bestemt af konjunkturerne, pengeforvirringens år og landbrugskrisen 1818—28 bragte næsten selvejekøbene til fuldstændig standsning. Landbopolitikken spillede dog også en betydelig rolle. Stavnsbåndsløsningen og hoveriforordningerne mindskede herremændenes interesse i at beholde deres fæstebønder.

En af hovedopgaverne har for Sigurd Jensen været at fastslå, hvem der financierede disse selvejekøb, og hvorledes bøndernes forhold til deres kreditorer blev. I reglen måtte proprietærerne selv lade en del

penge stå i gårdene, og ofte var de hovedkreditoren, men dette medførte ikke, at bønderne blev stående i det tidligere afhængighedsforhold til dem. Dertil kom, at der i den anden periode blev stillet store offentlige midler til rådighed for selvejekøbene, navnlig fra Den kongelige Creditkasse og fra Den almindelige Enkekasse. Dette betød, at bønderne med selvejekøbene i de fleste tilfælde nåede fuld personlig og i reglen også økonomisk uafhængighed af herremændene. Sigurd Jensen skildrer videre, hvorledes denne uafhængighed øgedes ved at bønderne fik de personlige naturalieafgifter som hoveri og tiende afløst med upersonlige pengeafgifter. Et stort og betydningsfuldt kapitel af den danske bondes historie er således klarlagt gennem Sigurd Jensens undersøgelser.

Sigurd Jensen fører i sit arbejde udviklingen op til 1850, iøvrigt foreligger der kun et større værk om landbruget i 1800 årene, nemlig Hans Jensens »*Dansk Jordpolitik 1757—1919. Anden Del. Fæstevæsenets Afvikling og Jordlovgivningen i Perioden 1810—1919*«, 1946.

Hans Jensens felt er i dette som i hans tidligere arbejder landbolovgivning og her indenfor specielt jordlovgivningen. Han giver en nøje gennemgang af de enkelte jordlove, og han har desuden lagt vægt på at gøre rede for de sociale, politiske, retslige og økonomiske ideer, der har været baggrunden for lovene. Værket koncentrerer sig om tiden op til 1872, den videre udvikling er behandlet ret summarisk. Hans Jensen fortsætter energisk at understrege sit hovedsynspunkt fra første del: at det væsentlige ved landboreformerne ikke var stavnsbåndsløsningen, men derimod den lovgivning, der hindrede, at man i Danmark som i England gik over til forpagtningssystemet, hvorved den frie bondestand ville blive udslettet. Han fremhæver atter enevældens embedsmænd som bondestandens beskyttere mod dens angribere som J. Chr. Drewsen og senere P. A. Tutein, der særlig ivrigt agiterede for landbrugets fuldkomne liberalisering. Da han gør resultatet af lange tiders diskussioner om problemet op, erkender han, at den megen snak kun blev til en marsch på stedet, og at der muligvis kan have været andre årsager end regeringens bondevenlighed til, at den frie bondestand ikke forsvandt i Danmark, hvad han utvivlsomt har ret i.

Hans Jensen karakteriserer tiden 1830—73 som den anden reformperiode, men tilføjer, at den dog mere var en fuldbyrder af den første end en begynder af noget nyt. Den drog konsekvenserne af pengeøkonomiens fremtrængen. Hovedspørgsmålet var fæstesagen, der trods bondevennernes bestræbelser ikke nåede til en endelig løsning; derimod lægger han kun lidt vægt på afviklingen af den hidtidige kraftige beskyttelse af hovedgårdsjorden, der hidtil havde været et af de karakteristiske træk i den danske landboforfatning.

Biografier over landmænd eller skildringer af enkeltmænds indsats inden for landbruget har været sparsomme; nævnes kan Skrubbeltrangs oversigt »*Christian D. F. Reventlow som danske Historikere har set*

ham« (Lolland-Falsters historiske Samfunds Årbog, 1947). Desuden har Vagn Dybdahl givet en skildring af »*Hans Broge og det jyske Landbrug*« (Jy. saml. 5 rk. VII, 1946—47). Han skildrer heri Hans Broges indsats for at fremme det jyske landbrugs produktion såvel som dennes afsætning. Det var navnlig smørfremstillingen, Hans Broge arbejdede for. Han kæmpede for oprettelse af is- og vandmejerier og for fremstilling af sødt smør; han ville have producenterne til at lære af hverandre og arrangerede derfor talrige smørudstillinger. Hans bestræbelser kom i første række de store landbrug til gode, men han prøvede også på at fremme bøndergårdenes produktion. Broges store indsats faldt i 1860'erne og 1870'erne; i firserne blev det andelsbevægelsen, der tog tæten. Broge arbejdede tillige for bedre transportmidler for landbrugsproduktionen, han var virksom ved en række jyske jernbaneanlæg og ved stiftelsen af flere dampskibsselskaber.

Dybdahl har i stor udstrækning anvendt aviserne til kilde for fremstillingen, det har givet gode resultater, og det viser, at pressen med stort udbytte kan og utvivlsomt bør anvendes som kilde i arbejder fra 1800-årene og fremefter.

Enkelte andre arbejder kan nævnes. Albert Olsen har således som nævnt givet en oversigt over den danske landbrugseksport til Holland gennem tiderne. Holland var en tidlang fra ca. 1550 til begyndelsen af 1700-årene den vigtigste aftager af Danmarks to store eksportvarer: korn og stude.

Gunnar Olsen skriver om det gensidige forhold mellem Danmarks og Hollands landbrug i »*Landbrug, Havebrug og Digebygning*« (Danmark-Holland I, 1945). Det hollandske landbrug var indtil ca. 1800 det danske langt overlegent, og Danmark var derfor den modtagende part. Navnlig for mejeribrugets vedkommende har påvirkningen over Holsten og Sønderjylland været stærk. Det var ikke tilfældigt, når hovedgårdenes mejerier i 1600 og 1700 årene altid blev kaldt hollænderier. Senere fik eksporten af jysk kvæg til Holland dog betydning for udformningen af den hollandske kvægrace, som så atter fik en vis udbredelse i Danmark. Gennem det sidste hundrede år har påvirkningerne mellem de to landes landbrug været gensidige. Danmark har lært af den hollandske planteavl, navnlig på kartoffeldyrkningens område, mens det nu har været hollænderne, der har måttet tage lære af dansk mejeribrug og andelsvæsen.

En enkelt kildeudgave med specielt landbrugshistorisk indhold er udkommet, nemlig »*Kronens Skøder IV, 1720—1730*«, 1950, udgivet af S. Nygård. Den indeholder et stort materiale til belysning af tidens ejendomshandel og besiddelsesforhold.

Vore videnskabelige institutioners arbejde i det forløbne år.

Nationalmuseet.

Herregårdsundersøgelserne er fortsat. Under ledelse af fru Tove Clemmensen er bl. a. optaget fuldstændige fortegnelser (med fotografier og beskrivelser af de enkelte genstande) over inventaret på de fynske gårde Margaard, Hofmansgave og Hverringe. Desuden har man fotograferet tekstiler på udstillingen »Fra fynske Herregaardes Gemmer«. *Bygningsundersøgelser* har været ledet af arkitekt H. H. Engqvist. Her er foretaget fuldstændige opmålinger, fotograferinger og beskrivelser af de midtjyske gårde Lynderupgaard og Lerkenfeld samt af Bøgsted ved Hjørring, hvilken sidste vel ikke tæller blandt de store arkitekturmonumenter, men hvis skæbne i øjeblikket må betegnes som ret usikker, hvorfor en undersøgelse var særlig påkrævet. På det nærliggende Fuglsig har bindingsværksfløjen med den smukke rokokostue været underkastet tilsvarende behandling.

Skønt Nationalmuseets undersøgelser af denne art stiller store krav til ejernes overbærenhed og tålmodighed, har museets udsendinge hidtil overalt mødt den største velvilje og hjælpsomhed.

Af værket »*Danmarks Kirker*« er i det forløbne år første halvbind af Maribo amt fuldentt og andet halvbind påbegyndt. Af Københavns amt er Roskilde domkirke udkommet i to bind som særtryk, og alle Københavns amts kirker vil foreligge fuldentt i fire bind med kunsthistorisk oversigt og registre den 1. april 1952. Endvidere har man ved rejser, undersøgelser og opmålinger forberedt udgivelsen af såvel Bornholms som Sønderjyllands kirker.

Nationalmuseets 1. afdeling.

Fredningsberejsningerne er fortsat i Skanderborg amt: Nim, Tyrsting og Vrads herreder samt dele af Voer herred, i Vejle amt: dele af Hatting og Nørvang herreder, i Ringøbing amt: de manglende 8 sogne i Bølling og Hammerum herreder.

Restaureringen af de af tyskerne beskadigede oldtidshøje er fuldført i Thisted amt og i det meste af Ringkøbing amt.

Den bebyggelsehistoriske undersøgelse af Nordvestsjælland er fortsat med gennemgang af 10 sogne i Merløse, Skippinge og Løve herreder.

I *Åmosen* er undersøgt en hoplads fra begyndelsen af yngre stenalder, og der er foretaget gravning efter materiale til Carbon 14-bestemmelse. Af andre *markundersøgelser* kan nævnes:

Stenalder: Ældre stenaldersoplads ved Melsted, Bornholm (C. J. Becker). Dyssekammer i Ramten (Th. Ramskou). Nagelsti, Lolland, hoplads fra jættestuetid (Th. Mathiassen).

Bronzealder: Fem høje ved Glatved (Th. Ramskou). Høj ved Lejrskov (H. Norling-Christensen). Overpløjet høj ved Jyllinge (E. Bendixen).

Jernalder: Nørre Sandegård, Bornholm, gravplads fra før-romersk og romersk tid (C. J. Becker). Regnemark, gravplads fra yngre romertid (H. Norling-Christensen). Dalshøj, Bornholm, forststættelse af stor bopladsundersøgelse (O. Klindt-Jensen). Gamleborg, Almindingen, tilflugtsborg, prøvegravning (Klindt-Jensen). Tåstrup, grav fra germansk jernalder (J. Meldgård).

Vigtigere ny erhvervelser: Sager fra undersøiske bopladser fra tidlig ertebølletid ved Bramsnæs, skænket af fuldmægtig A. Thomsen. Bopladsfund fra Springbjerg, ældre gudenåkultur, og gravfund fra Abildgård, skænket af tandlæge William Berthelsen. Ældre bronzealders depotfund fra Skellingstedbro.

Nyopstillinger i samlingen: De nye fund fra jernalderbopladserne Sorte Muld og Dalshøj på Bornholm.

Publikationer:

I Årbøger for nordisk Oldkyndighed 1950: C. J. Becker, Den grube-keramiske kultur i Danmark; H. C. Broholm, Egtveddragten; K. Thorvildsen, Moseliget fra Tollund og En tyvlt økser fra vikingetiden; H. Helbæk, Tollundmandens sidste måltid; Inger Brandt, Planterester i et moselig fra Borremose.

I Acta Archaeologica 1950: Th. Ramskou, Viking Age Crimination Graves in Denmark.

Desuden en række mindre artikler i Fra Nationalmuseets Arbejds-
mark.

Nationalmuseets 2. afdeling.

Udgravninger og undersøgelser. Den af arkitekt C. G. Schultz ledede udgravning af Aggersborg er blevet fortsat, i sommermånederne med bistand af udenlandske studenter. Undersøgelsen af ringborgen ved Fyrkat Mølle nær Hobro er overtaget af arkitekt Schultz. Dr. Otto Norn har i samarbejde med Randers Museum udgravet Albret Skeels Fussingø og i samarbejde med Lolland-Falsters Stiftsmuseum i Maribo opmålt voldstedet efter Albert Oxes Nielstrup. Udgravningen af Silkeborg borgtomt under arkitekt Ebbe Norns ledelse er på byrådets foranledning og bekostning blevet genoptaget. Magister Hans Stiesdal har i samarbejde med Museet for Næstved og Omegn foretaget en undersøgelse af grunden under Købmagergade 2 i Næstved, og tomten af S. Dionysii kirke er blevet udgravet af arkitekt Arne Fyhn i samarbejde med Roskilde Museum. Viceskoleinspektør A. Birch har i samarbejde med afdelingen afdækket et middelalderligt porttårn på Dragsholm.

Restaureringsarbejder har fundet sted på Gurre og Kalø, på Æbelholt klostertomt, og på kirkeruinerne i Øster Marie og på Eskildsø. Vejledende skilte af en ny type er forsøgsvis opsat ved Søborg, Gurre, Dronningholm og Vordingborg.

Fredningsrejser er foretaget i Frederiksborg, Randers og Aarhus amter.

Af *nyerhvervelser* til samlingen må fremhæves en senromansk udkæring af hvalrostand, muligvis fra en bispestav, der senest var anbragt under prædikestolens lydhimmel i Arup kirke i Thy, og et romansk malmkrucifix, som skal stamme fra øen Gjøl i Limfjorden. Et aneligt linfund fra Svenskekrigenes tid er gennem Haderslev Amtsmuseum indsendt fra Vojens. — Efter testamentarisk bestemmelse af afdøde mu-

seumsdirektør, dr. phil. Poul Nørlund har afdelingens bibliotek modtaget en værdifuld samling af kunsthistorisk og arkæologisk litteratur.

Af de af konservator Egmont Lind udførte *kalkmalerirestaurationer* må som de vigtigste nævnes restaureringen af malerierne i korbhvælvet i Flakkebjerg kirke ved Slagelse og genrestaureringen af billederne i skibets hvælv i Gislinge kirke ved Holbæk.

Som vanligt er en del *kirkeinventarrestaurationer* gennemført. Kirkemaler Einar V. Jensen har afsluttet restaureringen af den sengotiske fløjaltertavle fra Bjerreby kirke på Tåsinge, og ved afdelingens foranstaltning er et alterskab fremstillet til bevarede sengotiske figurer i Kollerup kirke ved Vejle.

Nationalmuseets 3. afdeling.

Undersøgelser i marken: Arbejdet med undersøgelse og opmåling af de gamle bøndergårde og -huse er i den forløbne sommer blevet fortsat i egnen mellem Haderslev og Vejle under ledelse af magister Sv. Jespersen. Det interessanteste fund der blev gjort, var et hus i Ødis Bramdrup fra sidste halvdel af 1700 årene; huset er så godt bevaret, at det vil egne sig til flytning til et frilandsmuseum. Svend Jespersen har desuden sammen med arkitekt Ester Andersen bragt restaureringen af den gamle kommandørgård i Toftum på Rømø så vidt, at den kunne åbnes for publikum ved en højtidelighed den 17. juli, og i månederne juli-september var der ikke mindre end 13.000 besøgende i gården. Ole Højrup har sammen med sin kone Lotte, f. Feilberg, bragt undersøgelsen af den gamle folkekultur på Lyø et langt stykke fremad mod afslutningen. Bjarne Stoklund har fortsat undersøgelserne på Læsø. Cand. mag. P. Michelsen har deltaget i og beskrevet ceremonierne ved flytningen af bylavskisten i Frejlev på Lolland sammen med museumsinspektør Holger Rasmussen samt foretaget fiskeriundersøgelser ved Øresundskysten. Holger Rasmussen har undersøgt gamle fiskemetoder ved Vildsund, Skive og Nibe, beskrevet vesterhavsfiskeriet ved Rømø og Højer samt videreført den for flere år siden påbegyndte undersøgelse af folkekulturtraditionerne på Nyord ved Møn. Magister Hans Lassen har fortsat bageriundersøgelserne og medvirket som sagkyndig ved filmning af et hornholmsk erhvervsbageri, der endnu bager ved at fyre i selve ovnen. Optagelsen skete i samarbejde med *Dansk Kulturfilm*. Han har desuden undersøgt, fotograferet og foretaget optegnelser i restaurant P. a Porta på Kongens Nytorv, i den ovenover liggende fornemme frisorsalon (Peelman) samt med støtte fra *De danske Spritfabrikker* foretaget tilsvarende undersøgelser i Tvedes spritfabrik i Helsingør. Tove Clemmensen har ledet inventarundersøgelser på herregårdene Hverringe, Hofmangsgave og Margaard med assistance af Hans Lassen, Helle Tobiesen og fotograf Elswing. Museumsinspektør Ellen Andersen har fortsat sine folkedragtundersøgelser som forarbejde til en samlet publikation. Dr. Steensberg optog i sommer sammen med direktørerne Aage Rothenborg og Ove Jepsen en film af blytækning på Estvad kirke ved Skive, efter at førstnævnte havde optegnet hos blytækker Bøjle Bøjlesen i Stavning. Dr. Steensberg har iøvrigt foretaget mindre arkæologiske undersøgelser på Nødskov Hede ved Lemvig og i Draved skov ved Løgumkloster samt med assistance af J. L. Østergaard Christensen påbegyndt en opmåling af agrene fra en middelalderlandsby i Borupris på Sjælland. Den arkæologiske undersøgelse af den femte gårdtomt i Store Valby-landsbyen

ved Slagelse er påbegyndt med støtte af *Carlsbergfondet*. Endelig har D. Yde-Andersen med støtte af *De samvirkende fagforbund, Centralorganisationen af metalarbejdere, Dansk arbejdsmandsforbund, Dansk arbejdsgiverforening*, startet en storstilet undersøgelse af industriarbejdernes kår og daglige levevis i tiden fra ca. 1850 til den første verdenskrig — en undersøgelse, som længe har stået på afdelingens ønskeliste, og som man nu lykkeligt har fået midler til fra privat side, inden det er for sent.

Arbejdet i museet: Af årets nyerhvervelser kan særlig fremhæves: to akvareller af medlemmer af familien Gamél (skænket af et medlem af slægten), et lakeret tebord med kinesiske scener (gave fra *Ny Carlsbergfondet*), en armstol fra rococotiden, et Louis XVI natbord, der efter opgivelse skal stamme fra Aalborg slot, et empire pillespejl, forskelligt indbo fra Lyø, en lille rok (svendestykke), en panelstue fra Lestrup ved Køge, en rund sofa (paté) fra Erholm på Fyn, en dagligstue fra København, tegnet 1865 af arkitekt Dahlerup, jernstøberværktøj, diverse frisørintentar fra Peelmans salon i København, et skab fra Løjt (o. 1700), vandpostværktøj, en knobstol (o. 1700), samt en udskåren garnvinde og hørhegle fra Brattingsborg på Samsø, to dukketeatre, en samling restaurantborde fra P. a Porta i København, en odderpig, paneler fra Toftum på Rømø (slutning af 1700-årene), et Holbæk lerkrus, et dukkeorkester, et skomagervlavs-lydhammer, et kurvemøblement fra 1930, og en fajanceterrin, der stammer fra fabriken i Gudumlund (afbildet hos Frohne).

Revisionsarbejdet ved afdelingens kartoteker er blevet fortsat, idet den skiftende (beskæftigelseshenviste) arbejdskraft i krigsårene har efterladt visse mangler. Magister Hans Lassen havde i samarbejde med overinspektør Kai Uldall arrangeret en stor udstilling i dukketeaterdekorationer, dukketeatre, marionet- og Mester Jakel teater i 3. afd. Den blev besøgt af ikke mindre end 13.000 mennesker. I forsummeren havde magister Lassen arrangeret en mindre udstilling af redskaber til kaffetilberedning og drikning. På *konserveringsanstalten* har det største arbejde været afdækning af dekorationer og præparering af de gamle paneler og inventar fra kommandørgården i Toftum på Rømø. Fra Store Valby undersøgelsen hjemførtes ca. 8000 numre som er afrenset, gennemgået og sammensat. Konserveringen af Engelstrupstuen er afsluttet. Man har påbegyndt en gennemgang af afdelingens tapetprøver, der løses lag for lag og overføres på fiberplader i standardformater af opbevaringshensyn. En del malede møbler er blevet afdækket for yngre overmalinger, foruden det løbende restaurerings- og præpareringsarbejde. Nu viser sig desuden skaderne på de malede og finerede møbler i samlingerne fra den lange periode under og efter besættelsen, hvor museet ikke var opvarmet, og der vil gå lang tid, før disse skader er udbedret.

Frilandsmuseet.

Landarbejderboligen fra Englerup og sprøjtehuset fra Kirke Saaby er genopført i museumsparken og blev åbnet for publikum i juni.

Den tidligere erhvervede Læsøgård med tangtag, Dethsgård, er nedbrudt og materialerne hjemført til Frilandsmuseet. Samtidig erhvervedes en lille stubmølle fra Læsø, en gårdmølle, som i modsætning til museets store stubmølle har den oprindelige form af vinger med flager bevaret.

Indsamlingen af indbo og redskaber er som sædvanlig foretaget i forskellige dele af landet, ikke mindst på Als, ligesom der tidligere er hjembragt materiale fra det nordøstlige Skåne til anbringelse i museets Næsgård.

En ny større vejleder er udsendt.

Den 24. juni fejredes museets 50 års jubilæum dels ved særlige arrangementer i museumsparken og de gamle gårde, dels ved en festlighed på museets festplads og ved et festmåltid i Ostenfeldgården for særligt indbudte.

Tøjhusmuseet.

Videnskabelige arbejder: Museumsinspektør, cand. mag. Arne Hoffs afhandling »Ældre dansk Bøssemageri« er af Københavns Universitet antaget til offentlig at forsvares for den filosofiske doktorgrad den 13. november 1951. Bogen er udgivet af tøjhusmuseet. — Museumsinspektør, mag. art., fru Ada Bruhn Hoffmeyer har afsluttet arbejdet »Middelalderens sværd«, en typologisk og kronologisk undersøgelse. — Museumsinspektør, dr. phil. M. Ellehauge har afsluttet manuskriptet »Danske militære hæderstegns historie«, behandlet på grundlag af autentisk kildemateriale.

Arkivundersøgelser: Museets inspektører har fortsat det allerede tidligere begyndte arkivarbejde til fremskaffelse af viden om ældre dansk bøssemageri, om danske sværdfege og harniskmagere og den danske hærs bevæbning i fortiden i det hele taget. I anledning af køb af en middelalderhjelme er der foretaget specielle studier over middelalderens hjelmtyper.

Museets tegnearkiv med bl. a. planer over ældre danske fæstninger og militære bygninger er blevet ordnet. En væsentlig del af tøjhusmuseets nyere danske og udenlandske afdelingsmærker og anden militær heraldik er ordnet i en overskuelig samling. Et større antal udenlandske uniformer, model 1949—1951, er samlet og katalogiseret. Oversigt over Tøjhusmuseets ordens- og medaillesamling er udarbejdet i form af et udstillingskatalog.

Konserveringer: Der har været foretaget konserveringsforsøg med havopfiskede jernkanoner.

Museets egne genstande undergår for tiden konservering efter at restaurering af våbensalen er afsluttet og genopstillingen er påbegyndt. Salen ventes åbnet for publikum i løbet af vinteren 1951/52, således at der igen bliver adgang til alle museets samlinger.

Kunstindustrimuseet.

Inspektør Leths publikation om den kinesiske udstilling, der afholdtes i Kunstindustrimuseet i foråret 1950, foreligger nu i et trykfærdigt manuskript. Et katalog over samtlige arbejder af ældre, europæisk kunsthåndværk er under udarbejdelse. Samtidig har museet påbegyndt affattelsen af en mere populær vejledning over museets samtlige samlinger; den forventes at foreligge til foråret 1952. Endvidere har dr. Karl Berger skrevet en introduktion til læge Hugo Halberstadts samling af japanske sværdprydelser, som udkommer samtidig med denne samlings færdigopstilling i løbet af næste år.

Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg.

Af vigtigere nyanskaffelser skal nævnes en model af Asiatisk Kompagnis fregat »Disco«, bygget 1777 efter tegning af fabrikmester Henrik Gerner. Modellen er udført af Holmens modellerer efter fregattens konstruktionstegninger, der findes i R. A. og er en gave fra museets vennelskab. Modeller er desuden udført af en kåg fra pramfarten på Gudenå, en kuf fra Haderslev, en evert »Anna Catharina« af Elmshorn 1824, sidstnævnte som gave fra »Jørgen Pades Mindelegat«. Søofficersforeningen har skænket Willerups buste af Henrik Gerner, kapt. Carl V. Sølvør har foræret en gengivelse af Juan de la Cosas verdenskort »mapa mundi« fra 1500, B. & W. har givet en værdifuld model af en 6-cylindret B. & W.-dieselmotor af type 674-VTF-140. Museet har bl. a. indkøbt en samling tegninger af P. A. Plum fra korvetten »Galathea«s jordomsejling 1845—47 (ca. 200 numre). Museets fotografiske billedsamling er i årets løb vokset med 2129 numre, museets bibliotek med 277 numre. Arkivet er omordnet, og museets registrering efter moderne principper med tilhørende sag- og navneregister er fortsat i betydeligt omfang. Museets opmåler af ældre skibstyper har berejst egnen om Eshjerg, Hjerting og Ribe samt Lillebæltsområdet langs Sønderjyllands kyst. I årets løb er modtaget opmålingstegninger af 3 bornholmske bådtyper. Museets publikationer har omfattet museets årbog 1950 samt Søhistoriske Skrifter nr. 3, Henning Henningsen: Kirkeskibe og Kirkeskibsfester samt samme serie nr. 4, Louis E. Grandjean og Knud E. Hansen: De danske Gotlandsfarere.

Besøgstallet har været 66.102, heraf 15.130 gratisbesøg, omfattende skoler, navigations- og handelsskoler samt andre studiebesøg.

»Den gamle by«, Århus.

I året 1950 er gartnerboligen fra Stenalt blevet opført og står nu færdig i det ydre. Museets undervisningsvirksomhed er blevet fortsat, dels i samarbejde med Arbejdernes Oplysningsforbund, dels efter museets egne planer, begge steder med stor tilslutning.

Blandt nyerhvervelserne må fremhæves en terrin af St. Kongensgade-fajance og et femrummet skab af fyr fra renaissance. Af andre gaver kan nævnes en diskestang foruden store forøgelse til de håndværks-historiske samlinger, særlig genstande til belysning af urmagerens og guldsmedens historie. For enkelthederne må henvises til museets årbog.

På en nyindrettet friluftsscene opførte skuespillere fra Århus Teater i turistsæsonen Holbergs »Henrik og Pernille«.

Odense Bys Museer.

Fyns Stiftsmuseum: forhistorisk afdeling. Blandt de foretagne udgravninger er undersøgelsen af to gravpladser fra keltisk jernalder vigtigst. Den ene er foretaget på bakken Jordebjerg i Husby sogn og gav 48 brandgrave fra den midterste af keltisk jernalders tre perioder. Almindelige brandpletter var i overvægt, men der fandtes også urnegrave og urnebrandgruber med en ret formrig keramik bestående af hankekrucker, vaser og fade. I to af gravene fandtes kuglefibulaer.

Fra samme tid er en gravplads ved Millinge Østerby, Svanninge sogn. Den indeholdt 19 brandpletter med keramik som Jordebjergs. I en af gravene lå en kuglefibula.

En overpløjet høj ved Haastrup indeholdt 9 urnegrave fra yngre broncealders slutperiode. En af urnerne indeholdt både bronze- og jernsager, samt rester af klæde vævet i kiper, der her for første gang er fundet i nordiske broncealderfund (Fynske Minder, 1951, s. 5 ff.).

Møntestræde, Kulturhistorisk Museum. Der er foretaget undersøgelse af en middelalderlig teglovn ved Aborreminde. — Kartoteket over samlingerne er revideret og ført a jour. — I september 1950 afgav man lokaler til den historiske afdeling af »De samvirkende Købmandsforeninger«s udstilling »Købmanden«.

Der er som sædvanlig modtaget et stort antal gaver, bl. a. et komplet Christian VIII' møblement og et klunketidsmøblement. I samarbejde med Odense Teater er man i færd med at etablere en teaterhistorisk samling.

Landbygningsmuseet »Den fynske Landsby«. Museet er forøget med et firelænget, sammenbygget husmandssted fra Melby ved Assens. Der er foretaget opmåling og nedbrydning af dele af Tommerup præstegård og opmåling af et birkedommerfængsel fra Revsvindinge.

Publikationer. Foruden den sædvanlige beretning om Odense Bys Museer 1950—51 har man udsendt første bind af årbogen »Fynske Minder, 1951«.

Dansk Folkemindesamling.

Dansk Folkemindesamling har fortsat sit arbejde som sidste år, dog er der gjort specielle undersøgelser vedrørende Gjellerup sogn ved Herning.

Stednavneudvalget.

Publikationer: I indeværende finansår vil Bornholms stednavne blive afsluttet og Maribo amts stednavne gå i trykken. Stednavneoptegnelserne i Svendborg amt er nået så langt frem, at de kan ventes afsluttet i 1952; optegnelserne i Randers amt og Vendsyssel er fortsat.

I dagene 27.—30. august afholdtes 2. nordiske navneforskerkongres på Københavns universitet, arrangeret af Stednavneudvalget. Der var 75 deltagere; alle de nordiske lande var repræsenteret. Der blev holdt 11 forelæsninger, delvis med diskussioner, og i mødet indgik en heldagsudflugt til Vestsjælland.

Det kongelige Biblioteks manuskriptsamling.

Af *nyerhvervelser* kan nævnes: 1 stambog, som har tilhørt Johanne Louise Heibergs plejedatter, fru Sarah Suenson, f. Kaas. — 1 stambog fra dispensator Hans Jørgen Gottschalk Ortmann (1811—1886). — 1 stamtavle over slægten Bie samlet af Lorentz Johan Bie. Desuden et bind vedrørende slægten Bie i Dansk-Ostindien. — Af grosserer H. Friis-Petersens store værk om studenterne ved Københavns universitet, nævnt i den foregående oversigt, er fortsættelsen, omfattende årene 1829—1880, erhvervet. — Endvidere: 1 optegnelsesbog af den kendte præst Ludvig Boesen (1733—1788). — 1 stambog for kobberstikker Georg Chr. Schule (1764—1816). — 1 stambog for bataillonskirurg Chr. Finchenhoff Bay (1800—1837?).

Rigsarkivet.

Som nævnt i den foregående oversigt benyttede Rigsarkivet i 1949 de nyrestaureerede lokaler i Harsdorffbygningen til rigsdagens jubilæumsudstilling. Da denne var afsluttet, toges dele af rummene i brug som opbevaringssted for arkivets samling af tryksager og en del af dets bibliotek, ligesom nogle magasiner indrettedes. I hovedsalen og dens galleri skabtes imidlertid en *permanent udstilling* af et udvalg af arkivets mest berømte dokumenter, spændende fra Absalons gavebrev ca. 1170 til en gengivelse af De forenede Nationers statut 1945. Denne hovedserie belyser Danmarks almindelige historie, men derudover findes (på galleriet) en samling breve fra berømte danske -- fra Tyge Brahe til H. N. Andersen, -- en samling om de danske kolonier og sluttelig en række breve fra udenlandske fyrster og statsmænd. Udstillingen, der indviedes i maj, er for tiden tilgængelig for publikum hver onsdag og søndag kl. 14—16 og for skoler til andre tider efter aftale.

I anledning af 150-årsdagen for slaget på Rheden afholdtes en *særudstilling*, hvor bl. a. de bekendte Nelson-breve var fremlagt.

De sidst omtalte *byggeplaner* har måttet henlægges på grund af regeringens ønske om at begrænse statens byggeri. En lille forbedring er det dog lykkedes at gennemføre på hovedarkivet, idet der er indrettet et værelse til benyttelse af læseapparat og (medbragte) skrivemaskiner.

Afleveringen af fotokopierne af det tyske udenrigsministeriums dokumenter fra tiden 1863—1945 er nu afsluttet. Ligeledes har Rigsarkivet modtaget alle de sidste år omtalte *kopier af matrikuskort* og fordelt dem til de respektive landsarkiver. For tiden arbejdes der på at skaffe midler til fotografering af endnu et antal af disse for lokalhistorien så vigtige kilder.

Blandt det forløbne års *øvrige nyerhvervelser* skal nævnes:

Fra finansministeriet er modtaget en større række vestindiske arkivalier fra det 19. århundrede, fra udenrigsministeriet en protokol over visser, foretaget af konsuler i årene 1892—1904, fra handelsministeriet forestillingsprotokollerne 1908—43; statskonsulenten for undervisningsvæsenet har afgivet protokollerne for skolelærer- og lærerindeexaminer 1857—99 samt tilsvarende protokoller for privatlærerinder 1871—95. — Universitetsbiblioteket har deponeret sit arkiv 1599—1931. Ved et bytte med Det kgl. Bibliotek erhvervedes det såkaldte Diplomatarium Christierni Primi mod afgivelse af bl. a. forfatteren Erik Skrams arkiv.

Af *modtagne arkivalier fra privatinstitutioner* kan nævnes arkivet fra Det danske Flygtningekontor i Stockholm under den 2. verdenskrig, samt arkivet fra Komitéen til hjælp for spanske kvinder og børn. Blandt nyttilkomne privatarkiver skal nævnes nationalbankdirektør H. Greens (død 1931). Ved køb har man erhvervet et lille privatarkiv, nemlig den schweitziske komtesse de Marsay's, som indeholdt nogle breve fra A. G., J. H. E. og A. P. Bernstorff.

I årets løb er den gennem flere år fortsatte udarbejdelse af et *seddelregister* over krigskancelliets oversekretærs indkomne breve 1689—1763 afsluttet. På læsesalen er opstillet: »Den landmilitære Centraladministrations embedsetat 1660—1763«, udarbejdet af oberst O. Kühl.

I udenrigsministeriets arkiv er gesandtskabsarkiverne fra Bukarest, Mexico, Peking og Prag ordnet og registreret.

Registreret er desuden: Københavns skipperlavs Slavekasses regnskaber 1757—96 og de sønderborgske hertugers arkiv, og i Vestindisk

Handelsselskabs arkiv er en større nyaflevering indordnet. Endelig skal her nævnes, at folketællingen 1901 er ordnet og ompakket, så at den vil kunne gøres tilgængelig fra 1. januar 1952. En række større og mindre privatarkiver er ordnet og registreret, nemlig arkiverne efter familien Arenstorff (før 1800), professor, dr. theol. H. N. Clausen (d. 1877) (en efteraflevering), biskop Johs. Clausen (d. 1905), familien Güldencrones arkiv, biskop L. Harboe (d. 1783), sognepræst S. T. Harpøth (d. 1873), biskop P. Hersleb (d. 1757), lektor H. H. Lefolii (d. 1897), kammerherreinde Ottilde Lindholm (d. 1890), oberst Chr. Lunn, general W. H. O. Madsen (d. 1917), arkivar E. Marquard (d. 1950), et tillæg til A. G. Moltkes, kolonibestyrer C. F. Myhre (d. 1931), sognepræst Hother Ostermann (d. 1850), sognepræst Peter Rørdam (d. 1883) og departementschef A. P. Weis (d. 1935).

Større *kassationer* er foretaget i finansministeriets statsgældskontors sager (1849—1913), af skattesager i tiden efter 1867, i Statens Jordlovsudvalgs lånesager og i en aflevering fra DSB's tekniske kontor.

Der er i 1950 udkommet et nyt bind af *Kancelliets Brevbøger*, nemlig 1640—41 (ved arkivar E. Marquard) og af *Kronens Skøder*, omfattende tiden 1720—30 (ved S. Nygård). En af arkivar E. Marquard efterladt etat over danske diplomater er for tiden under trykning.

Sluttelig skal nævnes, at arkivet siden 1948 har modtaget ca. 7.500 ruller films fra *mormonkirken* i Utah, nemlig kopier af films, som denne har ladet optage af kirkebøger, folketællinger og skifter i de danske arkiver.

På Rigsarkivets eget atelier er der i de senere år optaget ca. 330.000 mikrofotografier (à 2 sider) til brug for det norske Rigsarkiv, og alle arkivalier vedrørende Gotland er blevet fotograferet til arkivet i Visby.

Landsarkivet for Sjælland m. m.

De i tidsrummet 1. jan. 1950—31. marts 1951 modtagne *afleveringer* har omfattet i alt ca. 1650 bd. og ca. 2500 pakker. Deriblandt har været en meget stor aflevering fra Københavns politidirektør (ca. 1860—1900), afleveringer fra en række dommer- og politikontorer, borgmesterkontorer, amtsstuer og kredslæger, et stort antal gejstlige registreringsprotokoller vedr. tyske og ikke-tyske flygtningelejre 1945—47. Pladsmanglen i landsarkivets magasiner gør det stadig vanskeligere at modtage nye afleveringer, men det har været absolut nødvendigt på denne måde at aflaste de overfyldte embedsarkiver.

Udarbejdelsen af *personregistre* til skifte- og fæsteprotokoller er blevet fortsat. Følgende arkiver er blevet færdigregistrerede: Præstø amt, Sømme og Voldborg herredsfogedarkiver, det Knuth-Conradsborgske fideicommis, Kronborg lægekreds, Østlollands lægekreds, Frederiksberg stadslæge. Udarbejdelsen af en udførlig fortegnelse over de i landsarkivet beroende pergamenter og papirsbreve fra før 1559 blev afsluttet.

Landsarkivet for Nørrejylland.

Ved at anbringe hylder ovenpå de gamle reoler og opstille et par store dobbeltreoler på arkivets loft er det lykkedes at skaffe ca. 2000 hylde-meter mere plads i magasinerne. I forbindelse hermed er der foretaget en fuldstændig omflytning af alle arkivalierne. Samtidig er de enkelte arkiver blevet revideret efter registratursedlerne. Der er udarbejdet en

hyldeliste, og i forbindelse med revisionen har der fundet en omfattende kassation sted, ikke mindst i retsbetjentarkiverne.

De tidligere påbegyndte *afleveringer* fra dommerembederne af skiftearkivalier og af skøde- og panteprotokoller til 1870 er nu blevet afsluttet. Fra Tisted og Hjørring borgmesterkontorer har der fundet afleveringer sted af rådstuearkivalier indtil ca. 1900. Desuden har landsarkivet modtaget hospitalsarkiver fra Horsens og Vejle og en del forskellige arkivalier fra museerne i Lemvig, Tisted, Sæby og Nykøbing og fra bibliotekerne i Hjørring og Vejle. Fra politimestrene er der afleveret en del sager vedrørende tyske flygtningelejre, ligesom arkivet fra sognepræsterne har modtaget alle registreringsprotokoller over kirkelige handlinger, foretaget for flygtningene. Fra Rigsarkivet er afleveret forskellige arkivalier vedrørende Spøttrup og en kirkeregnskabsbog fra Rødding 1575—1686. Fra private er bl. a. modtaget: Oberstløjtnant Bokkenheuser: Afskrift af Christen Erichsens manuskript om Viborg, frk. Inger Agerschou-Andersen, Århus: Forpagter Henning Andersens dagbøger 1853—1902, grosserer Friis-Petersen, Århus: Navneregister over studenter ved Københavns Universitet 1829—80.

Foruden de nyindkomne arkivalier har landsarkivet desuden foretaget *nyordning og registrering* af Landstingets og Landsoverrettens arkiver samt af forskellige rådstuearkiver. Pergamentssamlingen er blevet omordnet og delvis nyregistreret, og der er påbegyndt en registrering af de fotografier af udskiftningskort, der er modtaget fra Matrikelsarkivet.

I forbindelse med Viborgs jubilæer 1950 arrangerede Landsarkivet sammen med Viborg Stiftsmuseum og Viborg byhistoriske Arkiv en *udstilling*, der blev besøgt af ca. 11.000 mennesker. 2.—4. januar 1951 afholdtes et lokalhistorisk arkivkursus, hvor 25 lokalhistorikere fra hele Nørrejylland havde givet møde.

Landsarkivet for Fyen.

Landsarkivet for Fyn har fra 1. januar 1950 til 19. september 1951 foruden normal *aflevering* fra forskellige dommere fra greve Moltke-Hvitfeldt, Glorup, modtaget Glorup birks justitsprotokol 1730—33. Endvidere har greve Moltke-Hvitfeldt skænket landsarkivet 5 pakker jordbøger for stamhuset Moltkenborg 1807—1909. Lektor Hakon Müller har foræret arkivet en samling breve 1844—52 fra godsforvalter P. C. A. Müller på Hindsgavl til hans broder amtsvejsinspektør Hans Jochum Müller i Aarhus og pastor emer Kr. Glud Konradsen et af ham udarbejdet manuskript Rittergutsbesitzer i Böhmen Franz Zieglers descendens i Danmark. Som *depositum* har landsarkivet gennem Videnskabernes Selskabs arkivkommission modtaget forfatteren og politikeren J. C. A. Carlsen-Skiødts privatarkiv med undtagelse af den afdødes dagbøger 1890—1950, som indtil videre beror hos hans datter, overlærer frøken Dagmar Carlsen-Skiødt, men senere vil blive deponeret i Landsarkivet. Papirerne er meget omfattende og belyser alle sider af Carlsen-Skiødts virke (gartner, prædikant, politiker, lokalhistorisk forfatter). Så længe frøken Carlsen-Skiødt lever, kan papirerne kun benyttes med hendes tilladelse. Som *depositum* er endvidere modtaget en del af afdøde branddirektør Behrendts samlinger til Middelfarts historie, friskolelærer Frovin Jensens optegnelser vedrørende Højby sogn og Odense smedelavs protokol 1750—1943. En del skifte- og lavsprotokoller er blevet forsynet med *registre*, hvorefter landsarkivet har fuldstændige registre til

alle sine skifte-, fæste-, borgerskabs- og lavsprotokoller. Ved fængelsesvæsenets hjælp har man derefter påbegyndt udarbejdelsen af registre til kirkebøger. Til den byhistoriske *udstilling* i Faaborg 13.—20. juli 1951 udlånte landsarkivet en række arkivalier vedrørende Faaborgs historie.

Landsarkivet for de sønderjyske Landsdele.

Landsarkivet har modtaget efterladte papirer efter gdr. Niels Skrumsager, Visby Hedegaard, J. N. H. Skrumsagers erindringer og erindringer af Peder H. Smidt, Spandetgård, alt sammen ikke almindeligt tilgængeligt. Desuden er modtaget nogle kommunalarkivalier fra Ensted, Uge og Vojens. Ligeledes er Åbenrå modstandsbevægelses arkiv modtaget, men det er utilgængeligt. Ordning af Haderslev amtsarkiv og Gram godsarkiv er under arbejde. Der er ved at blive udarbejdet et register til Tønder kirkebøger for tiden indtil 1874.

Af lærer Maibøll, Jejsing, har landsarkivet modtaget en alfabetisk fortegnelse over dødsfald i Sønderborg 1602—45 og 1648—49 efter kirkeregnskabsbøgerne med tilføjede oplysninger, en alfabetisk ordnet fortegnelse over vielser i Sønderborg 1618—1717 og over dødsfald i Ulkebøl 1691—1710 og 1715—22, og af lærer Korse, Broager, har man modtaget et alfabetisk ordnet register over viede i Broager 1695—1895.

Erhvervsarkivet i Århus.

Afleveringerne til Erhvervsarkivet har i det forløbne år omfattet ca. 5300 bind og ca. 2300 pakker. Blandt de større og/eller mere betydelige afleveringer kan nævnes: Det kgl. danske Landhusholdningsselskab 1769—1935, der rummer et væld af oplysninger dels til den almindelige landbrugshistorie, dels til mere egnsbegrænsede emner, som belyses gennem indberetninger til selskabet; det københavnske drejerfirma I. G. Schwartz & Søn for årene 1764—1920; Fællesrepræsentationen for dansk Skibsfart 1897—1927; Plantageselskabet Dansk Vestindien 1902—19; Helsingør Spritfabrik (J. L. Tvede) 1818—1919; Rønne teglværk 1902—1945; Plums handelsaktieselskab, Assens, ca. 1900—ca. 1935 (fortsættelse af tidligere aflevering); Kalundborg handelsstandsforening 1902—30; det københavnske bankierfirma D. B. Adler, en større efteraflevering, således at arkivet nu er afleveret indtil 1948; endvidere er modtaget arkiverne fra en lang række erhvervsvirksomheder fra tiden ca. 1750 til vore dage, især fra byerne Århus, Frederikshavn, Helsingør, Horsens, Kolding, Korsør, København, Køge, Randers, Silkeborg, Skanderborg og Sæby.

Foruden almindelige *registreringsarbejder* er der udarbejdet brevskriverfortegnelser til flere arkiver; særlig må fremhæves brevskriverfortegnelsen til Jacob Holm & Sønners indkomne breve (godt 500 pakker). Denne fortegnelse er endnu ikke afsluttet, men allerede den foreliggende del af den danner et værdifuldt hjælpemiddel ikke mindst til oplysning om handelshuse i de danske provinser i det 19. århundrede.

Det løbende indeks over personer med tilknytning til erhvervslivet, der har været omtalt i dagspressen, er blevet fortsat.

Arkivets årsskrift »Erhvervshistorisk årbog« indeholdt 1950 artikler om skibsfart i 1807 og i 1848—50, om det århusianske handelshus Mussmann & Schwedler i årene 1806—1818, om postgang i det 19. århundrede, om bogkøb i provinsen 1800—1850 og endelig arkivteoretiske artikler.

Anmeldelser

For fremtidigt at få noget større plads til almindeligt artikelstof og for at få nogenlunde bund i de mange anmeldelser, der har hobet sig op i de sidste par år, har redaktionen set sig nødsaget til i dette hefte at bringe et uforholdsmæssigt stort anmeldelsesstof. --- Den store prisstigning har desværre umuliggjort en ellers ønskelig udvidelse af heftets omfang.

Stednavne

Kristian Hald: Vore Stednavne. Udg. af Udvalget for Folkeoplysnings Fremme. 1950. 254 sider med 8 oversigtskort.

Hermed har vi endelig fået en længe tiltrængt afløser af Johs. Steenstrups populære bog *De danske Stednavne*, hvis 2. udgave kom i 1918 og længe har været udsolgt. Den lærde stednavnedoktor Kr. Hald var den, der havde de bedste forudsætninger for at løse den vanskelige opgave at skrive en grundbog, der fuldtud stod på højde med Steenstrups fortrinlige lille bog, og det nye værk indfrier alle forventninger. Kun få læsere vil vistnok give Hald medhold i hans beskedne fortaleoplysning om, at den anvendte »sproghistoriske Metode« har gjort hans bog »mindre letlæselig« end Steenstrups. Tværtimod. Bogen er skrevet med en smittende oplagthed og læses som en munter og indholdsrig kulturhistorie uden sprogvidenskabelig tyngde. Fremstillingen er endnu mere levende og ukunstlet end Steenstrups, somme tider måske overdrevent talesprogsagtig. En sjælden gang overraskes man endog af en hos denne forfatter uventet løshed i ræsonnementet, især p. 81 f., hvor han ved en gennemgang af landsbynavnene på -høj søger bekræftelse på den påstand, at disse navne alle er opstået i den hedenske oldtid og ikke, som Mar. Kristensen meget fornuftigt mente, er af forskellig alder, og herunder siger: »I Navnet Tavlov (ca. 1330 Taflygh) har man ment, at første led var Ordet Tavl, der i Stednavne anvendes om firkantede Agerstykker, men dette Ord er et forholdsvis ungt Laan fra latinsk tabula, og derfor er det tvivlsomt, om Forklaringen er rigtig«; her forudsættes som bevist det som skulde bevises. Sådanne argumenter er dog sjældne; som helhed udmærker bogen sig ved klarhed og orden i tankegangen.

Ved en sammenligning mellem Steenstrups og Halds bøger falder iøvrigt tre forskelle i øjnene.

For det første er Halds bog den mest righoldige. Den er over dobbelt så stor som Steenstrups og behandler adskillige problemer, som Steenstrups lod ligge. Her skal især fremhæves nogle kapitler, som findes hos Hald, men mangler hos Steenstrups: om kildematerialet, om stednavneforskningens historie, om stednavnenes alder og om hedenske kulturer i stednavne. De hører til bogens allerbedste afsnit.

For det andet har den nye bog et noget andet sigte end den gamle. Steenstrup ønskede dels at give regler for vore stednavnes bygning, dels »at skildre, hvordan mange Forhold i vort Lands Historie lader sig belyse gennem Stednavne«. Hald derimod forfølger kun det sidste formål. Skønt han er sprogvidenskabsmand, vil man i hans bog for-gæves søge efter afsnit svarende til historikeren Steenstrups om »de Hovedregler, som Tolkningen maa følge« og »Stednavnernes Bygning og Sammensætning«. Om begge disse emner ved Hald mere end Steenstrup, og hans bogs store fortrin beror især på hans evne til at udnytte denne viden, men han meddeler os den ikke i sammenhængende fremstilling. Hovedparten af bogen består i en kronologisk ordnet gennemgang af de vigtigste landsbynavnetyper; i hvert afsnit fremhæves de kulturhistorisk oplysende træk, og resultatet er en række ypperlige små kulturskildringer. Her skal fremhæves afsnittene om bynavne på -hem (p. 54 ff.) og på -by (p. 95 ff.) med oplysninger om samfundstilstandene i henholdsvis folkevandrings- og vikingetid, en skildring af bebyggelsen i Merløse h. med de mange -løser (p. 65 f.), en beskrivelse af -lev-øen Mors i folkevandringstiden (p. 71 f.) og endelig en spændende (og dristig) novelle p. 115 f. om en norsk høvding Gull-Korni, der drager til Fleskum herred og grundlægger et torp der.

For det tredje er Hald en mere kyndig filolog end Steenstrup. Dette medfører på den ene side, at han kan bunde på dybere vand end forgængeren og derfor tør give sig i kast med vanskelige navne som Fyn, Møn, Gern, Skern og lign., og på den anden side, at han bevæger sig med større forsigtighed i det farefulde terræn. Steenstrup kunde endnu (De da. Stedn.² p. 46) skrive gådefulde ord om »den laalandske Almues usikre Udtale af Endelser« for derved at neddyse tvivlen om, at Tillitse er et dansk navn på -løse, -sø eller -ø. Hald respekterer derimod næsten altid de sproghistoriske regler, selv de besværligste, og yder kun ubetydelige bidrag til vort ellers støt voksende forråd af sproglig uholdbare stednavneforklaringer: p. 170 en halsbrækkende forklaring af -halle som en sammenblanding af balgh og balk, p. 186 en uforsigtig anvendelse af den først fra ca. 1300 kendte middelnedertyske overgang e > a foran r til fortolkning af et allerede i 12. årh. forekommende dansk stednavn Scarne, og p. 217 en sorgløs fortrøstning til, at et konstrueret *Bytna imod analoge ords sædvane kan svare til vestjysk bønhj med lang vokal.

Halds ædruelige indstilling giver sig bl. a. det udslag, at han med mæghold tager del i vor tids kritiske opgør med gamle hypoteser om germanske folkestammers nordiske herkomst; p. 216 siger han ganske vist, at anglernes og vandalernes navne »kan« hænge sammen med stednavnene Angel og Vendsyssel, men p. 217 betvivler han med føje kimbrernes og charudernes sammenhæng med Himmerland og Hardsyssel, og sabalingernes forbindelse med Salling afvises sammesteds uden forbehold.

Erik Pontoppidan den Ældre havde iflg. Vore Stedn. p. 17 den tiltalende egenskab, at han ikke forsøgte at lægge en »dybsindig Betydning« ind i ganske dagligdags ord. Til denne fine kompliment vilde også Hald have gjort sig fuldtud fortjent, dersom han 1° havde undladt at konstruere »et gammelt Ord *iarn«, der siges at betyde »grus«, til forklaring af det letforståelige Jernløse (p. 65), 2° havde afvist den hypotese, at det fra runeindskrifter kendte alu betyder »tempel« og indgår i det ligefremme og tiltalende navn Ølby (p. 96), og 3° havde

overvundet tilskyndelsen til at konstruere et urnordisk *Buhtiön til forklaring af det falsterske Bøtø, som vist blot er blevet sammenlignet med en bøtte (p. 218).

I betragtning af bogens righoldighed er de indvendinger, der her er fremført mod nogle få enkeltheder, af ringe vægt. Vore Stednavne vil, som sin forgænger, i en lang årrække blive stående som et uundværligt hjælpemiddel for alle, der herhjemme sysler med deres lands eller deres hjemegns kulturhistorie. Den afsluttende liste over stednavnelitteratur, ordnet amtsvis, understreger yderligere dens karakter af en både vejledende og ansporende grundbog i den morsomme, men farlige kunst at fralukke stednavnene deres hemmeligheder.

Anders Bjerrum.

Sydslæsvisgs Stednavne ved Anders Bjerrum, Kristian Hald og Peter Jørgensen. Bd. 7. Nordangel og Flensborg ved Kristian Hald, 1. Halvbind, Husby Herred. Kbh. 1948. J. H. Schultz. Universitets-Jubilæets danske Samfunds Skrifter Nr. 350. 216 sider.

Under Udgivelsen af Stednavneudvalgets Publikation »Sønderjyske Stednavne« modnedes Planen om som en Slags Fortsættelse af dette ogsaa fra dansk Side at behandle de sydslesvisgske Stednavne med samme Udførlighed, og efter Ansøgning fra Universitets-Jubilæets danske Samfund stillede Carlsbergfondet et meget betydeligt Beløb til Raadighed for Indsamling af Materiale og senere til Trykning af Værket, medens Stednavneudvalget overlod Udgiverne, af hvilke Dr. Bjerrum og Dr. Hald var Medarbejdere ved »Sønderjyske Stednavne«, sine sydslesvisgske Samlinger, der blandt andet omfattede det middelalderlige Materiale, til Benyttelse.

Udgiverne delte Omraadet, saaledes at Dr. Hald tog Angel, Svans og Dänischwohld, Dr. Bjerrum Midtlandet og Landet mellem Dannevirke og Ejder, medens Prof. Jørgensen tog det frisiske Omraade og Ejdersted. Indsamlingerne begyndte i 1932, der foretoges fonetiske Optegnelser af Navnenes stedlige Udtale, og samtidig exciperedes Navnestoffet i Statsarkivet i Kiel og i de talrige lokale Arkiver, og dette Arbejde var i det væsentlige afsluttet ved Udbrudet af den anden Verdenskrig. Under Krigen fortsattes Excerperingsarbejdet i det danske Rigsarkiv.

Efter Planen skal Værket udgøre 12 Bind; hver af Udgiverne faar 3 Bind til Detailbehandlingen af Stednavnene indenfor deres Omraade, medens de sidste 3 Bind skal omfatte Efterled, almindelig Indledning, Kildefortegnelse, Lydbeskrivelse m. m. og Registre.

Nu foreligger altsaa det første Halvbind paa 216 Sider; det præsenterer sig meget smukt i stort tospaltet Format og trykt paa svært Papir.

Hvert Sogn indledes med en Oversigt over benyttede Kilder, hvoraf fremgaar, at der i stort Omfang er brugt Sognearkiver, Præstearkiver, Godsarkiver samt Arkivalier i privat Eje. Hvert Aktstykke anføres med fuldstændig Titel og Oplysning om, hvor det fandtes, da Benyttelsen fandt Sted; dette er meget vigtigt og vil lette en eventuel senere Efterøgning betydeligt.

Navnestoffet er, ligesom i »Sønderjyske Stednavne«, delt i Bebyggelsesnavne, der opføres samlet for hvert Sogn, og i Naturnavne, der er grupperet efter Sognets Landsbyer. Opslagsformerne er dels danske, dels plattyske og højtyske, men den Omstændighed, at et Navn anføres med

tysk Opslagsform, betyder dog ikke altid, at Navnet oprindeligt er tysk, da alle nogenlunde gennemskuelige danske Stednavne tidligt er blevet oversatte til Tysk i Aktstykker, der er affattede i det tyske Sprog. Paa den anden Side er der naturligvis ogsaa i Tidens Løb, og mest i de sidste hundrede Aar, blevet givet tyske Navne. Udgiveren har udvist prisværdig Forsigtighed i Fastlæggelsen af Opslagsformerne, idet han har søgt at undgaa danske Opslagsformer, hvor der ikke forelaa Grundlag i de overleverede Skriftformer, i Udtaleformerne eller i særdanske Navnelid, men kommer dog ikke sjældent med Antydninger om Muligheden af, at et eller andet tysk Navn kan være oversat fra Dansk. At komme til Bunds i dette saa betydningsfulde Spørgsmaal er paa Grund af det foreliggende Materiales Beskaffenhed ikke muligt. Det kan dog fastslaaes, at de danske Opslagsformer viser en betydelig talmæssig Overvægt overfor de tyske.

Eksempelmaterialet er, takket være Udnyttelsen af de mange lokale Arkiver, særdeles righoldigt; undertiden synes man, at der er anført unødvendig mange Eksempler.

Forklaringerne kan indskrænke sig til en Henvisning til Bd. X, Efterled, og i saa Fald maa vi jo foreløbig vise Resignation, men i Regelen er de, trods deres knappe Form, i Virkeligheden særdeles fyldige. Med stor Dygtighed og Skarpsindighed drøfter Udgiveren grundigt de foreliggende Muligheder, og Tolkningerne fører ikke sjældent tilbage til urgamle Ord, hvis Form og Betydning behændigt rekonstrueres. Har andre tidligere udtalt sig om et Navn, henvises der gerne hertil, uanset om Udgiveren kan tiltræde den fremsatte Forklaring. Ved Behandlingen inddrages parallelle Navne fra andre Lande, dog overvejende fra nordisk Omraade, især citeres den svenske Stednavnelitteratur, og svensk Paavirkning kan undertiden spores endog i Udgiverens eget Sprog — saaledes bruges p. 119 Ordet *Modsvarighed*, der vistnok ikke findes i vore danske Ordbøger. Men ogsaa den danske Stednavnelitteratur udnyttes godt. Som det var at vente, gentager de i Sønderjylland fundne Naturnavne sig ofte i Sydslesvig, og der henvises da til deres Behandling i »Sønderjyske Stednavne«. Ikke sjældent kaster dog de sydslesvigske Eksempler nyt Lys over et eller andet Moment i de allerede behandlede Navne, hvilket kan medføre, at den i »Sønderjyske Stednavne« givne Tolkning undertiden maa modificeres eller ændres.

Ved Gennemlæsning af Bogen støder man dog af og til paa en Forklaring, som man studser over; den kan være for dristig, gaa videre end det gennemgaaende relativt unge Materiale egentlig berettiger til, eller den kan, om end den tilsyneladende er uangribelig i sproglig Henseende, vække Tvivl med Hensyn til de rent saglige Forhold. Jeg maa indskrænke mig til at anføre et Par Eksempler.

Harnæs (p. 37) sammenstilles med svensk *Harnäs*, der er blevet tolket af svensk Dial. *har, hare* »Sten- eller Klippegrund«. Det er lidt dristigt at overføre dette paa danske Forhold, for der findes vel ikke Klippegrund i Angel. Det var sikkert forsigtigere at sammenstille det med *Harkær* (p. 160), der tolkes af Dyrenavnet *Hare*. I det mindste kunde da denne Mulighed have været anført.

Om *Himmelbjerget* (p. 51) hedder det, at Skriveformerne viser, at Forleddet *Himmel-* beror paa Omtydning af et ældre *Hemmel-*, og Navnet maa derfor sammenstilles med det i Kong Valdemars Jordebog optrædende hallandske *Hæmblæbyargh* (som skal betyde »det afstumpede Bjerg«). Saa enkel er Sagen dog ikke; Forholdet er nemlig dette, at

Ordet *Himmel* saavel i Gammeldansk som i Ældrenydansk ofte forekommer i Formen *hemmel* (se Kalkars Ordbog), og at Ordet paa Middelnedertysk hedder *hemmel*, *hemel*. Antagelsen af en Omtydning er derfor ikke paakrævet, ja vel næppe sandsynlig.

Flæskager (p. 86) tolkes af et Ord *Flæsk* i Betydningen »Flig«, et Ord, som undertiden indgaar i nordiske Stednavne. Jeg kan dog ikke tænke mig, at dette Ord kan foreligge her. En Ager er normalt et pløjet Areal, hvis Form betinges af Pløjningens Teknik, og som derfor meget vanskeligt kan tænkes forsynet med Flige, hverken paa Siderne af Hensyn til parallelle Naboagre, eller for Enderne, hvor der er Forpløjning. Jeg vil derfor snarere antage, at *Flæskager* maa være et saakaldt »rosende« Navn, en Mulighed, der ogsaa under *Flæskland* i »Sønderjyske Stednavne« III p. 157 er sat paa Førstepladsen, og som Udgiveren burde have henvist til. Hermed stemmer det ogsaa bedre, at *Flæskager* paa Tysk er blevet til *Speckacker*.

Vie (p. 16) tolkes som Plantenavnet *Vie* »Pil«. Da det betegner et Areal, er det dog næppe selve Plantenavnet, der foreligger, men snarere et af dette dannet Neutrumsord *Vie* »Pilebevoksning, Pilekrat«, et Ord, der ogsaa andetsteds er paavist i Stednavne, og som er en Dannelse af samme Art som *Birke*, *Bøge*, *Elle*, *Ege*, *Espe* og *Eske*, der alle betyder Bevoksninger med de paagældende Træsarter.

Walpurgszaun (p. 145) er et Skelgærde paa Herredsskellet, som Folkene i Terkelstoff og Undevad klager over at være bebyrdet med. Udgiveren formoder, at *Walpurgis-* gengiver et dansk Voldborgs-, og at *Voldborg* betyder Voldsted. Forklaringen forekommer mig at være noget søgt. Der oplyses intet om Tilstedeværelsen af et Voldsted, som Gærdet kunde have Navn efter. Selve Gærdet har antagelig været et Risgærde, der foruden at danne Herredsskel, tillige har været Skel mod Nabo-byerne; jeg kender ikke noget til, at der skal have eksisteret specielle Herredsgærder. Fra talrige Byvedtægter kendes det, at Risgærdene skulde aarlig repareres og være færdige den første Maj, *Valborgsdagen*, tysk *Walpurgistag*. Naar Bønderne har søgt at smøge Forpligtelserne af sig under Henviisning til, at det var et Herredsskel, minder det om nyere Tidens Bestræbelser for at vælte kommunale Byrder over paa Staten. Snarest vil jeg antage, at der kan have foreligget et Appellativ *Valborgsgærde*, brugt om et Gærde, der skulde være i Orden til Valborgsdag.

Alt dette er naturligvis Smaating, der ikke rokker ved den Kendsgerning, at det Værk, der her er blevet paabegyndt, vil blive et Størværk indenfor dansk Stednavneforskning. Det maa oprigtig haabes, at det lykkes Udgiverne at føre det til Ende, og at det ikke skal gaa som med en anden af Universitets-Jubilæets danske Samfunds Publikationer, der begyndte for 100 Aar siden og stadig er uafsluttet. Tiden maa tages i Agt, om det skal lykkes Udgiverne at faa det fuldført i deres Levetid; det maa betænkes, at den foreliggende Publikation kun udgør en Fireogtyvendedel af det samlede Værk, og kommer der ikke et Halvbind hvert Aar, er Udsigterne ikke de allerbedste. Trækker det for længe ud med Udgivelsen, maa man være forberedt paa, at Arbejdet med Undersøgelsen af de sydslesvigske Stednavne kan blive taget op fra tysk Side, hvad naturligvis ingen vil gøre Forsøg paa at hindre, men efter de store Forarbejder, der er gjort fra dansk Side, vilde det være lidt beskæmmende at blive distanceret. Foreløbig er denne Fare dog næppe overhængende.

Gunnar Knudsen.

Borge og Slotte

Otto Norn: Christian III's Borge. Udgivet af Selskabet til Udgivelse af danske Mindesmærker. Med Tilskud fra Ny Carlsbergfondet. I—II, København. 1949. Disputats. 220 sider, 83 + VIII plancher.

Der findes vel næppe noget dansk Gaardinteriør, der i sin Art er mere stemningsvækkende end den smukke Borgegaard paa Aalborghus Slot. Middelalder, Folkevisegaarden lyslevende, er de Udtryk, som rent umiddelbart falder En paa Læben ved Synet af det brogede Bindingsværksanlæg omkring den grønne Lind midt paa Gaardspladsen. Og det selvom man paa Forhaand ved, at Aalborg Slot er bygget under Christian III, altsaa efter at den Periode, som man herhjemme kalder Middelalderen, var løbet til Ende. Dette Helhedsindtryk forstyrres næppe, selvom man bliver bekendt med, at Bindingsværket i sine Konstruktioner ikke er middelalderlige, men af yngre Type. Og selvom det er En bevidst, at Bygningernes udadvendte Mure er af fastere Materiale, grundmuret, ja, Slottet er omgivet af Volde, saa falder man ikke let paa den Tanke, at det hele Anlæg for sin Tid var en moderne Fæstning, eller at det i Virkeligheden er nært beslægtet med tilsyneladende saa væsensforskellige Anlæg som de skaanske Malmøhus og Landskrone Slotte, og sammen med disse hører hjemme i den Række af velbefæstede Borge, som Christian III lod opføre i Løbet af sin Regeringstid. Netop de tre nævnte Borganlæg er det, som i Dag giver den bedste Forestilling af Reformationskongens Virksomhed paa dette Omraade. Andre Resultater af den er nu enten omdannet eller helt forsvundet. Og det at de to mest iøjnefaldende Monumenter staar paa skaansk Grund skyldes det maaske, at Emnet ikke før har fristet danske Arkitekturhistorikere. Dog sikkert tillige den Omstændighed, at den Virksomhed, som Christian III's nærmeste Efterfølger udfoldede paa det samme Omraade, og hvoraf vi endnu har saa stolte Levn som Kronborg og Frederiksborg, denne Virksomhed har stillet hans Virksomhed i Skygge, mens man iøvrigt, hvad hans Tid angaar, har fæstnet sig ved de bevarede Adelsborge, der vel ogsaa er opført som Forsvarsanlæg, men hvis Værn i bedste Fald kunde hyde en sammenløben Oprørshob Trods og ikke var i Stand til at hævde sig imod et virkeligt krigsmæssigt Angreb. Dertil var Artilleriet med Tiden blevet for stærkt. De Tider var nu forbi, da hver Herremand kunde opføre sin virkelige Privatfæstning. Nu krævedes der større Anlæg, som kun Kongen eller Statsmagten evnede at opføre.

For disse Omstændigheder, som Titlen siger specielt for Christian III's Borganlæg, er det Otto Norn har redegjort i sin Disputats, og derved indlagt sig stor Fortjeneste ved at forfatte et Kapitel af den i det hele og store uskrevne danske Fæstningshistorie. Det er maaske paa Grund af, at den senere Tids danske Historikere har været overvejende pacifistisk indstillet, at dette Felt er saa godt som uopdyrket, navnlig i den Forstand, at de mere principielle Sider af Fæstningsbyggeriet bogstavelig ikke ses at være behandlet i den danske historiske Litteratur. I Norns veldisponerede Afhandling redegøres der ikke blot for politiske og tildels for den økonomiske Baggrund for Christian III's Fæstningsbyggeri, men ogsaa for dettes tekniske Karakter og dets Afhængighed af Udlandets Teoretikere, som i det hele taget for de arkitekturhistoriske Forudsætninger. Det maa jo i den sidste Forbindelse tages i Betragtning, at de vedkommende Borge ikke blot var Fæstninger, men tillige skulde tjene som mere eller mindre interimistiske Kongeholiger, idet

Norn iøvrigt ogsaa omtaler saadanne Christian IIIs Borge, som ikke havde Fæstningskarakter, saa vel som Bybefæstninger fra den samme Periode.

De udvundne Resultater er baseret paa en Række Monografier af de enkelte Borge eller Bybefæstninger, der enten er Nyanlæg fra Perioden eller i samme er blevet bygget helt om. Det drejer sig for at nævne dem alle, om: Krempe, Rendsborg, Gottorp, Tønderhus, Sønderborg Slot, Koldinghus, Riberhus, Skanderborg, Randers Bys Befæstning, Dronningborg, Aalborghus eller som Norn skriver Aalborg Slot, Nyborg, Nakskov, Københavns Slot og Bybefæstning, Malmøhus og Landskrone Slot. Som det vil ses er ikke ubetydelig Række af bevarede og ikke bevarede Monumenter. I disse Enkeltbeskrivelser er ikke blot fremlagt det samlede skriftlige Kildestof, men tillige Resultaterne af nyere Tidens arkæologiske Undersøgelser — paa Grund af den opremsende Karakter et for den almene Læser noget tungt tilgængeligt Materiale — som imidlertid med stor Flid er sanket sammen mængstedes fra.

Mere letlæselige og naturligvis ogsaa interessantere er de følgende Kapitler, i hvilke Forfatteren har sammenfattet de Resultater, der kan afledes af de forudgaaende Specialundersøgelser.

Efter at der kort er fortalt om, hvorledes allerede Fæstningsbyggeriet i Frederik Is Tid var blevet præget af mere moderne Tanker — man havde saaledes allerede i den Periode, under Hensyn til Artilleriets øgede Styrke, maattet lægge mere Vægt paa Udenværker, skildres *Baggrunden for Christian IIIs Fæstningsanlæg*. Erfaringerne fra Grevefejden havde nok vist, hvor lidet modstandsdygtige de ældre Borge var, og den nye Konge maatte jo straks efter at have tilkæmpet sig Regeringsmagten lægge Vægt paa at sikre sig saavel mod indre som ydre Fjender, ja, de urolige Tilstande i Nordtyskland holdt sig hele Christian IIIs Regeringstid til Ende, ligesom han heller ikke kunde føle sig helt tryk overfor Arvefejden, Svenskerne. Beliggenheden af adskillige af de ovenfor nævnte kongelige Fæstninger viser tydeligt nok dette, og først i den sidste Del af sin Kongetid kunde Christian III ogsaa ofre det civile Byggeri paa sine Slotte større Opmærksomhed.

I et følgende Kapitel redegøres der nærmere for selve *Befæstningsteknikken*, og det paavises i første Række, hvorledes Udenværkerne kommer til at spille en større og større Rolle. De mere modstandsdygtige Jordvolde afløste ældre Tidens Ringmure og fra solide fremspringende Runddele kunde man rette Skytset saavel udad som til Siden, i sidste Tilfælde forsaauidt Modstanderen skulde være naaet helt ind under selve Volden. Hvad der ogsaa var betegnende for Forholdet mellem før og nu var, at man ikke mere førte Forsvaret fra Højden, fra Taarnet og Skyttegangene paa Ringmuren.

I det næste Hovedafsnit, som til Overskrift har: *Statsbyggeriets Organisation* fortælles om den Indsats de højere og lavere Statsmyndigheder har øvet ved Borgbyggeriet, og om dettes finansielle Basis — for stort et Emne til her at kunne behandles blot nogenlunde udtømmende — og navnlig om de forskellige Bygmestre, der jo dengang paa samme Tid var baade Arkitekter og Ingeniører. Blandt disse fremhæves især Morten Bussert, der øvede sin store Indflydelse i de første Aaringer af Christian IIIs Regering, mens den Bygmester, der skulde komme til at spille saa stor en Rolle for Slots- og Borgbyggeriet i Aarhundredets Slutning, først kom i denne Konges Tjeneste i 1557.

Endelig følger saa Slutkapitlet: *Arkitekturhistoriske Forudsætninger*.

Der vises, at disse maa søges dels i den hjemlige Tradition, dels i Paa-virkninger fra Udlandet. Mens Frederik Is Børg i flere Henseender synes afhængige af den østtyske Arkitektur, er Christian IIIs nærmere beslægtet med den nordvesttyske, der atter staar i Gæld til det nederlandske Fæstningsbyggeri, fra hvilket Runddelsystemet stammer.

Et fremtrædende Arkitekturelement ved flere af Christian IIIs Slotsbygninger var Rundbuegavlen, den Type, som i Dag kun er bevaret paa Hesselager Gaard og Hesselager Kirke, opført af Kongens haandgangne Mand, Kansleren Johan Friis. Norn vil mene, at dette Element er overtaget fra Brunsvig, men i sin Opposition paaviste Christian Elling, at Forbilledet med lige saa stor Ret kan søges i selve det Land, som den danske Reformationsskonge og hans Kansler ikke har haft mindst Tilknnytning til, nemlig Sachsen. Motivet var velkendt i Wittenberg.

Naar der — i dette som i andre Tilfælde — under selve Disputats-handlingen af de officielle Opponenters fremsættes en Rettelse til Doktorandens Afhandling, kan man næppe undlade at tænke over den mærkelige Legen Kispus, det egentlig er, at Opponenten lader Doktorandens efter hans Mening med Fejl behæftede Afhandling udgaa i Trykken for saa siden at brillere ved at fremsætte sin Opdagelse under selve den mundtlige Handling.

Der er imidlertid ingen Tvivl om, at Norn med sin Afhandling har ydet en god Indsats baade paa den kunsthistoriske og den historiske Forsknings Omraade.

Hvad angaar Bogens Udseende er der kælet for det. Arkitekt Mogens Koch har medvirket ved Tilrettelægningsen. Bogen falder i to Dele, af hvilke den sidste indeholder Plancherne. Det er maaske lidt gammel-dags og upraktisk, men det ser jo nydeligt ud.

Mogens Lebech.

Charles Christensen: Kronborg. Frederik II's Renaissance-slot og dets Skæbne. G. E. C. Gads Forlag. 1950. 216 sider.

Da Vilhelm Wanscher i 1939 udgav sin lidt pretentiøse Bog om Kronborg, vor Arkitekturs Klenodie, var der eet kunsthistorisk Problem, han meget omhyggeligt undlod at komme nærmere ind paa, Problemet om Billedhuggerne.

Det er bekendt at Kronborg blev udsmykket meget rigt med Sandstensskulpturer, som indkaldte nederlandske Kunstnere frembragte i overdaadig Mangfoldighed. Hele vor Renaissanceskulptur har faktisk sit Udspring her, og det vil selvsagt være af stor Betydning for Studiet af Periodens danske Billedhuggerkunst at faa udredet Forholdet mellem Arbejderne fra de forskellige Værksteder, der har virket paa Kronborg og herigennem afgrænset de enkelte Billedhuggeres kunstneriske Individualiteter. Dette er imidlertid en overmaade vanskelig Opgave, og vil man skrive en Bog om Kronborg, er det letteste naturligvis at lade den ligge; men »Bogen om Kronborg« maa ogsaa behandle disse indviklede Problemer. Man kan daarligt beskyldte Charles Christensen for at gaa let hen over dem, og dog er hans Bog ikke, hvad man af Titlen kunde fristes til at tro, »Bogen om Kronborg«. Det har næppe heller været Forfatteren Hensigt at skildre Slottets Bygningshistorie med tilbørligt Hensyn til, hvad der maa anses for mere, og hvad der maa anses for mindre betydningsfuldt. C. C. er først og fremmest Arkæolog — ikke

Kunsthistoriker, ej heller Kunstsribent. Hans Bog hviler fortrinsvis paa indgaaende Studier af Monumentet, herved har den sin Styrke; dens Svaghed aabenbarer sig, naar det kommer til det Punkt, at Forfatteren skal forsøge at frugtbargøre sine Iagttagelser. Præmisserne er som oftest rigtige, Konklusionerne virker ikke altid overbevisende, og de er tit saa indvævede i hinanden, at det kan være vanskeligt for Læserne at konstatere, hvad man kan stole paa, og hvad man maa nøjes med at tro paa. Tilegnelsen besværliggøres yderligere af de mange Gentagelser og af Billedstoffets spredte Placering. Man kan saaledes ikke uden nøjere Prøvelse gaa ind for den Hypothese, Forfatteren lægger stærkest Vægt paa, at den saakaldte »Eiler Grubbes Billedhugger«, af C. A. Jensen senest (Weilbachs Kunstnerleksikon II, 1949) omdøbt »Københavns Alabastermester« er identisk med den paa Kronborg virksomme Mester Herman (Gertsen). At det her drejer sig om en Hovedskikkelse i vor Billedhuggerkunsts Historie, viser den sikkert sammenstillede Gruppe Arbejder, som Beckett har villet tilskrive Hans van Paeschen og Erik Bohrn Hercules Midow. Ingen af de to Forskeres Hypoteser har Sandsynligheden for sig. I Virkeligheden vilde man langt hellere tro paa Charles Christensen, om man blot turde, men hertil er — selv efter det nu fremlagte Materiale — Usikkerheden stadig for stor. Man er saaledes temmelig uvidende om, hvorledes Arbejdet har været fordelt ved et saa omfattende Byggeri som Kronborg. Tegninger og Modeller er gaaet tabt, og Kontrakterne lader sig fortolke paa forskellig Maade. Har Arkitekten givet nøjere Anvisning paa, hvorledes Stenhuggeren skulde arbejde, har han maaske selv kunnet gribe Hammer og Mejsel? De seneste Aars Forskning synes dog for Hans van Paeschens Vedkommende at godtgøre, at denne Kunstner i alt overvejende Grad — ja, rimeligvis udelukkende — har været Arkitekt og først og fremmest Militærarkitekt. Mørkeport er en Fæstningsport, tilmed en ret nøje Kopi efter Antwerpens »Rote poort« (en anden af Antwerpens Fæstningsporte hed iøvrigt »Kronenborg«). Denne Antagelse, at man i Hans van Paeschens svarere maa se en Bygmester og Ingeniør end en Billedhugger, er egnet til at øge Tiltroen til Mester Hermans Selvstændighed som Billedhugger i Samarbejdet om Mørkeport og Kirkegavlen paa Kronborg. Spørgsmaalet er herefter, om man til den af Beckett og Paulsson sammenstillede Gruppe Arbejder tør knytte de af Mester Herman faa, (egenhændige?) bevarede Kronborg-Skulpturer. Forfatteren mener ja og begrunder sit ja med Henvisning til visse Fællestræk i Enkeltformerne, navnlig Løvemaskernes usædvanligt vrede Udtryk. Det er imidlertid overordentlig vanskeligt at skelne imellem, hvad der er Tidens og Stilens Fællespræg, og hvad der karakteriserer »Haanden«. Det vrimler med Løvemasker i nordisk Renaissanceskulptur. Ogsaa Cornelis Floris' Løver kan være glubske, og om det er lykkedes »Mester Herman« at tirre dem yderligere en lille grad, er vanskeligt for ikke at sige umuligt at dømme om. At det har været Billedhuggere fra Kronborg, som kom i Peder Oxes og Eiler Grubbes Brød allerede o. 1575—77, er ganske sikkert, og et heldigt Fund i et Adelsarkiv vil muligvis kunne bekræfte den af Forfatteren fremsatte Hypothese.

I sin Søgen efter Mester Hermans Fortid i Hjemlandet har C. C. iøvrigt været uheldig (S. 152). Han finder Overensstemmelse mellem visse dekorative Detailler paa Kronborg og paa en Skole og et Raadhus i Nijmegen, som er opført under en Bygmester Hermands Ledelse i 1544—1554, men overser, at det ved Raadhuset var Billedhugger Cornelis Sass

fra Utrecht, som var ansvarlig for Skulpturen. Det er i dette Tilfælde snarere »Tidens« end »Mandens« Stil.

Trods de Indvendinger, der kan rettes mod Bogens Form og Metode, vil den dog have sin Betydning for den fremtidige Kronborg-Forskning, først og fremmest takket være sit grundige Katalog over Slottets Skulpturarbejder. Den Fortrolighed med de mindste Enkeltheder, som Forfatteren demonstrerer paa dette Punkt, vil lette Arbejdet betydeligt for den, som maatte faa Modet — og Taalmodet — til for Alvor at søge Kronborgs kunsthistoriske Gaader løst.

Otto Norn.

Jan Steenberg: Christian IV's Frederiksborg. Udgivet af Frederiksborg Amts historiske Samfund. Hillerød. 1950. 190 sider.

Der gør sig blandt vor Samtids Arkitekturhistorikere ude og hjemme en tydelig Tendens gældende i Retning af et bredere, mere vidtskuende Syn. Typologiens nyttige, men i sig selv golde Metode, som under Paa-virkning fra Arkæologien tidligere har domineret Kunsthistorien, suppleres nu paa flere Fronter. Der er fremvokset en stigende Forstaaelse for det enkelte Kunstværks Forhold ikke alene til andre Kunstværker, men til Kulturlivets brogede Mangfoldighed. Et Hus lader sig naturligvis stadig med Udbytte analysere som ren (abstrakt) Kunst og klassificere som saadan, men Forskningen har indset, at hermed er det sidste Ord ikke sagt, end ikke om Huset som Kunst, al den Stund Bygningskunsten er uløseligt knyttet til mange andre af baade den materielle og aandelige Kulturs Ytringsformer. Med andre Ord: Man har gjort den mageløse Opdagelse, at et Hus først og fremmest er en Menneskebolig. Dette Syn anlægges naturligvis lettere overfor Hytten end overfor Slottet, da førstnævnte Kategori af Arkitekturens Frembringelser jo kun undtagelsesvis lader sig anskue som Kunst, medens Slottets Pragt faar Arkitekturhistorikeren til at glemme, at han staar overfor en Menneskebolig. Takket være Pierre de Nolhac opfatter vi nu Versailles ikke blot som et storslaaet Udslag af en Fyrstes Byggeluner, men ogsaa som en Ramme om hans officielle Optræden og daglige Tilværelse i Lyst og Nød. Christian Elling har ikke alene givet os fint nuancerede stilkritiske Bestemmelser af Christiansborg, men er gaaet bag Façaderne, har befolket Sale og Korridorer med det Liv, hvortil Slottet var skabt.

Nu forunder Jan Steenberg os paa lignende Maade at trænge Frederiksborg ind paa Livet. Beundringsværdigt, at Forfatteren overhovedet har villet paatage sig Opgaven. Havde ikke Beckett med sit Kæmpeværk fra 1914 afløkket Slottet alle dets Hemmeligheder? Steenbergs Bog viser, at en hel Del — ogsaa af væsentlig Betydning — kunde føjes til, naar nye Kilder blev inddraget og tolket med Snilde. Flittigt har Forfatteren gennempløjet Regnskaber, Syn og Inventarier og knyttet de mange smaa Oplysningers Traade sammen til et Mønster, som ikke er uden store Linier, hvad enten det betragtes med Kunsthistorikerens eller Kulturhistorikerens Øjne, og — som rimeligt er — staar Christian IV overalt i Centrum af Billedet. Steenberg kan ikke dele Wanschers Synspunkt paa Kongen som sin egen Arkitekt, men er paa den anden Side ude af Stand til at levere Bevis for, at Steenwinckel har været Mesteren. Spørgsmaalet om, hvem der skal tildeles det kunstneriske Hovedansvar for Frederiksborg, hører til vor Arkitekturhistories mest indviklede og er rimeligvis uløseligt.

Mindst Nyt bringer S. om Slottets Bygningshistorie, selvom Becketts Fremstilling heraf suppleres og korrigeres paa adskillige Punkter; til Gengæld yder Forfatteren væsentlig nye Bidrag til Forstaaelse af Slottets oprindelige Indretning og Brug. Som den alvidende Cicerone ledsager han sin Læser paa Vandringen rundt i det store Kompleks af Bygninger, og ikke en Krog forbliver dunkel, ikke en Detaille lades upaaagtet. Vi ser det hele Hus fungere og forstaar, at den kostelige Ramme — ret beset — ikke er uden Indhold. I denne Forbindelse tør man maaske anvende det iøvrigt saa slidte Udtryk, at Forfatteren har forstaaet at levendegøre sit Stof. Ved Rekonstruktionen af den oprindelige Rumindretning kan selvsagt den mindste — og tilsyneladende ganske ligegyldige — Post i en Haandværkers Regnskab have Betydning, og Forfatteren kan næppe beherske sin Glæde over at være i Stand til at belære sin Læser herom. Han demonstrerer for vore undrende Øjne, hvor fint Puslespillet gaar op, og sluttelig, efter at hvert Rum er blevet anbragt og fuldt udstyret, introducerer han dets Beboere. Vi følger Hof-fet fra det drager ind, til det tager bort, ser hvorledes store og dramatiske Begivenheder afspejler sig i Slotsskriverens Lyseregistre og gør dem til Hovedvidnesbyrd om de tragiske Hændelser i den aldrende Konges Privatliv. Umærkeligt fører Forfatteren os fra Arkitekturhistorien over i Kultur- og Personalhistorien og understreger herved Ligeberettigelsen af de forskellige Synspunkter. Det fortjener om S.s Bog at siges, at den ikke blot er et Supplement til Becketts, den er et uundværligt Supplement. Frederiksborg er som historisk Mindesmærke altid blevet betragtet som Christian IV's Slot, i hvor høj Grad dette er retfærdigt, har først Steenberg klargjort.

O. Norn.

Kronborgtapeterne

M. Mackeprang og Sigrud Flamand Christensen: Kronborgtapeterne.
Selskabet til udgivelse af danske mindesmærker. Høst. 1950. 107 sider.

Frem for alt er det vore kirker og hvad deres er, der gennem et langt forskerliv har beskæftiget dr. Mackeprang; men af forordet til bogen om Kronborgtapeterne forstår man, at dr. M. selv betragter denne side af sin virksomhed som afsluttet med de to imponerende storværker »Danmarks middelalderlige Døbefonte« og »Jydske Granitportaler«. På sin vante, ligefremme måde meddeler dr. M., at han nu føler sig for gammel til at farte landet rundt og kravle om på kirkeloftet for at fortsætte sine kirkearkæologiske studier og derfor har taget et mere stillesiddende arbejde op. At valget er faldet på den serie vævede tapeter med fremstillinger af Frederik II og hans ikke mindre end 97 forgængere, som nederlænderen Hans Knieper og hans svende 1581—85 udførte til den store dansesal i Kronborgs sydfløj, skal skyldes, at dr. M., da der i slutningen af tyverne forhandles om de femten bevarede tapeters påtænkte afgivelse fra Nationalmuseet til Kronborg, på embeds vegne måtte foretage en undersøgelse af deres historie og dernæst i 1930 holdt foredrag om tapeterne på den kunsthistoriske kongres i Bryssel. I virkeligheden har dr. M. dog allerede nogle år forinden strejft emnet i

afhandlingen om det såkaldte Christiern I's rejsealter (Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie, 1926, s. 77—98), der har tilhørt den lærde fru Anna Krabbe, som også ejede et af de håndskrifter med kongebilleder, hvis forhold til Kronborgtapeterne og indbyrdes slægtskab nu omhyggeligt udredes. Med denne afhandling og en tidligere om Kunstammerets absaloniske sager (Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie, 1921, s. 147—66) ligger bogen om Kronborgtapeterne ret besat på linie, og det var meget at ønske, om dr. M. ville fortsætte disse studier over Nationalmuseets ældste bestand. Han hører til de for øjeblikket yderligt få, der er i stand til at benytte de gamle inventarprotokoller i museets arkiv, og »Kronborgtapeterne«, som er udkommet kun to år efter »Jydske Granitportaler« gør det klart for alle, at dr. M. sin høje alder til trods ikke blot lykkeligt har bevaret sin arbejdsevne. Også hans legendariske hukommelse er usvækket, den trang til at gætte gåder, han taler om i forordet til portalbogen, er lige levende, og stadig føler han ingen fristelse til at hengive sig til den form for maskeret dovenskab, som han samme sted låner de kunsthistorikere for, der sender billedbøger med et minimum af tekst på markedet. Bemærkes må det dog her, at de sytten lystryktavler, som afslutter bogen om Kronborgtapeterne ej heller ret vel tåler at stå alene. Sandt at sige er adskillige af dem af en kvalitet, som det fornemme udgivelseselskab ikke kan være bekendt. De skammer den ellers meget smukke publikation.

Foruden indledningen »Brugen af Tapeter« er af bogens fjorten kapitler de fire forfattet af den danskfødte men i Tyskland bosatte kunsthistoriker, dr. Sigrud Flamand Christensen, som vil være bekendt for sit fortrinlige arbejde om kongedragterne på Rosenborg. Utvivlsomt ville det dog have været en fordel, om dr. M. selv havde påtaget sig at skrive indledningen, som for så vidt ikke er strengt påkrævet, men som, når den nu engang medtages, burde have været ganske anderledes udtømmende. Også kapitlerne »Bryssel og Antwerpen« og »Genealogiske Fremstillinger« er af ret nødtørftig art. I det sidste savner man således bl. a. omtale af den serie ahnebilleder, som Frederik II's søster, kurfyrstinde Anna af Sachsen og hendes gemal lod Lucas Cranach d. Y. male til »Stamstuen« på slottet i Torgau, og som af Hans Werner (Danske Kongers Epigrammer. Festskrift til Valdemar Vedel, 1935, s. 338) anses for at være forbilledet for Kronborgtapeterne. Derimod kommer dr. F. C.'s store specialviden fuldt ud til sin ret i kapitlerne »Væveteknikken« og »Kronborgtapeternes kunsthistoriske Stilling«; der er for tiden næppe herhjemme nogen, som besidder et så omfattende kendskab til 16. århundredes europæiske tapetkunst. Allerede ved en overfladisk betragtning afslører tapeterne sig som typiske nederlandske arbejder, og skønt Kniepers fortid iøvrigt ligger i mørke -- dr. F. C. har intet gjort for at fremskaffe nye biografiske oplysninger -- ved vi dog, at han var hjemmehørende i Antwerpen. Det egentlige problem er bestemmelsen af Kniepers kunstneriske individualitet eller med andre ord påvisningen af, i hvilken grad han er afhængig af andre kunstnere. Dr. F. C.'s resultat er i korthed dette, at Knieper, især hvad landskaberne og staffagen angår, står i den største gæld til Bernard van Orley, hvis udkast til de to tapetserier »Kejser Maximilians Jagt« og »Nassau-Genealogien« han har kendt og udnyttet. Mangfoldige detaljer er uden smålighed direkte overført herfra, og endda vil det være muligt at påvise endnu flere lån end dem, dr. F. C. opregner. Både hun og dr. M. har i hvert fald overset -- hvad derimod Charles Christensen har bemærket (Kronborg, 1950,

s. 100) — at baggrundsbygningerne på tapetet med Knud VI er kopierede, om end spejlvendt, efter klostret Groenendael uden for Bryssel på en af Orleys tegninger. Også for figurtypernes vedkommende støtter Knieper sig til nederlandske forbilleder, og det indtryk bliver efter læsningen af dr. F. C.'s redegørelse tilbage, at Knieper ikke just har moret sig ved at skulle illustrere den danske kongerække. Også den omstændighed, at det lykkedes ham at få de fyrrer kongetapeter og tre jagttapeter færdige på tre år, viser, at tapeterne mere er et resultat af overlegen rutine end af kunstnerisk fordybelse i opgaven. Herfra må dog undtages seriens to sidste tapeter, hvortil forarbejder er bevaret i Kniepers malerier af Frederik II og prins Christian og hans tegning af Helsingør; men heller ikke disse tapeter når i kunstnerisk kvalitet op på siden af den prægtige bordhimmel, som nu findes i Stockholm, og som sikrer Knieper en smuk plads i tapetkunstens historie.

Resten af bogen er dr. Mackeprangs. Til en begyndelse skildrer han i kapitlet »Tapetvæveriet på Kronborg« de nederlandske tapetmageres virksomhed fra 1577, da kongens kommissionær Thomas Thennicker i Brabant hentede tapetmageren Anthonius de Gorth selv tiende med svende og mester Hans Maler, til 1587, da værkstedet opløstes ved Kniepers død. Arkivmaterialet, hvorpå fremstillingen bygger, er i hovedsagen for længst fremdraget af F. R. Friis, kontrakterne om tapeterne og bordhimlen endog allerede af C. E. Voss, efter hvis afskrifter J. J. Weber udgav dem i 1806. I et tillæg genoptrykker dr. M. kontrakterne efter Webers udgave ledsaget af den mindre velbetænkte bemærkning, at »Inländische Registratur« for de pågældende år ikke er bevaret; efter hele deres form hører kontrakterne hjemme blandt »Patenten«, som imidlertid også synes at være gået til. Efter kapitlet »Tapeternes Opbygning og dekorative Udsmykning« følger »De bevarede Tapeter«, hvori de tapeter, som er i behold — fjorten kongetapeter og et jagttapet — gennemgås eet for eet, og dr. M.s sporsans fejrer her store triumfer. På den meget kyndige beskrivelse af skibene, som på tapetet med Erik VII ligger til ankers i baggrunden, mærker man, at dr. M. engang, som han selv plejer at udtrykke det, har gjort forsøg på at blive admiral, og den indtrængende undersøgelse af Rom-prospektet på tapetet med Christiern I præges af hans fortrolighed med byen på de syv høje. »De historiske Rim« er en redegørelse for den versificerede kongekrone, som den obsternasige Iver Bertelsen forfattede til brug for tapeterne, men som af hensyn til Kronborgs mange udenlandske gæster omdigtedes til tysk. I »Rigets Insignier« beskrives de mange våbenskjolde på tapeterne, og i kapitlet »Bordhimlen« lykkes det dr. M. at fremlægge adskillige nye iagttagelser, skønt bordhimlen så sent som 1947 er gjort til genstand for monografisk behandling af Erik Lassen og Rigmor Krarup (Kunstmuseets Aarsskrift 1946—47, s. 105—23). Også kapitlet »Tapeternes senere Skæbne« rummer meget nyt stof og bryder med den almindelige anskuelse, at størsteparten af tapeterne gik op i luer ved Frederiksborgs brand 1859; et enkelt af dem savnedes allerede 1718, og omvendt blev to andre efter al sandsynlighed bortsolgt på auktion så sent som 1830. Bag de tre sidste kapitler »De tabte tapeter«, »Publikationer o. l.« og »Haandskrifter med Kongebilleder« skjuler sig energiske forsøg på at nå frem til sikker viden om de tabte tapeters udseende, og især i undersøgelsen af de tidligere omtalte, af Kronborgtapeterne inspirerede »Kongebøger«, er nedlagt et meget stort arbejde. Desværre svarer resultatet imidlertid ikke til forventningerne, idet kun et enkelt af de i alt

tolv håndskrifter, dr. M. har gennemgået, nemlig Gl. kgl. sml. 2427, 4°, hvis kongebilleder alle gengives, viser direkte afhængighed af Kronborgtapeterne, og selv her har kunstneren, om man tør bruge dette ord, kun interesseret sig for selve kongefigurene. Urigtig er sikkert dr. M.'s forklaring på den scene, der udspilles på billedet af dronning Margrethe i håndskrifterne Gl. kgl. sml. 812, 2° og Thott 795, 2°; snarere hentyder fremstillingen til folkevisens udmaling af forholdet mellem Dronningen og Kong Albrecht af Mecklenburg.

Så overordentlig grundig dr. M.'s behandling af Kronborgtapeterne og deres historie er, vil fremtidens forskning antagelig kun have lidt at tilføje, men på et par enkelte punkter vil det måske trods alt være muligt at nå en smule videre. I spørgsmålet om, hvilket forlæg Knieper vel kan have haft for sine kongebilleder, hælder dr. M. til den opfattelse, at Knieper næppe har benyttet Anthonius Samfleths kongeserie, men derimod et håndskrift, som tilhørte Henrik Rantzau, og som statholderen rykker Frederik II for i en udateret »seddel«, der er indlagt i en relation fra 1584. Heri har dr. M. større ret, end han selv synes at vide, og beviset findes i det brev fra Henrik Rantzau af 12. dec. 1584, som han citerer efter Troels-Lund, men hvis datering han mener skyldes en fejlskrift, idet brevet forgæves er eftersøgt mellem relationerne. Hvordan dette end forholder sig, er det dog muligt ad anden vej at få kendskab til indholdet af dette brev, som næppe heller Troels-Lund har set. I Ny kgl. sml. 2945, 4° findes i fasc. 12 en udskrift på en seddel, som Troels-Lund har fået af Chr. Bruun, der igen har den fra arkivsekretær C. M. A. Matthiessen: »Ich habe auch vorschienner Zeitt E. Kon. Matt. Cantzlern ein Buch zugestellet, darinne alle die Konnigh vonn Dennemarekenn abgemallett sein. Nhun hyn ich berichtet, E. Kon. Matt. haben Solliches lassenn nemmen vnd lassenn darnach Tapetzer-reynn machen vnd wirckenn. Whann nun solliches ferthich wherre, so bytthe E. Kon. Matt. ich vnderthennigst, sie wollenn es mir wider gnedigst lassenn vberschickenn.« Selv om det ikke vides, om Henrik Rantzau virkelig har fået sin bog tilbage, er det derfor beklageligt, at dr. M. ikke har eftersøgt dette håndskrift med samme energi som den, hvormed Alfred Otto ledte efter Nysted-martyrologiet, som ligeledes ejedes af Henrik Rantzau. I universitetsbiblioteket i Prag findes det ikke, efter hvad også Isak Collijn i 1944 på forespørgsel venligt oplyste, men mangfoldige andre biblioteker har bøger og håndskrifter, som stammer fra biblioteket på Breitenburg. — Et uløst problem er det også, hvem kronborgtapeternes egentlig ophavsmand er. Dr. M. antager, at det er Frederik II, som selv har fået ideen fra de kongetapeter, som Erik XIV lod sine »guldvævere« forfærdige, og umuligt er dette naturligvis ikke; men mere nærliggende er det dog at tænke på den eller dem, der i de følgende år stod udlændingen Knieper bi med råd og dåd. Dr. M. taler om »Kniepers historiske rådgiver« og »Kniepers lærde venner og rådgivere«, men gør intet forsøg på at foretage en indkredsning. Uden interesse er det i denne forbindelse ikke, at Henrik Rantzau lånte sin bog ikke til kongen, men til kansleren, Niels Kaas, som selv samlede på historiske manuskripter og ifølge Lyschander forfattede en kortfattet oversigt over de danske kongers historie. Måske har vi denne store forfremmer af dansk videnskab at takke også for Hans Kniepers kronborgtapeter.

St. Mariæ Kirke i Helsingør.

Johs. S. Dalsager: Helsingør St. Mariæ Kirkes Historie 1450—1950. Et halvt tusinde Aar i Tekst og Billeder. H. Hagerups Forlag. 1950. 152 sider.

Johs. S. Dalsager, der tidligere har gjort sig fortjent ved udsendelsen af bogen om Helsingør almindelige Hospitals Historie 1541—1941, har nu til sine gode gerninger føjet ovennævnte bog, der lover at give en oversigt over kirkens menighedshistorie, men i virkeligheden holder langt mere end dette løfte. De første tre kapitler: Klosterkirkens genrejsning, Kirken i munketiden og Fra rejsestald til hofkirke viser, at det ikke blot er menighedshistorien, men også kirkens kulturhistorie, der har interesseret forf., og bogen giver da også en udmærket oversigt over kirkens historie fra det tidspunkt, den unge kong Christiern 1. i maj 1450 udsteder et brev, hvori han opfordrer til at komme brødrene til hjælp, så de kan genopbygge deres nylig nedbrændte kirke og kloster — og lige til vore dage — til jubilæet.

Gennem breve, regnskaber og arkivalia følger vi den flittigt samlende forf. og oplever med ham, hvorledes kirke og kloster bliver befolkede huse i guds og menighedens tjeneste; vi ser anlægget i dets fornødelse som stald og rodemagasin efter reformationen, da munkenes velsignelsesrige gerning — først og fremmest som læger og sygeplejere — er hørt op. Vi glæder os med ham, da kirken bliver befriet for 371 læs halm og anden urenlighed, og bliver taget i brug som tysk kirke.

For den katolske tids vedkommende dvæler forf. især ved klosterets store navn Povl Helgesen, men fra den første tyske præst (Herman Malthan 1577—83) får hver præst sin udførlige omtale, og den rige skat af gamle præstebilleder, som kirken ejer, gøres samlet tilgængelig for læseren, der også får gode oplysninger om inventar og gravstene. Karakteristikkene af de mange præstemænd er sympatiske; der svinges ingen svøber, men bruges fløjelshandsker som det rettelig sømmer sig i en bog som denne.

Kampen og kappestriden mellem St. Mariæ og St. Olai kirker skildres livfuldt og forstående, og det vises, hvorledes det dels fører til et regulært væddeløb mellem de to kirker om, hvem af dem der kan skaffe sig det pragtfuldste inventar — dog især epitafier, dels giver det anledning til stridigheder mellem de to kirkers præster angående begravelses- og bryllupspenge. Til sidst bliver St. Maria også dansk kirke, og skildringen af denne overgang er et lille stykke helsingørsk kulturhistorie.

Helt gribende er forf.'s fortælling om forholdene under besættelsen, vel fordi alt dette endnu er os så nær inde på livet, og man mærker det varme præstehjerte slå, når man læser følgende: »Den 8. April 1945 blev en Mærkedag, men endnu større blev den 5. og 6. Maj 1945, Natten mellem Lørdag og Søndag, da et Par Hundrede af den danske Brigade fra Sverige søgte Natteherberge paa Gulvmaatterne i St. Mariæ Kirke afventende Marschordre til København.«

I det hele er bogens sidste kapitler langt de mest velskrevne. De første tynges i nogen grad af lidt misforstået kildetroskab. Det er jo en populær bog, og man kan godt være en ærlig forfatter og en god kritiker og alligevel skrive, så enhver kan læse og forstå, hvad man skriver. Man er forf. meget taknemmelig, fordi han med stor grundighed oversætter de lange latinske indskrifter; men hvad har han egentlig tænkt sig med at gengive Christiern 1.'s brev, provincialpriorsens og klosterpriorsens brev

eller regnskabsuddragene 1577 og 1587 bogstavret? Netop disse sidste vilde uden tvivl interessere mangan læg læser, men man skal være uddannet filolog eller historiker for at få det fulde udbytte af disse uddrag, der ligeså godt kunde være anført i moderne sprogform. Thi hvilken ubefangen læser ved, at »blomit fluell« betyder blomstret fløjel, at »sidenn« er det samme som silke, og selv om mange ved, at et »positiiff« er et orgel, så er der sikkert kun få, der ved, hvad et »recklinn« (dvs. røkkelin, en slags præstedragt) er. For historikeren og middelalderarkæologen er vognskud og savdeller dagligdags ord, for den læge, men interesserede læser utvivlsomt gådefulde udtryk. Men hellere for lærd end for let; det påpeges kun, at forf. her har ladet en gunstig lejlighed til et andet lille kulturhistorisk stykke slippe sig forbi. Bogen, der har lidt for mange trykfejl, men ellers ikke fejl, der er værd at anholde (hjerteskjold s. 76?), er smukt illustreret og arrangeret.

E. Moltke.

Supplement til Dansk Provinstopografi.

Chr. Heilskov: Dansk Provinstopografi. Supplement.
Kbh., E. Wienes boghandel, 1949. 160 sider.

Chr. Heilskovs »Dansk Provinstopografi« har gennem en menneskealder været et af standardværkerne i dansk bibliografisk litteratur. Et ofte følt savn blev afhjulpnet, da det udkom i 1920, og det har lige siden været et uundværligt hjælpemiddel for enhver lokalhistorisk interesseret og ikke mindst et højt værdsat arbejdsredskab i bibliotekernes referencearbejde. På eet meget væsentligt punkt slog Heilskovs værk dog ikke til: Litteraturen om de genforenede sønderjyske amter var ikke at finde heri. Knap så alvorligt, men dog beklageligt, var det endvidere, at Heilskov (ganske vist med enkelte ikke uvæsentlige undtagelser) standsede sin registrering af tidsskrifterne ved år 1912, da også Erichsen og Krarup's »Dansk historisk Bibliografi« slutter, således at der blev et hul i registreringen af tidsskrift-litteraturen for årene indtil 1915, da »Dansk Tidsskrift-Index« begyndte at udkomme.

Disse mangler er søgt afhjulpnet i det supplementsbind, som H. nu har udsendt, og hvor han tillige bringer »nogle stærkt tiltrængte tilføjelser til hovedudgaven. Dels findes heri nogle beklageligvis glemte eller udfaldne artikler, dels har jeg denne gang udvidet begrebet topografi noget. Blandt andet har jeg medtaget en del artikler af personalhistorisk art, hvor det har drejet sig om personer, der ved deres embede eller virksomhed har været knyttet til en bestemt lokalitet. Desuden har jeg gennemgået nogle tidligere forbigåede tidsskrifter«.

For kongerigets vedkommende giver supplementet værdifulde tilføjelser til hovedudgaven, selvom det mindre betydningsfulde stof her ligesom i denne optager en væsentlig del af pladsen. Det kan være vanskeligt i det hav af ligegyldige eller betydningsløse artikler, som H. har medtaget, at finde frem til de centrale arbejder, men man har i alt fald en betryggende fornemmelse af, at bunden nu er skrabet.

Det samme gælder desværre ikke H.s registrering af stoffet vedrørende de nordslesvigske amter. Her er på ingen måde tale om, at rub og stub er medtaget; tværtimod må man fastslå, at det håb, som forfatteren i sit forord udtrykker om, at der ikke vil kunne fanges større fisk i det farvand, han een gang har gennemtrawlet, bliver sørgeligt skuffet. Alene en hastig gennembladning af andet bind af »Dansk historisk Bibliografi«, hvori jo også den topografiske litteratur om Sønderjylland er registreret, omend efter andre principper end H.s, godtgør, at H. har udeladt eller overset en lang række større og mindre artikler og afhandlinger, som rettelig burde findes anført hos ham. At yderligere en række arbejder savnes som følge af, at H. kun har gennemgået sådanne tyske tidsskrifter, der »helt eller delvis er trykt i det fordums hertugdømme Slesvig samt i Kiel, hertugdømmernes litterære centrum«, og for de øvrige tyske tidsskrifters vedkommende nøjes med at henvise til »Dansk historisk Bibliografi«, giver naturligvis hans arbejde en endnu mere begrænset værdi. Den fuldstændige registrering af det nordslesvigske stof, svarende til den, H. har foretaget for kongerigets vedkommende, har vi altså ikke fået – beklageligt nok.

Aage Bonde.

Grønvolds tegninger af Frederik 5.s rejse.

Frederik den Femtes rejse gennem Danmark til Norge 1749. Skildret i samtidige tegninger af *P. I. Grønvold*. Udg. af H. P. Hansens bogtrykkeri 1949. 22 sider plus tegninger.

I 1749 rejste Frederik 5. til Norge. Rejsen foregik pr. vogn fra København over Sjælland og Fyn til Kolding, derfra over Horsens, Skanderborg, Randers til Fladstrand, hvor det kgl. selskab indskibede sig til Norge. En konge rejste den gang ikke alene. Et imponerende følge af hoffets damer og herrer, kollegiernes embedsmænd, tjenere og kuske, pager og lakajer ledsagede majestæten. Fra vinkælderen var der 9 mand med, fra køkkenet 15 personer, anført af køkkenmesteren, og fra sølvkammeret »sølvpoppen« og 12 hjælpere. I kongens følge var også den norskfødte premierløjtnant Poul Isac Grønvold, der på kadetskolen havde været en af Jacob Fosies bedste elever. Året efter fik han ordre til at udarbejde et billedværk, der skulle skildre »den norske rejse«. Han blev dog aldrig færdig med værket, og der er nu kun 35 kobberstik, der fortæller om rejsen fra København til Randers.

En del af Grønvolds tegninger har tidligere været benyttet i den topografiske litteratur, men billedværket som helhed og dets enkeltheder er nu rariteter. Det er derfor glædeligt, at H. P. Hansens bogtrykkeri har udsendt en fuldstændig udgave i et meget fint udstyr og forsynet med en kort indledning, skrevet af *Jens Sølvsten*. Her fortælles på grundlag af en samtidig rejsedagbog og andet kildemateriale om rejsens forløb. Den lille beretning er velskrevet og indeholder en række værdifulde kulturhistoriske småtræk, ikke mindst om kongedyrkelsen ude i landet, om de mægtige anstalter, man gjorde for at behage majestæten, og om hans

venlige nedladdenhed overfor folket. I næsten alle byer fik borgerne adgang til beskue det høje selskab, mens det spiste ved taflet.

Fra herregårdene i omegnen kom godsejerne til byen for at være med i kuren og sole sig lidt i stråleglansen fra den ophøjede monark. Overalt var borgervæbningen trådt an i gevær, drabelige krigere med velpudsede bøsser og gehæng. Også de lokale poeter havde travlt, omend de digte, der kom fra deres emsige gåsepenne, var mere velmente end poetiske.

Bogens hovedindhold er og bliver dog tegningerne, der er reproduceret i noget formindsket størrelse, hvilket dog ikke skader. Grønvold er en habil kunstner. Der er en vis fasthed i hans kompositioner og en ikke ringe teknisk dygtighed i udførelsen af detaljer. Påvirkningen fra Jacob Fosie er selvfølgelig umiskendelig, og det er derfor ikke så mærkværdigt, at tegningerne nu og da kan minde om Johanne Marie Fosies arbejder, selvom hun utvivlsomt er en dygtigere kunstner end Grønvold. Nu er det jo heller ikke billedernes kunstneriske værdi, der i dag er det afgørende. For os er de først og fremmest topografiske og kulturhistoriske kilder. Sølvsten fremhæver, at de må være udarbejdet på grundlag af skitser, som Grønvold har lavet på turen. Når man tænker på det mylder af enkeltheder, der er tale om, er dette selvindlysende rigtigt. Men er billedernes detaljer da fuldt ud troværdige? Sølvsten berører kun dette problem ganske kort. Men da det er af afgørende værdi for bedømmelsen af deres historiske værdi, kunne man godt have ønsket, at det var blevet behandlet noget mere indgående, selvom det skal indrømmes, at en sådan kritisk vurdering kræver et meget indgående kendskab til de danske provinsbyers topografi omkring midten af 1700-årene.

Billederne stammer fra Roskilde, Ringsted, Sorø, Antvorskov, Korsør, Nyborg, Odense, Middelfart, Kolding, Vejle, Horsens, Skanderborg, Frisenborg, Randers og fra Store- og Lille-Bælt. Blader man dem igennem, bliver man hurtigt klar over, at fotografisk nøjagtighed m. h. t. de topografiske enkeltheder, er der ikke tale om. Som kilder til vore købstæders topografi må de benyttes med forsigtighed, selv om de i så henseende sikkert er bedre end flertallet af datidens prospekter. Hensigten med billederne var selvfølgelig at skildre de enkelte situationer under rejsen, kongens besøg på Sorø akademi, de forskellige revuer over rytterregimenterne, sejladserne over Store-Bælt, kørslen ude på de elendige landeveje, fyrværkeriet i Frisenborgs have og borgerkompagniernes opmarch ved de mægtige triumfbuer, der hilste de fornemme gæster velkommen. Heller ikke her er enkelthederne vel helt pålidelige, men det er dog mindre væsentligt. Den enkelte situation er formodentlig i store træk rigtig, og dragter, karosser, skibe og lignende må vel være afbildet, således som de nu engang så ud i datiden. Her kan der næppe være tvivl om tegningernes store værdi.

Johan Hvidtfeldt.

Fredericia

Hugo Matthiessen: Fæstning og Fristed. Gyldendal. 1950. 238 sider.

En af Hugo Matthiessens første bøger handlede om hans fødeby Fredericia i årene fra 1650–1760. Det er næsten 40 år siden, den kom, men gammel kærlighed ruster som bekendt ikke, og man føler det som noget helt naturligt, at Hugo Matthiessen nu i 300-året for Fredericias

grundlæggelse er vendt tilbage til sine ungdoms studier. Hans nye bog om fødebyen, Fæstning og Fristed, er dog ikke en fortsættelse af den ældre bog. Den handler ikke som den om byens historie i almindelighed; hvad der findes om bystyre, om erhvervsliv og topografi er kun antydninger. Med nogle få lette streger gives der nu og da et rids af en historisk situation, som kan være en nødvendig baggrund for skildringen af de mennesker, der har levet her fra 1760 til et par årtier ind i det nye århundrede. Og man forstår godt, at forfatteren på den måde har afgrænset sit stof. Der var vel ikke nogen dansk provinsby, hvor der fandtes så mange mærkelige og særprægede menneskeskæbner. Ikke for intet var Fredericia de ulykkeligens, de forfulgtes asyl, det sted, hvor fallenter og folk, der måtte lide for deres tro og deres overbevisning, kunne finde et hjemsted.

I det første kapitel, Indenfor Voldene, tegner forfatteren et lille rids af de ydre vilkår, som disse mennesker levede og boede under. Vi hører om byens udseende, om gader, veje og huse, og så følger et afsnit om fæstningens mænd. Af de mange martialske krigere, der i disse år havde deres hjem i fæstningsbyen, glemmer man aldrig oberst Søren Brinck, der havde kæmpet på næsten alle Europas slagmarker. Det hedder om ham: »To gange havde han næsten fået hovedskallen flækket af sabelhug, et bajonetstik gennem musen på venstre hånd havde efterladt et ophøjet ar, højre flanke af hans næse var mærket af et skråhug af en pallask, og stadig havde han meen af et bajonetstik gennem det ene ben. Mærker af kugler sad både i mave og ryg, så skulderen var fuld af små hvide flækker, hvor skræet var udpillet.«

Hovedpersonen i det følgende kapitel, Magistratsmilieu, er Hans de Hofman, den kendte topografiske forfatter, der var byens præsident fra 1760, senere også amtmand over Koldinghus amt. Matthiessens skildring er den mest udførlige behandling, der findes af denne mærkelige mand. Han var ikke som Søren Brinck nogen krigens mand. Det var fredens idrætter, han dyrkede, men hans navn bør mindes, så længe Fredericia by står. Ingen enkelt mand har gjort så meget for byen som han. I de følgende afsnit fortælles om medlemmer af de fremmede trossamfund, der søgte tilflugt her, om fallenternes brogede skare, »kuriose og farende folk«, der for kortere eller længere tid fandt tilflugt i den gamle stabelstad, om eventyrere som G. de Mainvilliers og Johan Vilh. Franz von Krohne.

Når man lukker Hugo Matthiessens nye bog, er det et utal af mærkelige menneskeskæbner, man har stiftet bekendtskab med. Nogle af dem har man fået medlidenhed med, andre er man ligefrem kommet til at synes om. Matthiessen kender jo kildematerialet til bunds, gennem et utal af små fragmenter, ofte hentet de mærkeligste steder fra, forstår han at bygge en mosaik op. Det er blændende dygtigt gjort, billedet af de enkelte personer tegner sig skarpt og klart. I Fæstning og Fristed viser Hugo Matthiessen os endnu engang, at han ikke blot mestrer fremstillingens kunst, men at han også har den samfølelse, man kunne også sige congenialitet, med fortiden, ikke mindst 1700-årene, som gør det muligt for ham at gøre den levende for os. Bagved aner man også en menneskelig medfølelse med de mange ulykkelige stakler, der kom til Fredericia, den medfølelse, uden hvilken historikeren aldrig helt vil kunne forstå fortidens mennesker. Historie er jo nu engang beretningen om mennesker.

Johan Hvidtfeldt.

Landbrugshistorie.

Ole Widding: Markfællesskab og landskifte. Studier over lollandske markbøger 1681 og 1682. Aarb. for nord. Oldkyndighed og Historie 1949 (og som særtryk). 277 sider, 5 plancher.

Poul Meyer: Danske Bylag. En fremstilling af det danske landsbystyre på baggrund af retshistoriske studier over jordfællesskabets hovedproblemer. Nyt nordisk Forlag, 1949. 474 sider.

Året 1949 betegner en milepæl for dansk agrarhistorisk forskning, idet to afhandlinger indenfor dette vigtige forskningsområde da blev forsvaret ved Københavns Universitet for henholdsvis den filosofiske og den retsvidenskabelige doktorgrad. Og det kan straks siges, at begge afhandlinger på den smukkeste måde fører traditionen fra Henrik Larsens grundlæggende arbejde i Aarbøger 1918 videre.

Ole Widdings bog er ikke letlæselig, selvom han navnlig i sidste del af sit fortjenstfulde værk viser, at han har stilistiske anlæg. Det stof, han har haft at gøre tilgængelig for offentligheden, kræver ganske vist også anspændelse af forskerens evner til det yderste, idet det lollandske landskifte omtrent er det mest udviklede, der kendes. Forfatteren gør ikke meget ud af kildekritikken, hvilket måske kan skyldes, at en større behandling af den store matrikels tilblivelse og kildeværdi lå færdig til trykken skrevet af C. Rise Hansen. Det ville dog have været en hjælp for læserne, om han kort havde gjort rede for kildernes indbyrdes forhold til hverandre.

Det svageste punkt i Widdings arbejde er udnyttelsen af det gamle kortmateriale fra slutningen af 1700-årene. Det ville have været meget nyttigt, om der havde været en oversigt i bogen over, hvilket kortmateriale der findes for hver by fra udskriftningstiden. En sådan gennemgang ville også have været til nytte for forfatteren, idet han da bl. a. havde set, at Dannemare ikke er den eneste lollandske landsby, over hvilken der findes kort med indtegnede agerstrimler. Sådanne findes også på det fortrinlige kort fra 1786 over Harritslev og Skårup. Widding har s. 20 ladet tegne et kort over rotationerne i lollandske marker 1682, hvoraf det fremgår, hvilke marker der var i årligt brug, samt hvor der var tovangs-, trevangs-, firevangs- eller femvangsbrug. Det var ønskeligt, at man havde et sådant overblik for hele landet, og kortet er i sig selv af meget stor værdi; blot har tegneren for egen regning indført en signatur af ubrudte skråstreger i skriftretningen, som ikke findes i signaturforklaringen (Sandby ved Nakskov); hvis andre forfattere gengiver kortet, bør stregerne her stiples. Planche 3 viser vangelagskæder i Musse herred. Her savnes en signaturforklaring til de skraverede cirkler, der angiver landsbyerne. Er det tilfældigt, at disse er tegnet i forskellig størrelse? Det er dog navnlig mod planche 5, Kendte Former for Landskifte, 1682, der kan indvendes en del. Der er taget forbehold overfor byerne i de sogne på Sydlolland, som blev opmålt 1681, fordi landskiftet her »ikke kan udlæses af markbogen«. Dette er nu næppe rigtigt, idet f. eks. Ringsebølle sikkert har agrene opført i den rækkefølge, de er målt, selvom der ikke er sat numre ved. I stedet for numre er bøndernes navne opført, og forf. ville heraf kunne kontrollere rækkefølgen, selvom der ganske vist ikke står, fra hvilken side der er målt. Også Tågerup synes opført efter skifter og ikke som i ekstrakterne alene efter brugere (jfr. side 13 øverst, hvor det hedder,

at markbøgerne fra 1681 ligner ekstrakter). Men rent bortset fra disse i 1681 opmålte byer, synes det at være noget tilfældigt, hvilke byer, der er taget med på kortet, idet der savnes ca. 30 landsbyer i de øvrige sogne — landsbyer, som findes på kortet pl. 4, men hvis udelukkelse forf. ikke begrundes. Blandt de savnede er Langet, som omtales i sognebeskrivelsen s. 43, Neblehøve s. 78, Alsø s. 76, Ettehøve s. 66 og Strandby s. 33. Ved et par signaturer har tegneren glemt navnehogstaverne, det gælder f. eks. Helnæs ved Nakskov og Skredtorp på NV Lolland.

Trods disse indvendinger, må det fremhæves, at de omfattende og omhyggelige undersøgelser, der ligger til grund for kortet pl. 5 alene turde gøre bogen værdig til at antages som doktordisputats. Dertil kommer nu de meget udførlige sognebeskrivelser i bogens første del og først og fremmest det selvstændigt og dygtigt udførte kapitel IV: Markordning og Landskifte. Widding har ikke følt sig forpligtet til at presse sit materiale ind i de engang vedtagne landskiftegrupper: Solskifte, bolskifte, ornum og ornumebol samt fornskifte. For den sidste foretrækker han iøvrigt udtrykket »uregelmæssige agre«. Uregelmæssigt landskifte på kortet pl. 5 dækker ikke alene det, Svend Aakjær kalder »fornskifte« samt Svend Dahls »spontane tegskifte«, men det dækker tillige delvis begrebet »hammerskifte«, som den finske professor E. Juttikala har påvist dels kunne være uregelmæssige større blokke, der indgik i byens fællesmark, men dels også kunne være særeje ligesom vort ornum (Rig, 1946). Af de seks landskiftformer, W opererer med, er de to første i det væsentlige solskiftede. I den første er skifterne reguleret således, at hver gårdbruger bliver repræsenteret i hvert skifte. W. har i en afh. i »Fortid og Nutid«, 1946, fremdraget St. Sædinge som et eksempel på denne gruppe. Der spores her vel solskifte, men gårdene ligger i grupper, der ikke altid følger efter hverandre, som de skulle efter det ordinære solskifte. W. mener derfor, at disse gårdgrupper er oprindelige bol. Den ene gruppe på to gårde havde endog størstedelen af sin jord i særskifter svarende til fordelingen ved ornumebol. I Widdings anden landskiftetype spores der også regulering, men antallet af agre i skifterne passer kun undtagelsesvis med antallet af gårde i byen. Han mener, at der i disse tilfælde må være sket en regulering, uden at en ældre agerinddeling er helt slået i stykker, d. v. s. at man først har givet hver af gårdene een eller flere agre i skiftet, idet man samtidig holdt regnskab med, hvor meget hver fik for meget eller for lidt i forhold til hans byandel; derefter har man så foretaget efterregulering i andre agerskifter. Dette stemmer også med, hvad Poul Meyer i sin afhandling har antaget. Widdings tredje landskiftegruppe kendetegnes ved, at gårdenes agre ligger i regelmæssig rækkefølge (uden at regulering efter solen behøver at forekomme, jfr. Godsted s. 178¹). Men skifterne er ikke reguleret m. h. t. agertal, og agrene er ikke udloddet i lige store bredder. Flere agre er målt sammen, så gårdenes areal bliver tilnærmelsesvis ensartet fra skifte til skifte. I Widdings fjerde gruppe er der heller ikke påvist solregulering overalt. Men den regulerede gårdække har agrene liggende i serier, der ikke altid følger

1) Widding har påvist, at Henrik Larsens teori om manglende bolinddeling på Lolland, ikke holder stik. Den regelmæssighed, som W. iagttager i Godsted, hvor gårdsnumrene 2-8-7 altid synes at forekomme samlede i marken, kunne tyde på, at disse tre gårde var et oprindeligt bol. Man behøver måske ikke altid at kunne påvise solregulering indenfor bolene?

efter hverandre i samme rækkefølge. Kun fire af de på kortet viste landsbyer er opført under denne gruppe.

Widdings femte og sjette landskiftegruppe omfatter det uregelmæssige landskifte, der karakteriseres ved hyppig forekomst af tværdelte agre. Pladsen tillader ikke nærmere at uddybe Widdings betragtninger herover. Men han har gennem sin inddeling i landskiftetyper slået en breche i den gængse inddelingsmåde. Solskiftreguleringen, som gennem et par menneskealdre har indtaget en fremtrædende plads som inddelingsgrundlag, viser sig ikke overalt at være lige velegnet, selvom dens betydning i agrarhistorien ikke derfor bliver mindre. Det skyldes, at solskifteprincippet blandes op i en række forskellige skifteformer, typer, der først og fremmest lader sig bestemme ved hjælp af agerstrimlernes forholdsmæssige bredde, deres fordelingsrytme mellem brugerne etc. Ole Widdings disputats bliver ikke det sidste ord i denne sag, men forfatteren har indlagt sig stor fortjeneste ved at kulegrave en af de mest ukrudtbefængte bede i agrarforskningens urtegård. Lollands landskifte er gjort frugtbart for den kommende forskning.

Poul Meyers »Danske hylag« er lettere tilgængelig. Den er usædvanligt velskrevet af en doktorafhandling at være. Men den fortrinlige form kan ikke skjule visse mangler ved grundlaget. Navnlig den mangelfulde kildeprøvelse vil blive udsat for kritik. Poul Meyer har benyttet og delvis selv fremdraget et meget stort kildestof, hvoraf der især er grund til at nævne halvtredje hundrede utrykte byvedtægter, »vider« fra Skåne. Flere steder gør forf. tilløb til en kritik af disse og andre vider fra det nuværende Danmark. Men han giver ikke nogen samlet redegørelse for, hvad der er gammelt og nyt og vidernes indbyrdes slægtskabsforhold. Han har sammenflikket de forskellige regler til en helhed, der næppe kan tages som udtryk for retstilstanden på noget tidspunkt af jordfællesskabets historie. Det kan være meget godt for at trække problemerne op og få en diskussion i gang. Men man ville netop gerne have en retshistoriker til at jævnføre vidernes bestemmelser f. eks. med Danske Lov. Der vil utvivlsomt også kunne påvises indbyrdes påvirkninger mellem flere af de danske vider. Således må viden fra Lumby-Tårup fra 1592 være påvirket af viden fra det nærliggende Allesø, der stammer fra o. 1500; paragraffernes numre og rækkefølge er næsten den samme, og ofte er der verbaloverensstemmelse. Men der burde også sondres mellem ældre og yngre vider, så udviklingen kunne følges gennem de næsten 300 år, hvorfra viderne stammer. Forf. synes ikke at være kendt med den foreliggende videudgaves mangelfuldhed. Det ville iøvrigt have ligget ganske i hans linje at undersøge, i hvor høj grad vidernes indhold er idealbestemmelser eller om de afspejler de virkelige retsforhold i landsbyen. De kontrollerende oplysninger, der har været mig tilgængelige, tyder nærmest på at viderne i nogen grad er »skræddersyede«, og at landsbybønderne ikke følte sig særlig bundne af bylovens hogstav.

Jeg skal her gå let hen over forf. behandling af oldtidsagerbruget. Det bygger i altfor høj grad på v. Schwerin., R. Schrøder og G. L. Maurer, hvor Karl Wührer og Gudmund Hatt burde have været foretrukne. Det er tydeligt nok, at forf. ikke har vovet at tage selvstændig stilling til disse problemer. Dette er så meget større skade, som han netop på andre punkter har vist sig at være i besiddelse af en usædvanlig indfølelse.

Poul Meyer mener i tilslutning til Wührer, at bymarkens inddeling i åse ikke kan påvises på landskabslovenes tid. Men i Jyske Lov omtales I. 46 »deld«, hvilket svarer til Danelagens »deill«, »daila« eller »dala«, som iflg. Stenton er meget mindre end en »acre« og altså må udgøre dele af marken i lighed med åse eller agerfald. Iøvrigt kan manglende omtale i landskabslovene naturligvis ikke tages som bevis på, at fænomenet dengang ikke eksisterede (mig bekendt omtales enkeltgårdenes forhold heller ikke i landskabslovene, skønt de dog eksisterede i stort tal). Hvis der ikke har været forhold vedrørende åsene, som krævede lovbestemmelser, ville de naturligvis forblive uomtalt. Jeg vil mene, at der allerede har eksisteret åse eller agerfald omkring den kristne tidsregnings begyndelse. I det hele taget bør man sikkert holde sig for øje, at der på samme tid kan have eksisteret landsbyer der med hensyn til markordning og fællesskab stod på temmelig forskelligt udviklingstrin.

Med hensyn til *tofterne*, er det således mærkeligt, at de ikke synes at forekomme i Skørbæk landsbyen fra o. Kr. f. Måske har byen her allerede gennemløbet en udvikling, hvorved oprindelige tofter atter er inddraget i bymarken? Ordet toft blev indført i Danelagen og Normandiet af vikingerne og indgår begge steder i talrige stednavne (Nortoft, Wigtoft, Appetot, Bonnetot etc.). Iflg. Stenton bestod en normal gård i Lincolnshire i den tidlige middelalder af fælled, eng, toft og et husmandshus. Toften bestod ofte kun af den plet jord, hvorpå gårdens bygninger stod. Men ordet toft kunne også have en anden betydning: Et indhegnet eller indgrøftet stykke jord ude i marken eller i marsken, hvor fårene kunne drives sammen. Formentlig hørte hertil en hytte til fårehyrden, men ikke bygninger til helårsbeboelse. Med dette in mente vil jeg mene, at forf. kunne være gået et skridt videre end Henrik Larsen m. h. t. fortolkningen af ordet »høghræ toft«¹⁾. Måske skal de også herhjemme opfattes som kvægindhegninger i bymarken, og der skal i den forbindelse mindes om Vald. sj. Lov kap. 154, hvor der fastsættes bøder for ildspåsættelse ikke alene på hus, ladegård, fægård og mølle, men også på »nokæt hans fæ hus. thær han hauær a markæ«. Også Jyske Lov taler om hærværk og jordran i primitive boder og folde udenfor mandens egen gård (II. 31 og 45).

Skellet mellem udtryk som ydertoft, svoren toft, hovedtoft og hustoft har sikkert, som forf. mener, været flydende. Når han sætter hovedtoft lig den nyindtagne tofteager i tilslutning til byen, kunne det synes at stemme dårligt med Esj. L. II. 55, der siger, at hovedtoften er den bebyggede toft i byen. Derved forklares et tingsvidne fra 1400 årene, som sætter hovedtoft lig byggested, men som volder forf. lidt besvær at forstå. Man må imidlertid holde sig klart, at byggetoften og den tilgrænsende nyindtagne toftejord gik i eet. Det vigtigste skel ligger sikkert mellem disse tofter og tomteagre og så de før nævnte »højetofter«, der nok som oftest lå for sig selv ude i bymarken, men vel også kunne ligge i tilslutning til en græsgang eller eng, der strakte sig hen til byen. Derved forklares Esj. L. II. 68, at den, der kommer til at sætte

¹⁾ Problemet Høghræ toft: Høtoft er senere udførligt drøftet af Bengt Holmberg i hans disputats »Tomt og Tofa som appellator och ortsnamnelement«. Uppsala 1916 p. 66—73. Han viser, at *Høghræ toft* ikke findes i de ældste håndskrifter og er af saglige grunde mere stemt for tolkningen »Hortoft«, om end han indrømmer, at spørgsmålet endnu ikke er løst.

sit gærde ind på en højetoft kun skal bøde halvt så meget, som hvis det var på en hovedtoft.

Poul Meyer går ikke nærmere ind på *bolets* alder, men mener, at de oprindelige bolområder er indtaget af bymarken af bolets medlemmer og senere delt mellem disse (p. 246). Dette, at bolene ofte har navne, mener han tyder i samme retning. Han omtaler et mageskifte 1298 af jord i St. Valby mod jord i Døjringe ved Sorø. Det forekommer mig dog, at udtryk som »2 øre i Landbobol nærmest solen« og »2 øre i Mulebol fjernest solen« blot viser, at bolene var delt, men ikke hvorvidt de 2 øre lå samlet på eet sted. Det kan ligeså godt forstås således, at den afhændede jord i Landbobol i alle pågældende åse var at finde nærmest solen, eftersom der jo i reglen var solskifte indenfor bolene. Igfl. Aakjærs udregning skulle 2 øre jord udgøre o. 12 tdr. ld. I mageskiftet indgår også en større gård på 10 ørtug ($3\frac{1}{3}$ øre, o. 20 tdr. ld.) i Frændebol. Da der ikke gives nærmere oplysninger om denne jords beliggenhed i forhold til den øvrige landsbyjord, må man gå ud fra, at der er tale om et helt bol; men det betyder ikke, at al dens jord behøvede at ligge på eet sted. Alle tre jordstykker omtales med tofter og tilliggender.

Forf. resumerer sin tese for bolets udvikling således (p. 257 f): Bolene lå opr. samlet siden den første opdyrkning. De blev senere lagt til grund for den første skyldvurdering, fordi de blev regnet for lige store. Bolenes deling ved arv og køb medførte rebning; men hvilke af de i middelalderlige kilder nævnte bol, der blev rebede, og hvilke der er uskiftede, kan ikke afgøres. Bolenes ligestilling i skyld og skat bevirkede, at den andelsret, som opr. var et anliggende indenfor bolet selv, blev sat i forhold til hele byen, og kravet om lige jord for lige skyld førte rebningen fra de enkelte bols mindre parter ind til hele byen. Bolene blev gjort lige store ved rebning, men beholdt iøvrigt deres hidtidige jorder, der kun blev underkastet grænsereguleringer. Måske er det dette landskifte, der forudsættes i Esj. L. og Sk. L. Næste trin var, at alle opgav deres hævd i bymarken. Hver vang deltes i lige så mange store dele, som der var bol i byen, og hvert bol rebedes derefter i forhold til bymændenes bymål. Denne mere radikale løsning tog dog hensyn til bolenes oprindelige indre sammenhold. Måske har man allerede ved denne løsning anvendt en underinddeling af vangen i agerskifter, idet de geografiske forhold vel mange steder gjorde det nødvendigt, selv om hverken Sk. L. eller Anders Sunesen oplyser noget herom. Den yngste eller i hvert fald mest konsekvente løsning er solskiftet, hvor bolinddelingen kun har betydning ved fastsættelsen af hver mands bymål.

Forf. antager altså, at bolene ved den første opdyrkning nødvendigvis måtte have deres tilliggender samlet, skønt han dog (med Karl Wührer) antager, at opdyrkingen er sket gennem indtagelse af spredte løkker i skovene. Det er sikkert ikke frugtbart at generalisere for stærkt på dette punkt. I mange tilfælde kunne et bol vel have sin jord liggende blandet mellem andre gårdbrugs, og i andre tilfælde kunne jorderne ligge mere samlede, alt efter de geografiske omstændigheder. Et bol var formentlig ved den tid, da det blev lagt til grund for den første skyldvurdering, simpelthen et landbrug, der var i stand til at ernære en familie. Når bolene blev rebet hver for sig, var det vel en følge af befolkningstilvæksten og den gårddeling, der i reglen fandt sted fra tid

til anden. Men et hol var sikkert stadig »fuld plovs erie«. I Danelagen brugtes udtrykket »eriung« så sent som i 1291. Det kunne her være lig med 12 acres fæsteland, men afløstes i 1200 årene lidt efter lidt af andre udtryk, f. eks. »plena terra« (jfr. H. L. Gray: English Field Systems, 1915). Udtrykket hol går i hvert fald tilbage til vikingerne, idet det indgår i stednavne både i England og Normandiet, sidstnævnte sted f. eks. Langboel.

Poul Meyer har sikkert ret i, at det er landgildebyrden, der medfører »jævngodhedsprincippet«, og at dette skærpes fra den tid af, da leje af jord (på grund af landbrugseksperten) bliver en mere udbredt foreteelse. Det er de store nyopdyrkninger på valdemartiden, der sprænger bolinddelingen som vurderingsgrundlag. Forf. er ganske vist p. 249 inde på en noget anden tankegang, at princippet om andelsret til byen oprindeligt var et princip om en gennem arv bestemt andelsret til bolet.

Afsnittet om købstædernes ældste forfatning hører vistnok til bogens svageste. Forf. mener at spore en udvikling bort fra et oprindeligt fuldstændigt demokrati. Men når han omtaler byens stævne som det afgørende organ for borgernes selvstyre i Slesvig, forbigår han, at der i byretten omtales en judex, en kongelig embedsmand, der vel må have haft den afgørende indflydelse på byens sager. I det hele taget er eksistensen af et oprindeligt fuldstændigt demokrati i de danske købstæder vistnok en romantisk hypotese. Det er heller ikke rigtigt, at der forekommer oldermænd i stadsretterne fra Randers, Viborg, Ribe og Odense.

Poul Meyer har i bogens sidste halvdel bragt meget nyt og værdifuldt stof frem. Især må fremhæves afsnittet om græsningsrettens erhvervelse, hvor han giver en velbegrundet redegørelse for dette vigtige, men indviklede forhold. Også det følgende om græsningsrettens fordeling er meget lærerigt, ligesom kapitlet om indhegning af fælled og overdrev, hvori forf. har fremdraget en stor mængde oplysende eksempler. Endelig er påvisningen af, at landsbyens styre i vid udstrækning anvendtes til inddrivelse af offentlige afgifter, betydningsfuld og interessant.

»Danske bylag« vidner om en højt begavet forsker, en dygtig stilist og en udmærket pædagog. Hans styrke er vistnok ikke fordybelsen i det enkelte problem. Til gengæld har han forstået at afbalancere den meget omfattende stofmængde og disponere den på en harmonisk måde. Navnlig vil bogen virke befrugtende ved den rigdom af nye eksempler, som forf. har fremdraget. Der findes ikke i noget andet land et tilsvarende værk, og det fortjener at blive benyttet flittigt af dem, der interesserer sig for lokalhistorie og landbohistorie i vort land.

Axel Steensberg.

Sigurd Jensen: Fra Patriarkalisme til Pengeøkonomi.

Studier over dansk Bondeøkonomi i Tiden mellem Midten af det 18. og Midten af det 19. Aarhundrede. Gyldendal. 1950. 204 sider.

Arkivar Sigurd Jensen oplyser i indledningen, at han følte sig fristet til at kalde sin disputats »Den danske Bondes første Møde med Kapitalismen«. Men han var -- ikke uden grund -- bange for, at ordet kapitalisme kunne misforstås. I virkeligheden ville »første« vel også være angribeligt. Siden middelalderen havde skiftende former for »kapitalisme«, med den katolske kirke, den protestantiske konge, adelen og de borgerlige godsbesiddere som eksponenter, øvet indflydelse på bonde-

standens kår og i høj grad medvirket til, at bondeselvejet blev irængt tilbage og fæstevæsenet udviklet i den retning, at bønderne blev mere afhængige af de besiddende klasser. Men disputatsen er med heldig hånd begrænset til bøndernes selvejekøb og overgangen til pengeøkonomi i tiden fra 1757 til ca. 1850. I denne periode afløstes et patriarkalsk betonet forhold mellem godsejer og fæstebonde gradvis af et kreditor-debitor-forhold, idet godsejerne i stor udstrækning finansierede bøndernes selvejekøb, og den fremherskende naturaløkonomi forvandlede efterhånden til nogenlunde ren pengeøkonomi.

Udgangspunktet er altså »godsejerpatriarkalismen«. I stavnsbåndstiden var godsejeren i en stor mængde forhold sine fæstebønders formynder, mens han omkring 1850 ikke havde meget andet forud for de nu så talrige selvejerbønder end en større kommunalpolitisk indflydelse. Man kan henvise til de store landboreformer og den kulturelle udvikling, som fulgte i deres kølvand, men en hovedårsag til den nævnte forandring var dog selvejekøbene. De faldt i tre faser, som navnlig belyses ved hjælp af skøde- og panteprotokoller samt en hel del godshistoriske dokumenter. Sig. Jensen anfører mange eksempler og opstiller en del oversigter, men undgår forsigtigt stærkt detaljerede tabeller, der let kan give løfte om mere, end datidens mangelfulde eller uensartede materiale kan indfri.

Selvejekøbenes første periode ligger forud for den store reformtid. Dengang måtte man endnu famle sig frem, og fra lovgivernes side arbejdede man henimod en form for selveje, der havde megen lighed med de private godsejeres arvefæste-ordninger, idet godsejerstanden bevarede visse herlighedsrettigheder. De praktiske forhold indbød til det, for bønderne behøvede utvivlsomt formyndere. Ved disse første selvejeres tilblivelse rakte præsterne ofte en hjælpende hånd, de var jo mangan gang de stedlige landboreformers fødselshjælpere. De første selvejekøb stillede bønderne højst forskelligt, men på de tidligere kron-godser gavnede det dem, at kronen havde ladet halvdelen af salgssummerne blive stående i de solgte godser.

Med den store reformtid trådte selvejekøbene ind i en ny fase. Det drejede sig nu om en stærk bevægelse, og i årene 1787—ca. 1800 tog regeringen sig direkte af finansieringen. Creditkassen af 1786 finansierede ca. 800 køb, men Den almindelige Enkekasse i en periode fra omkring 1800 til 1813 ikke mindre end 4000. Dr. Sig. Jensen påviser, at mens Creditkassen kun støttede bøndernes selvejekøb med $\frac{1}{10}$ af sine udlån, tog Enkekassen et langt stærkere initiativ i denne sag. Hoved-årsen herfor tilkommer utvivlsomt Chr. D. Reventlow. — Ved århundredskiftet var Viborg snapsting centrum for spekulationshandelen med bøndergods; kun ved at gøre bønder til selvejere kunne godsejerne sikre sig de lån, som de så stærkt begærede på »Viborgs Jord- og Pengebørs«. Ved periodens meget talrige selvejekøb bevarede godsejerne kun i ringe udstrækning deres gamle herlighedsrettigheder. Ved hjælp af kvartprocent-skattens oppebørselslister har Sigurd Jensen for adskillige egne vedkommende konstateret forholdet mellem de forskellige kreditorer: de førnævnte pengeinstitutioner, godsejere, købstadborgere, præster, velhavende bønder m. fl. Godsejerstanden var hovedkreditor, men som sådan synes den ikke at have truet selvejerbøndernes nyvundne selvstændighed.

Selvejekøbenes tredie fase oprandt i stænderforsamlingernes tid, da inflation, statshankerot og landbrugskrise var kommet på afstand.

Regeringen afslog at finansiere de nye selvejekøb, men sælgerne lod en stor del af købesummen blive stående i det solgte, og da en ny opgangstid begyndte, havde køberne lettere ved at fremskaffe den nødvendige kapital. Sparekasser kunne nu yde lån mod 2. prioritets pantetret i selvejergårdene, og private långivere blev også en god hjælp, skønt formerne for sikkerhedsstilling var af en sådan art, at debitor løb den risiko atter at komme ind under »patriarkalismen«. Men ligesom regeringens reformpolitik og inflationen i en tidligere periode havde undergravet godsejerpatriarkalismen, blev konjunkturstigningen fra 1830'erne til lettelse for selvejerbønderne og tjente til at svække gods-ejernes kreditor-stilling.

Som bidrag til bondeselvejets historie er Sigurd Jensens disputats et fortrinligt arbejde, omfattende og velunderbygget. Af hensyn til det sociale helhedsbillede kunne man have ønsket, at de små parcellisters og andre husmænds selvejekøb var blevet lige så indgående behandlet som gårdbrugernes, men det må indrømmes, at denne opgave er forholdsvis sværere og ikke af samme økonomiske betydning.

Sidste trediedel af bogen omhandler »de rede penge«, der trængte naturaløkonomien tilbage. Bedst kan dette belyses for statsskatternes vedkommende, mens der m. h. t. de kommunale opgaver (fattigvæsen og skolevæsen) fortsat herskede en mere blandet økonomi, som forf. illustrerer ved nogle eksempler. Om landgilde- og hoveriafløsningen gør S. J. fornuftige bemærkninger, men næppe som resultat af en virkelig undersøgelse. Tiendeafløsningerne får derimod en fremtrædende plads, idet kilderne på dette felt taler et tydeligere sprog. Det lille afsnit om folkeløn og kapitlet om bondens forhold til købmanden bygger på et spinkelt materiale. Intet tyder dog på, at købmændene som kreditorer fik virkelig magt over bønderne.

Sigurd Jensens fremstilling er klar og sikker, hans motiveringer næsten altid velafvejede, hans »Slutning« og »Resumé« (der nok burde have været eet stykke) giver fortrinlige oversigter. Men den egentlige *disputats* er kap. 1—6, »Selvejekøbene«. Her pløjer han dybt, her er hans undersøgelser førstehånds. Det gælder til dels også kap. 7, »Tien-den«, men som helhed er afsnittet »De rede Penge« ikke på højde med »Selvejekøbene«. Naturligvis er overgangen fra natural- til penge-økonomi et fortryllende emne, som en økonomisk historiker kun nødigt slipper. Men efter anmelderens mening havde S. J. været bedre hjulpet med et arbejde om selvejekøbene alene. En sådan helstøbt doktorafhandling kunne indirekte have nydt godt af den alsidige, men for en stor del mere overfladiske viden, som forf. lægger for dagen i de tre sidste kapitler. »Tienden« ville meget vel kunne fremtræde som selvstændig afhandling. I »De rede Penge« ligger den nu som en blank daler mellem mark- og skillingstykker.

F. Skrubbeltrang.

August F. Schmidt: Leksikon over Landsbyens Gilder. Festsikke og Fester paa Landet. Rosenkilde & Bagger. 1950. 166 sider.

I forordet oplyser forfatteren, at bogen »er udarbejdet paa Grundlag af Førstehaandskendskab til hele den særdeles omfattende Folkeoverlevering, der forefindes i trykt og utrykt Litteratur vedrørende Gilder og Folkesikke i Danmark, ligesom Forf. ogsaa er fortrolig med den

videnskabelige, danske saavel som internationale, Forskning om de mange Emner, der nu i populær Form bliver behandlet i Leksikonets mange Artikler.«

Der gøres i indledningen rede for, hvad man forstår ved gilder, og derefter gives en kort oversigt over årsfesterne, livets højtider, arbejds-gilder etc.

Forfatteren er som ingen anden godt inde i emnet, thi allerede for 25 år siden begyndte han som assistent i Dansk Folkemindesamling at gennemgå det store materiale, der findes i samlingen, og senere har han fundet frem, hvad der findes i trykte kilder etc. Tidligere har Aug. F. Schmidt skrevet om forskellige gilder i sine mange bøger og afhandlinger. Resultatet af den flittige mands arbejde med stoffet er nu blevet en bog på 165 sider, hvor ikke mindre end 260 gilder omtales, og naturligvis er den godt forsynet med kildehenvisninger.

Man studser uvilkårlig over de mange gilder og mindes stroferne i Feilbergs Dansk Bondeliv, hvor det hedder:

Bojler aa gilld
det helst a willd,
Harre aa Plow
kommer aaller i mi How.

Det ser voldsomt ud med de 260 gilder; men disse er jo spredt over hele landet, og mange var kun kendt indenfor mindre samfundslag og indenfor et begrænset område. I bondens daglige tilværelse var der ikke mange gilder, og der var ofte kun få deltagere.

Schmidts leksikon over gilder er en uundværlig håndbog for enhver, der sysler med dansk kulturhistorie.

H. P. Hansen.

Dystløb.

Henning Henningsen: Dystløb i danske søkøbstæder og i udlandet. Danmarks Folkeminder, Nr. 57. Ejnar Munksgaards Forlag. 1949. 160 sider.

Fra gammel Tid har det været Skik i adskillige af vore Havnebyer at foranstalte Fastelavnsoptog med Baade, der paa Vogne blev trukket gennem Byens Gader af festligt udklædte Sømænd. Efter Optoget fulgte et saakaldt Dystløb i Havnen, hvor Mandskabet paa to Robaade ud-kæmpede et lille Søslag. Paa Agterenden af hver af de kæmpende Baade var anbragt en Platform, hvorpaa der stod en Sømand med en lang Stage, og Kampen gik ud paa, at de to Stridsmænd skulde søge at vælte hinanden i Vandet ved Hjælp af Stagen. Paa Havnen stod Folk i tætte Stimer og iagttog med Spænding den farlige Dyst, og jublede højt, naar en Mand gik i Ballen.

Udgifverne har samlet et meget omfattende Stof vedrørende disse Dystløb og Fastelavnsoptog; det viser sig, at de særlig har floreret i Købstæderne omkring Store-Bælt, og navnlig i Kerteminde, Nyborg og Korsør har de været en stadig tilbagevendende Begivenhed. Skikken kan dog i Danmark ikke med Sikkerhed spores længere tilbage end til Begyndelsen af 18. Aarhundrede.

Dystløb er ukendt i Norge og Sverige — Olaus Magnus omtaler ganske vist Skikken ca. 1550, men Forfatteren vil snarest antage, at han har stiftet Bekendtskab med den paa sine Udenlandsrejser — derimod er

den fra gammel Tid velkendt paa det europæiske Kontinent og i England. I England hedder det, at Dystløbet skal være kommet ind med Normannerne, og i et Manuskript fra 14. Aarhundrede i Royal Library i London findes en Tegning af et Dystløb, hvor man ser to hjelmklædte Riddere i fuld Rustning, med Skjold og Lanse, staaende i hver sin Baad i indbyrdes Kamp.

Der er meget, som taler for, at Dystløbet med de lange Stager som Vaaben i Virkeligheden er en Fortsættelse af de ridderlige Turneringer (ligesom Ringridningen), blot er Hesten blevet afløst af en Baad. Træffende betegner Forfatteren saadanne folkelige Skikke, der er Efterligninger af de højere Stænders Festsikke og Levemaade, som »sunket Kulturgods«.

Man læser med Interesse de mange morsomme Beretninger om Dystløbene i Danmark og i Udlandet, og de talrige Billeder bidrager meget til at anskueliggøre Fremstillingen, og man følger med Opmærksomhed Forfatteren paa hans Opdagelsesrejse for at efterspore de Veje, ad hvilke de kan være kommet til Danmark. Det er en solid og meget grundig Undersøgelse, der her er præsteret, behørigt dokumenteret med nøjagtige Kildehenvisninger, der er samlet bag i Bogen, og som derfor ikke tynger Fremstillingen. Selv om der i Fremtiden skulde blive fremdraget mere Stof til Belysning af Dystløbene, vil Henning Henningsens Arbejde dog sikkert bevare sin Stilling som den grundlæggende Undersøgelse af dette interessante gamle Kulturlevn.

Gunnar Knudsen.

Dannebrog.

Helge Bruhn: Dannebrog og danske Faner gennem Tiderne. Jespersen og Pios forlag. 1949. 240 sider, 16 tavler.

Med dette værk foreligger for første gang en sammenhængende fremstilling af Dannebrogshistorie. Forfatteren starter med sagnet om Estlandsfanen og ser altså bort fra problemet, hvorvidt der har eksisteret tidligere danske korsfaner eventuelt i Dannebrogshistorien. Tiden indtil Chr. IV behandles indgående, og det samme gælder eftertiden i henseende til den egentlige dannebrogshistorie. Den militære fane fra 1620'erne til 1842, hvorpå Dannebrog kun forekommer som hjørnefelt, derimod kun i hovedtræk. Flagets historie, efter at det er skilt ud fra fanen, er meget kortfattet, hvorimod der findes en detaljeret skildring af nutidstyper og nutidsbrug.

Efter gennemgang af Estlandssagnetets kilder og nogle udenlandske paralleller er oberstløjtnant Helge Bruhn tilbøjelig til — side 17 — at følge pastor Fabricius i at søge direkte grundlag for sagnet i en spansk parallel fra 1217. Det er fristende, men farligt, da lignende Sagn knytter sig til oprindelsen af adskillige korsfaner; foruden de af forfatteren nævnte, bl. a. den skotske og den franske. De har formentlig fælles oprindeligt grundlag i sagnet om Konstantin den Stores labarum; men direkte indbyrdes forbindelser tør man næppe fastslaa uden konkrete holdepunkter. Med rette konstateres derimod som resultat af den historiske forskning, at Estlandsfanen har været en medbragt eller på normal vis tilført korsfarerfane, kirkefane eller religiøs ordensfane.

Vægtige er især de afsnit af bogen, der handler om Dannebrogshistorie, og hvorved er skabt betydelig klarhed over denne. Det

mest opsigtsvækkende resultat ligger i, at datoen for Dannebrog's fremkomst som rigsfane er rykket frem fra Valdemar Sejrs til Valdemar Atterdag. Selv om der under Estlandsslaget er forekommet en fane i Dannebrog's mønster og farver, findes tidligste til dato foreliggende dokumentariske holdepunkt for, at denne fane figurerer som rigsfane, i et billede, der viser fanen som attribut til det danske våben, i Gelres våbenbøg, 1334—75, i Det kgl. bibliotek i Bryssel. Blandt fremfundne data kan iøvrigt nævnes følgende: Ældste billeder af Dannebrog i brug — på kalkmalerier i kirker og Kniepers tapeter — ca. 1480—1581. Ældste eksemplarer af Dannebrog'sfaner kendt fra autentiske gengivelser 1643—45. Ældste bevarede dannebrog'sfane — i Armémuseet i Stockholm — fra omtrent samme tid.

Endvidere er gjort rede for brugen af Dannebrog som en slags hovedfane for hæren i perioder, da landsknægtefanen og våbenfanen er fremherskende.

Oberstløjtnant J. Nordentoft har i Militært Tidsskrift for januar 1950 påvist fejl i henseende til identificering af og kommentarer til regimentsfaner. I udredningen af forholdet mellem rigsvåbnet og dannebrog'sbanneret er nogen disharmoni, der bl. a. opstår ved bemærkningen s. 45 om, at sidstnævnte har udviklet sig fra »kongens våbenmærke« til »rigets mærke«. Således er rigsvåbnets udviklingsforløb, hvorimod det formentlig vil være væsentligt rigtigt at betegne korsbanneret som oprindeligt ført på rigets vegne. Hvad angår kunstnerisk komposition, hefter man sig ved en del digressioner.

Bogen omfatter et personregister, for hvilket dog et sagregister ville have været at foretrække. Fra et videnskabeligt synspunkt kunne man have ønsket en samlet fortegnelse over litteratur og arkivalier og navnlig en illustrationsfortegnelse med gennemført nøjagtig kildeangivelse.

Trods ufuldkommenheder foreligger her et monumentalt værk, smukt udstyret og med gode reproduktioner. Det er bygget over et stort materiale, samlet ved mange års resultatrig forskning, og danner et solidt fundament, hvorpå der i fremtiden kan bygges videre.

Martin Ellehaug.

Orgelbygning.

Niels Friis: Orgelbygning i Danmark. Renaissance, Barok og Rokoko. Kbhvn. 1949. (Forf.'s Selvforlag, Holbergsgade 8).

For en snes år siden, da programmet for »Danmarks Kirker« blev udformet, bestemte man at behandle kirkeorglerne ret illusorisk. Man kunde vel beskrive de bevarede orgelhuse, men redaktionen måtte indrømme, at den savnede de nødvendige forudsætninger for at udrede værkernes ofte såre udviklede historie. Naturligvis var dette en fejl, og da anmelderen selv havde part i den trufne afgørelse, er der så meget mere årsag for ham til at anerkende, at orglernes historie nu er blevet taget under grundig behandling.

Efter disse indledende bemærkninger er det indlysende, at anmelderen ikke kan bedømme den såre vigtige musikhistoriske side af sagen. Han må nøjes med at konstatere, at redaktør Niels Friis flittigt har studeret kilderne og giver en instruktiv oversigt over orgelbyggeriet i Danmark fra de ældste tider til op imod år 1800. En mængde mindeværdige orgelnavne passerer revu, mænd som Nicolas Maas, Esaias Compenius, renaissancemesteren Johan Lorentz, barokmesteren Lambert Daniel

Karsten og mange andre. De fleste var naturligvis indvandrede fra Nederlandene eller Tyskland, og især søgte de til hovedstaden, men adskillige bosatte sig dog i danske provinsbyer som Viborg og Aarhus, Køge og Nakskov. Selv i landsbyen Engom kan vi møde en mand af faget. Blandt de helt eller delvis bevarede gamle værker fremhæver forf. foruden det berømte Compenius-orgel i Frederiksborg slotskirke, især orglerne i Helsingborg (nu i den skånske landsby Torlösa), Vor Frelsers kirke i København og Aarhus domkirke, hvortil kommer orgelet i Møgeltønder, der ganske vist ikke lader sig spille, men endnu kunde reddes ved kyndig istandsættelse. Disse få lykkelige tilfælde er imidlertid undtagelser fra den almindelige regel, at det fugtige klima sammen med de vexlende musikalske modekrav atter og atter har krævet reparation eller fuldstændig fornyelse. Som oftest er de pragtfulde gamle orgelhuse nu kun rammer om en langt yngre kerne. Ikke desto mindre er det lykkedes forf. at fremdrage talrige værdifulde oplysninger om værkernes oprindelige dispositioner.

Hvad orgelhusene angår, mærkes det på enkelte punkter, at forf. ikke er kunsthistoriker; det er således urigtigt, at Vor Frelsers orgel siges at være skåret i bruskstil, det er som bekendt et pragtstykke af akantusbarok. Andre annotationer af denne art kunne gøres¹⁾, og man savner vel også i nogen grad henvisninger til svensk litteratur, ligesom der naturligvis vil kunne opspores værker af danske orgelbyggere i Norge; L. D. Karstens har således 1726—27 gjort orgelet i Vor Frelsers kirke i Kristiania. Men sligt berører ikke sagens kerne. Bogen, hvis nytte øges af gode registre, er et grundlæggende arbejde, den vil blive en uundværlig håndbog og sikkert også give anledning til, at Danmarks Kirker i de kommende bind behandler orglernes historie med større udførelighed.

C. A. J.

Glas.

Gudmund Boesen: Gamle Glas. Thaning & Appel. 1950. 96 sider.
Holmegaards Glasværk 1825—1950. København. 1950.
 140 sider.

Gudmund Boesen, der har sin gerning på Rosenborg, som indenfor sine mure også rummer en fornem glassamling, især fra baroktiden, har til Thaning & Appels kendte serie skrevet en lille bog om gamle glas, den første på dansk i sin art. I en billedrække, der fylder de to trediedele af bogen, vises eksempler på glaskunstens udvikling gennem ca. 1800 år. Billederne, der er forsynede med fyldige underskrifter, må siges at være vel valgte. De er udelukkende hentet fra danske samlinger, utvivlsomt en fordel for den, der vil bruge bogen til udgangspunkt for videre studier. I teksten gives en kortfattet oversigt over glasfremstillingens og dekorationens teknik, derefter følger kunsthistorien og til slut et kapitel om glasset i Skandinavien. Boesen fører sin fremstilling

¹⁾ S. 9 f. En afbildning af det gotiske orgelhus fra Malmö S. Petri (nu i Malmö museum), det eneste danske fra katolsk tid, vilde vel have været at foretrække for det jævndrende i Garding. Sorø-orglets gotiske grundstamme (sml. s. 50) burde have været stærkere fremhævet, selv om den først er genfundet efter beskrivelsen i Dann. Kirker. — S. 12. Der er ingen grund til at betvivle, at Roskilde Domkirkes rygpositiv er bevaret fra H. Raphaelis tid (c. 1555). — S. 21. Flensborg S. Nicolai. Våbnet over det andet rygpositiv henviser til dronning Anna Cathrina. — S. 52. Der er ingen anledning til at tro, at orglet i København S. Nicolai har indeholdt »gotiske« Bestanddele. I 18. årh. brugtes denne gløse om alt, hvad der var ældre end enevældens stilarter.

op til ca. 1850 og må, da der ikke har eksisteret nogen ældre dansk glasindustri af betydning, holde sig til de fremmede produkter, der vandt indpas i Danmark. Først i vore dage er der fremstillet danske glas af kunstindustriel betydning.

I 1825 oprettedes Holmegaards Glasværk og i anledning af værkets 125-årsdag er udsendt et smukt jubilæumsskrift, hvori chefredaktør, cand. polit. P. Koch-Jensen skildrer virksomhedens industrihistorie, mens museumsdirektør Sigurd Schultz vurderer den kunstneriske indsats. Glasværket blev grundlagt for at opnå en industriel udnyttelse af tørvene fra den til herregården Holmegaard hørende 800 tdr. land store mose, og i løbet af få år nåede man op på at levere en væsentlig del af landets forbrug af industrielle glasvarer; men først under depressionsperioden efter 1. verdenskrig, da det hundredårige værk var stærkt på retur, begyndte man på at fremstille glas af kunstnerisk værdi, således at man rent ud fandt redningen i kunsten. I 1925 knyttedes arkitekt Jacob E. Bang til Holmegaard. Det blev hans bedrift at skabe Holmegaard-glassets kunstneriske ry. Bang proklamerede som sit program, at glassene skulde være hensigtsmæssige, billige, stærke og smukke, dog således at den sidste fordring, der vel var et hovedformål, ikke måtte nås på bekostning af de øvrige. At forene disse krav i samme stykke er noget nær umuligt; men de findes honoreret i forskellige kombinationer, der er al ære værd. Uden at indlade sig på en virkelig kappestrid med de graverede svenske pragtglas gennemprøvede han alle de dekorationsformer, der var oppe i tiden, og nåede navnlig det udmærkede i brugsglassene, selv de billigste er udformet med omhu, er pyntelige i deres enkelhed og stundom endog elegante. I 1941 forlod Bang Holmegaard og overlod ledelsen til Per Lütken, der især har arbejdet med sværere, mere rundede og bølgede former. Det er forståeligt, at værkets i stedet for den triste hundredårsdag, der ikke fejredes, har valgt at feste for de 125 år. Holmegaard er et af de få foretagender af betydning fra de fattige og initiativløse år efter statsbankerotten og Norges tab, og det har fået sin historie — ikke mindst den nyeste — skildret på en smuk og levende måde.

Sigvard Skov.

Renlighed.

Hans Lassen: Renlighed i Klunketiden, Kbh. 1950. (Udsendt af Levers Sæbefabrikker A/S). 87 sider.

I 1928 udgav museumsforstander H. P. Hansen en fornøjelig bog, *Om Renlighed i gamle Dage*. Om denne interessante side af kulturlivet fandtes kun spredte oplysninger, og H. P. Hansen byggede da også så godt som udelukkende på personligt indsamlet stof fra Vestjylland. I et efterskrift fastslog han, at takket være toiletmidler, der før var ukendt, og flittig brug af vand er der sket store forandringer på det hygiejniske område. Denne udvikling satte tidligere ind blandt bybefolkningen end på landet, men den er dog ikke overvætted gammel. Man må regne med, at hovedstaden har ligget forrest i udviklingen, men til gengæld var behovet for forbedringer sikkert også føleligere her end de fleste andre steder.

Om renlighed i klunketiden, hvor forbedringerne sætter ind, har Hans Lassen skrevet en bog, der henter sit stof fortrinsvis fra borgerligt miljø. Ved periodens begyndelse karakteriseredes København som en

skiden by med en ualmindelig slet luft. Det er den overbefolkede by bag voldene med de elendige renovationsforhold og den dårlige vandforsyning, der får dette skudsmål. Man begyndte dog nu at råde bod herpå. 1859 fik byen et moderne vandværk, efter at koleraepidemien i 1853 havde vist, hvor sundhedsfarlige forholdene var. Et ordentligt kloaksystem fik man dog først o. 1900. I sin roman »Forskrevet« (1890) karakteriserer Drachmann København på følgende måde: »Vi er en stinkende By, en usund, daarlig hygiejnisk, svinsk By, — som trænger til et Waterclosetsystem.« I 1901 kunne man begynde at virkeliggøre det, uden at dog de gammeldags gårdlocummer af den grund alle er forsvundet.

Foruden vandforsyning og afløbsforhold var det den stigende produktion af sæbe, der hjalp til at fremme renligheden. Fra o. 1850 var sæbefremstillingen blevet stordrift, og afsætningen oparbejdedes ved ivrig reklamering i pressen. Forf. gør opmærksom på, at sæbespån er en dansk opfindelse fra 1867.

Det her refererede udgør sammen med en kortfattet historisk oversigt over den personlige renlighed indledningen til bogens væsentlige del, der består af ialt 37 billedsider med tilknyttet tekst. Billedstoffet er hentet fra tegninger og malerier af tidens kunstnere, fra avisreklamer og fra museernes billedsamlinger. Den tilhørende tekst giver mange interessante småtræk, bl. a. at børnenes fødder vaskedes i brændevin, når de var blevet for mørke af de sorte, strikkede strømper. Under nr. 34 præsenteres den politiske storvask efter Albertikatastrofen og dermed vridemaskinen. Zahles og Borgbjergs hjælpere er ikke, som af forf. antaget, Neergaard og Klaus Berntsen, snarere et par af Højres folk.

Bogen har litteraturfortegnelse, men det skal bemærkes, at Margrethe Halds interessante artikel: For Lud og koldt Vand (Kultur minder 1940—41, s. 105—132) ikke er nævnt. Den supplerer på mange måder Lassens ret kortfattede tekst, ligesom en afhandling i: Fra det gamle Gilleleje 1946 af Kaj Nielsen om Blegmændene i Sørup.

Bogen afsluttes med en appel til læserne om at supplere tekster og billeder ved at sende evt. oplysninger til Nationalmuseets 3. afd., hvor de vil indgå i museets arkiver. Muligheden for at uddybe emnet vil dermed blive øget, og det vil være af stor værdi. Den foreliggende bog er en udmærket appetitvækker på mere af samme slags.

Holger Rasmussen.

Små portrætter

Den lille Portrætkunst. Redig. af *Louis E. Grandjean* og *Albert Fabritius*. Gyldendal. 1949. 221 sider.

I et indledningskapitel til den nydelige, lille bog skriver den ene af redaktørerne, dr. Fabritius, om »Portrættet og Personalhistorien«. Hans kunst-, kultur- og personalhistoriske betragtninger har også gyldighed overfor billeder af større format, således når han fremhæver Th. A. Müllers bog om Holbergportrætter (1918) som mønstergyldig, og når han indprenter alle billedeejere deres moralske pligt til at skrive navn på deres familieportrætter, en pligt, der desværre alt for ofte forsømmes. Men allerførst søger han at omgrænse bogens emne, motivere, hvorfor den ikke behandler medaillekunsten, der dog for en stor del er portrætkunst i lille format, og heller ikke medtager vokspoussinger

og tegninger*). Det lader sig høre, at »Ceroplastiken« aldrig slog rigtigt igennem herhjemme, og at det kan være vanskeligt at afgøre, om en portrættegning skal kaldes stor eller lille. Alligevel savner man i bogen en omtale af en så udpræget »Kleinkunstner« som Paul Ipsen, der henimod år 1800 portrætterede talrige københavnere. Og hvorfor antydes det ikke med et ord, at størrelsesproblemet også gælder kobberstik og lithografier?

Bogens program bliver i virkeligheden først lidt klart, når man læser det følgende kapitel, museumsinspektør Torben Holck Coldings kyndige afhandling om miniaturerne. Så forstår man, at 1700'ernes raffinerede miniaturbilleder, som helst skulle males på papirtynde elfenbensplader, er dens faste udgangspunkt, og at de følgende, alle læseværdige afsnit særligt behandler miniaturens mere borgerlige surrogater. Kontorchef O. H. Clementsen skriver om revolutionstidens medaillonportrætstik, der skabtes i Paris af Chrétien, hvis atelier søgtes af talrige danske, og hvis teknik efterlignedes af andre franskmænd og af københavneren Andreas Flint, der får en udførlig omtale. Med vemod læser man kontorchef H. G. Orlriks instruktive afhandling om silhouetter, vel det sidste arbejde af denne udmærkede personalhistoriker. Men for mange vil sikkert bogens to sidste afsnit, professor Chr. Winthers om portrætfotografiets teknik og magister Bjørn Ochsners om portrætfotografierne være de mest inciterende. Når man (som anmeld. selv) har døjet forevisningen af de færgede familiealbums, er det ialfald såre lærerigt nu at se fotografiens mekaniske surrogater for virkelig portrætkunst i fjernere perspektiver, og man erkender villigt, at portrætfotografier er blevet et værdifuldt historisk materiale, der med rette indsamles af institutioner som det kgl. bibliotek, Frederiksborg museum og kulturhistoriske provinsmuseer. Enhver, der ikke har dyrket fotografisk faglitteratur, kan her i Den lille Portrætkunst hente en gavnlig belæring, som ikke mindst lokalhistorikeren bør gøre sig til nytte. Den udførlige gennemgang af danske portrætfotografier omfatter også provinsen, og et navneregister letter bogens benyttelse.

Chr. Axel Jensen.

Præstegårdsminder.

Præstegårdsliv. Minder fra Gamle Præstegårde. Redigeret af Ernst Fr. Hansen. Kbh. 1949 (P. Haase & Søn). Ill. af Viggo Bang.

Af de ni prosabidrag i denne bog er det første, af provst C. Hermansen, det bedste og det historisk set værdifuldeste. Her uddybes, hvad Mads Nielsen, måske lidt for lyrisk, skildrer i indledningsdigtet: tidernes dybde og den egenartede stemning, der hviler over en gammel præstegård, og det gøres uden den sentimentalitet, der ligger så snublende nær, når man betænker præstegårdens sociale placering før og nu. Uden overflødige enkeltheder kommer alle væsentlige led med i denne almindelige skildring af præstegården.

De øvrige bidragydere (J. R. Dahl om Brandstrup og Kettrup, J. Fog-Petersen om Alslev, C. Gad om Ø. Nykirke, Ring og Karlebo, K. Heiberg om Vemmelev, P. Helweg-Larsen om Seest, J. H. Monrad om Kølstrup,

*) Naar der S. 13 nævnes pibeltersportrætter, beror dette sikkert paa en misforstaaelse. Smaafigurer af dette materiale er hollandske dusinvarer uden portræt karakter.

Ingeborg Olrik om Dalby og G. Sadolin om Valløby og Reerslev) skriver hver om sine barndomspræstegårde, men holder sig ikke alt for snævert til emnet. Disse bidrag får derfor både memoirens fortrin, de levende og ofte pudsige scenerier, og dens fejl, at de medtager for meget, ja ganske ligegyldigt stof. Men man læser alligevel med interesse mange af bidragsydernes digressioner om præsters virke i sognet og om rent personalhistoriske forhold. — Det første afsnit er prydet med nydelige tegninger, der dog desværre mangler billedtexter.

Henning Paulsen.

Jyder.

Salomon J. Frifelt & T. Tobiassen Kragelund: Jyder vester fra er mange Slags. Gyldendal. 1949. 124 sider.

Så sikkert som almanakken udsender de to forfattere hvert år (siden 1941) en bog om jævne folk af den slags, man ikke kan finde nævnt i den blå bog, men hvis liv og levned ofte er nok så interessant som mange, hvis navn blev kendt i videre kredse.

Frifelt fortæller på sin livlige og poetiske måde om en vanskelig, vestjysk knægt, der kom til Amerika, hvor han er den første, der melder sig frivillig til hæren, da tyskerne første gang »laver verdenskrig«. Manden havde været dragon i Randers, nu bliver han sat til at uddanne og træne amerikansk rytteri, er færdig til at drage til Frankrig med sine gutter, men dør tre dage før af en brandbyld. Han havde da majorsrang.

Videre fortæller Frifelt om foregangsmanden Mads Madsen i Velling, en mand, der gjorde sig fortjent ved sit arbejde for Ringkøbing fjordengens afvanding. Vi hører om Niels Povlsen i Mallehøje, Give s., der har skabt et smukt anlæg med natursten, hvori han har indhugget navne på fremragende danske mænd og begivenheder, — og om broderen, Olaf Rye Ottosen, almuekunstneren i Sdr. Omme — og om Kr. P. Østergaard i Fløe, Brande s., en mand, der med sin dygtige kone satte en afrakket gård i drift.

Tobiassen Kragelund fortæller fornøjeligt om stoddere og håndværkere, som han mindes fra sin barndom i Hunderup.

H. P. Hansen.

Marinus Langeland: Ad sandede Veje. En gammel Hedebondes Liv og Minder. Det danske Forlag. 1950. 260 sider.

En 78-årig husmand fra Himmerland har i ovennævnte bog nedskrevet sine mange, ofte meget triste, minder om sit lange liv. Hans barndom og ungdom bød på hårde kår med fattigdom, modgang og sygdom, brutale mænd, der gav ham klø etc. Dog skriver Marinus, at forholdene ikke var så dårlige overalt; der var mange gode og forstående mænd og kvinder dengang, og han lærte at gøre sin pligt, og han fik færdighed i landbrugsarbejdet, hvad der senere kom ham til gode.

Marinus havde langt til skole, og skolegangen interesserede ham ikke, derfor kunde han hverken læse, skrive eller regne, da han blev konfirmeret.

Forfatteren fortæller jævnt og godt om dagliglivet med dets mange interessante enkeltheder, om fattige folks næsten håbløse kamp for at

eksistere, og det er rørende at læse om moderens slid for med sine små midler, men et godt sind, at sprede lidt lys og hygge over familiens tilværelse.

Da faderen, der havde slidt hårdt, døde, kom Marinus hjem. Han blev husmand, slog sig på havebrug, hønseri og biavl. Og så kom der endelig også en grødetid for ham. Han kom med i husmandsbevægelsen, blev godt gift, fik et lille, men dårligt, jordareal fra St. Restrup, og der skabte de to sig et smukt og godt hjem.

Et sted i bogen skriver forfatteren: »Vi skal ikke ønske den fattige Tid tilbage, men maa dog erkende, at det paa saa mange Omraader var en sund Tid. Folk blev hærdede, flittige og selvhjulpne og kom til at stole paa sig selv.«

H. P. Hansen.

Sydøstjyske historikere.

August F. Schmidt: Sydøstjyllands Historikere. Dansk Hjemstavns Forlag, Ribe. 1950. 157 sider.

August F. Schmidt er en meget flittig mand. Sommetider udsender han flere værker om året. Der er efterhånden en næsten uendelig række af bøger og artikler, der er kommet fra hans hånd. Der kan jo aldrig blive tid for forfatteren til den meget vigtige side af forskerarbejdet, der ikke er bundet til skrivebordsstolen. Det er nu engang i videnskabeligt som i kunstnerisk arbejde nødvendigt, at tanken og fantasien frit kan arbejde med det stof, de problemer, der i øjeblikket optager en. En videnskabsmand må ligesåvel som en kunstner kunne drømme og fantasere. Men man har ikke, når man læser A. F. S.'s sidste bog om sydøstjyske historikere, indtryk af, at den har inspireret ham til mange drømmerier. Her er facts, de nøgne kendsgerninger, historikernes biografiske data, titler på deres hovedværker og referat af disses indhold. Mere indgående analyse af de enkelte historikers personligheder og af den psykologiske baggrund for deres produktion vil man forgæves søge efter. Der er ingen tvivl om, at der i trykte og utrykte kilder vil kunne findes et væld af oplysninger om disse mange forskeres arbejde, om deres arbejdsmetode, den dybere mening med deres værker og deres eget syn på disse. Ellen Jørgensen har i sine to smukke bøger om dansk historieforskning vist, hvad en begavet forsker kan få ud af det historio-grafiske stof. August F. Schmidt kunne have lært noget af dem.

August F. Schmidt er ikke nogen kritisk forsker. Det kommer særlig stærkt frem i denne bog. Man skal lede længe for at finde et ondt ord om de biograferede personer. Hele tiden sidder man med den fornemmelse, at A. F. S. er en så inderlig rar mand, at han ikke nænner at sige mindre pæne ord om sine medmennesker, både de levende og de døde. Rarhed er en udmærket egenskab, men måske mere i daglig omgang end i litterær produktion. Han elsker at rose folk, det ene superlativ hobes ovenpå det andet. Alt er skønt og stort. Og så er sandheden jo dog den, at mange af de folk, han skriver om, så sandelig ikke har været åndens heroer. Tværtimod. En hel del af dem har været flittige og interesserede amatørhistorikere med en åndelig horisont, der ikke nåede ud over deres eget sogn eller herred, folk, der hverken var født til at være historieforskere eller til at sætte en pen til papiret. Men når alle bliver rost, kan det være vanskeligt at se, hvem der virkelig er de

store, og hvem der må regnes til middelmadighederne. I et bjergland synes de store bjerge nu engang ikke så meget, og det er f. eks. synd at slå en Peter Eliassen i hartkorn med J. J. Ravn.

A. F. S.'s store produktivitet medfører også en anden fare. Han skriver og skriver, men får aldrig rigtig tid til at gennemarbejde det, han har skrevet. Læser man hans skildring af historikerne fra Sydøstjylland, ærgres man sig ustandseligt over formuleringer, der er upræcise, udtryk, der er skurrende og uskønne. Man har hele tiden på fornemmelsen, at man her står overfor forfatterens første råudkast, lige slået ned på maskinen uden senere rettelser eller tilføjelser. I og for sig har forfatteren et vist håndslag for at skrive, ja der kan være afsnit i bogen, der er helt velskrevne, men man glemmer dem alt for let i irritationen over alle de mange lidet gennemtænkte sætninger, de forkerte ord, der er brugt.

Sydøstjylland betyder for A. F. S. området fra nord for Kolding til ned mod Haderslev, fra Lillebælt til over mod Ribe, ja i et tillæg er Ribe-forskere endda kommet med. Man kan måske undre sig over denne geografiske afgrænsning. Endnu mere mærkeligt er dog valget af behandlede personer. Det forekommer lidt søgt at medtage Sprogforeningens formand Jacob Petersen i et værk som dette, bare fordi han har skrevet en bog om Skamlingsbanken. Afdøde landsarkivar Hans Knudsen ville sikkert også have undret sig over at være blevet betegnet som sydøstjysk historiker, selvom hans store afhandling om selvejere i Koldinghus rytterdistrikt angår denne egn.

Aug. F. Schmidt har i de senere år behandlet en række lokalhistorikere i forskellige afhandlinger i amtsårbøgerne. Det har tit været udmærkede artikler, præget af deres forfatters store viden på dette område. Den er også kommet denne bog til gode. Man mærker overalt, at han kender det emne, han skriver om, og at han med enestående flid har fulgt med i den rige historiske litteratur, som er kommet om denne del af Jylland. Trods de indvendinger, der er gjort i det foregående, kan man derfor roligt sige, at bogen vil blive læst af dem, der interesserer sig for denne egns historie. Og den er også udmærket, når man hurtigt vil skaffe sig et overblik over, hvem der har skrevet herom, og vil vide, hvad deres bøger og artikler hedder.

Johan Hvidtfeldt.

Sønderjysk slægtshistorie.

Olav Christensen: Bibliografi over sønderjysk slægts-tavlelitteratur. Skrifter, udg. af Historisk samfund for Sønderjylland, nr. 11. Gyldendal. 1949. 42 sider.

»Historisk samfund for Sønderjylland« udsendte for nogle år siden i sin skriftrække en fortrinlig lille indføring i studiet af sønderjysk slægtshistorie, udarbejdet af landsarkivar Hvidtfeldt. Som et værdifuldt supplement til dette arbejde har samfundet senere — i samme udstyr og som nr. 11 i skriftrækken — udgivet en »Bibliografi over sønderjysk slægtstavlelitteratur«, udarbejdet af genealogen, fuldmægtig Olav Christensen, Haderslev.

Da de vigtigste værker vedr. sønderjysk personalhistorie allerede er registreret i Fabritius og Hatt: Haandbog i Slægtsforskning samt i landsarkivar Hvidtfeldts ovennævnte arbejde, skulde det nu være mu-

ligt for enhver uden vanskelighed at orientere sig i den omfattende litteratur, der foreligger vedr. landsdelens personalhistorie og genealogi.

I Olav Christensens arbejde er registreret, hvad det har været forf. muligt at opspore af litteratur om sønderjyske slægter. At det ikke drejer sig om småting, fremgår af at fortegnelsen rummer ikke færre end 782 numre. Størstedelen af de anførte arbejder er naturligvis danske og tyske — henholdsvis ca. 500 og 230 numre — men også en række norske samt enkelte svenske og engelske arbejder er registreret. Iøvrigt er i bibliografien optaget ikke alene litteraturen om slægter, som gennem mange generationer har levet i Sønderjylland, men også — hvad der måske er af noget problematisk værdi — arbejder vedr. sådanne slægter, som vel nedstammer fra landsdelen, men som iøvrigt har haft ringe eller kun mindre tilknytning hertil. Forf. har endvidere foruden rene stam- og anetavler registreret en del biografiske og lokalhistoriske værker, der indeholder slægtshistorisk stof. I et tillæg bringes en fortegnelse over de utrykte slægtshistoriske arbejder, som findes på landsarkivet i Aabenraa, samt en oversigt over de for studiet af sønderjysk slægtshistorie så vigtige utrykte Møller'ske genealogier. Bogen afsluttes med et forfatterregister.

Fuldstændighed m. h. t. registreringer har været tilstræbt, men har naturligvis været umulig at opnå. Det er lykkedes forf. at få overordentlig meget med, og intet væsentligt synes at være overset. Visse mangler kan dog fastslås. Det er således beklageligt, at det fortrinlige norske værk om den sydslesvigske patricierslægt *Gude* (Magda Gude: Oplysninger om slekten Gude, 1935) ikke findes i bibliografien, og man savner ligeledes en bog som »Slægten Gram fra Blaagaard« (1944), der behandler en af Nordslesvigs betydende bondeslægter. Man synes endvidere, at det er for vilkårligt, hvad der er medtaget af slægtshistorisk stof i aviser samt i biografiske og lokalhistoriske arbejder. Endelig kan man fastslå, at forf. vilde have opnået større fuldstændighed for det sydslesvigske stofs vedkommende, hvis han havde foretaget en mere omhyggelig gennemgang af de årlige litteratur-oversigter i »Zeitschrift der Gesellschaft für schleswig-holsteinische Geschichte«.

Hvad den tekniske side af O. C.'s arbejde angår, kan der være grund til at anke over, at der ikke er foretaget en mere indgående analyse af flere af de anførte arbejder, ligesom de bibliografiske oplysninger i nogle tilfælde kunde være mere fuldstændige. Det burde således være bemærket, at Ludvig Andresen's afhandling om slægten Preuss (nr. 568) er genoptrykt i forf.s »Beiträge zur neueren Geschichte der Stadt Tondern« (1943), hvor den dog er lettere tilgængelig end i det tidskrift, hvor den oprindeligt fremkom.

De her påpegede mangler til trods er Olav Christensens bog en arbejdspræstation, som aftvinger respekt, og en forøgelse af vor bibliografiske litteratur, som der er grund til at være taknemlig for. Der kan da heller ikke være tvivl om, at den vil blive flittigt rådspurgt på vore biblioteker og iøvrigt af enhver, som beskæftiger sig med studiet af sønderjydsk slægtshistorie.

Aage Bonde.

Harmonien. Træk af Danmarkens Historie i Haderslev gennem 150 Aar. Udg. af Selskabet Harmonien. 1949. 305 s.
M. Michelsen: *Fra Frederiksklubbens Arkiv 1848 — 1948.* 1948. 58 s.

Den 11. december 1848 samledes en række borgere i Åbenrå. De var

blevet enige om at oprette en forening af »danskssindede borgere og indvånere fra Åbenrå og omegn«. Den blev kaldt »Frederiksklubben« og består den dag i dag trods skiftende forhold i byen, trods forfølgelser og fremmedherredømme. Amtslæge Mads Michelsen har allerede i 1923 skildret klubbens historie, men da han nu har fundet dens ældste forhandlingsprotokol, har han benyttet 100-års jubilæet til at udgive et nyt skrift om den gamle klub. Heri findes en del oplysninger om virksomheden i den nyeste tid, men langt det vigtigste afsnit er dog skildringen af tiden imellem krigene, ikke mindst Frederik Fischers lidenskabelige beretning om de tyske forfølgelser under treårskrigen. Redegørelsen for klubbens almindelige liv i de mere fredelige år, der fulgte efter det tyske nederlag, har en ikke ringe kulturhistorisk værdi; man hører om de talrige baller, assebleer, udflugter og skiveskydninger, om festerne på kongens fødselsdag og om diletantforestillinger. Det er imidlertid ikke blot i Åbenrå, at livsglæden udfolder sig. Også i den gamle danske klub, »Harmonien«, i nabobyen mod nord dyrkede man Thalias og Terpsichores kunst med begejstring, som det fremgår af det store værk om »Harmonien«. Bogen er skrevet af dr. M. Favrhøldt med bidrag af Johs. Nielsen, der har skildret klubbens teaterhistorie, og Olav Christensen, som har sørget for det personalhistoriske stof. Det store, smukt trykte og velskrevne værk er dog ikke bare en beretning om klubballer og assebleer, om foreningsstridigheder og generalforsamlinger. Det er også et vigtigt bidrag til Haderslevs nationale historie i de 150 år, der er gået, siden den første »Harmonien« opstod i 1789, da en ældre klub spaltedes i to. Oprindeligt var der ingen nationale stridigheder i klubben, man var jo alle kongens loyale undersåtter. Men da kampen mellem dansk og tysk begyndte, kunne det selvfølgelig ikke undgås, at den også mærkedes i klubben. I 1842 var modsætningerne blevet så stærke, at »Harmonien« blev til disharmoni. Den blev sprængt, og tyskerne oprettede en ny klub »Union«, mens »Harmonien« snart opløstes for dog at genopstå i 1849, denne gang i en mere folkelig skikkelse. Siden da har klubben været mødestedet for danske i Haderslev og omegn, og det kulturelle arbejde, der er gjort her, har haft stor betydning for danskheden, så en skildring af »Harmonien«s historie også må blive en beretning om danskhedens historie i Haderslev.

Forfatterne har heldigvis ikke kun holdt sig til »Harmonien«, men har også fortalt om byens almindelige selskabelige liv, ikke mindst i tiden fra 1800—1864, så bogen er blevet et værdifuldt bidrag til byens kulturhistorie i 1800-årene. Kildematerialet til de nationale og kulturhistoriske afsnit, ja til det meste af bogen, er samtidens aviser, især *Lyna* og *Dannevirke*, og værket er et talende vidnesbyrd om, hvor værdifuld en historisk kilde aviserne er, når de kommer i hænderne på den rette mand. Foreningens eget arkiv er naturligvis udnyttet, og også andet utrykt materiale er brugt, uden at arkivernes store stof dog på nogen måde er udtømt. Man vil deri vel næppe kunne finde særlig meget nyt stof om selve klubbens historie, men derimod i høj grad om borgernes liv og om kampen mellem dansk og tysk.

Festskrifterne har i de sidste år floreret i Danmark. En del er vel uden al historisk værdi, men flere af dem vil uden tvivl have interesse for eftertiden. Det er dog sjældent, at de både i udstyr og indhold når op i samme klasse som bogen om »Harmonien«. Med den har man i Haderslev endnu engang vist, at den store historiske interesse i byen gør det muligt at skabe litterære værker af blivende værdi. I bøgerne

om bladet »Dannevirke« og om »Harmonien« og i de mange lødige artikler i Haderslev-Samfundets smukke årsskrift er der fremlagt et så stort materiale, at det vil blive betydeligt lettere at skrive den samlede skildring af Haderslevs nyere historie, som snart må komme. Måtte det blive den næste historiske opgave, man fik løst i Haderslev.

Johan Hvidtfeldt.

Sognehistorie.

H. P. Jørgensen: Uge Sogn. Et Grænsesogn igennem 1500 Aar. Eget forlag. 1951. 207 sider.

Som udgiveren af Uge-bogen, fhv. sognerådsformand H. P. Jørgensen, Olmersvold skriver i forordet, er Uge sogn kun et lille og ubetydeligt sogn, men gennem det fører Hærvejen og Olmersdiget, og umiddelbart op til sognegrænsen er sønderjyderne i middelalderen flokkedes på Urnehoved landsting. Det er altså et gammelt historisk — og tilmed sønderjysk — område, der skildres, og den bog, der nu foreligger som resultat af en årelang historisk syslen, kan derfor også gøre krav på at blive læst af en videre kreds.

Da sognet har ligget i et af brændpunkterne for begivenhedernes udvikling i middelalderen, er der derfor også ganske naturligt berettet udførligere om denne tid end vanligt i en sognebog. H. P. Jørgensen, der tidligere i Sønderjydske årbøger og Sønderjydske månedsskrift har berettet om sine undersøgelser vedrørende Olmersdiget og Urnehoved, giver også her i sognebogen i populær form en oversigt over de problemer, der knytter sig til disse historiske minder og benytter lejligheden til endnu engang at afvise den af H. V. Gregersen fremsatte hypotese angående Urnetingets beliggenhed.

Bogen er ellers opbygget over det sædvanlige skema for en god sognehistorie. Der er kapitler om kirken og de kirkelige forhold, om skolen og om landbrugets udvikling. Disse kapitler, der er de solideste og bedst underbyggede i bogen, er skrevet af den dygtige lokalhistoriker Aage Bonde. Bonde ved, hvor han skal hente sit stof, og han evner tillige at fremlægge det i en for den læge læser forståelig form. Hans indsigt og kunnen medfører, at skildringen bestandig er set i relation til den almindelige historiske udvikling, hvad der jo desværre ikke altid er tilfældet i lokalhistoriske arbejder. Særlig skal fremhæves, at han her i Uge-bogen som den første på dansk har givet en kort oversigt over den sønderjyske landsbyskoles historie i almindelighed. Man må håbe, at han senere vil få lejlighed til at uddybe dette interessante og næsten helt uopdyrkede emne. Med den andel, Aage Bonde har i bogen — han har skrevet omkring halvdelen af dens 207 sider — ville det have været naturligt, om hans navn også havde været anført på titelbladet.

En sønderjysk sognehistorie vil på et felt altid adskille sig fra en kongerigsk, thi i Sønderjylland vil man ikke kunne undgå at komme ind på spørgsmålet dansk-tysk. Og det allermindst i et så nationalt blandet sogn som Uge. Uge er kendt for sin stærke og massive hjemmetyskhed, og forklaringen af dennes fremvækst har mere end lokal interesse. Aage Bonde mener, at en væsentlig del af skylden for denne udpræget sydvendte indstilling hos beboerne, som har medført, at sognet er blevet kaldt det lille Tyskland, kan henføres til den slesvig-holstenske agitator Friedrich Petersens virke som præst der 1838—46. Her som

også andetsteds faldt storbønderne for den slesvig-holstenske agitation, og dette medførte, at danskheden i fremmedherredømmets tid bestandig var vigende, således at man ved rigsdagsvalget i 1907 kun kunne mønstre en trediedel af de afgivne stemmer. Det er ikke opløftende at læse om den nationale udvikling i denne tid. Kun ganske enkelte af sognets unge søgte til de kongerigske højskoler; forsamlingshus eller dansk ungdomsarbejde eksisterede ikke. Og så kunne sognet dog alligevel i 1920 mønstre dansk flertal — omdend knebent. Småfolk som hidtil af frygt for de tyske storbønder ikke havde turdet møde frem ved valgene før at stemme dansk, fattede nyt mod og mødte mand af huse. Om denne bevægede afstemningstid beretter H. P. Jørgensen, der nogle år forinden var tilflyttet sognet og snart kom til at indtage en ledende stilling her. Han blev den første danske sognerådsformand, han blev skolekommissionsformand, sygekasseformand m. m. og har således en ikke ubetydelig andel i det genforeningsarbejde som måtte og skulle finde sted, og som han nu selv har skildret det i sin sognehistorie. Bogens afsluttende afsnit bærer derfor i ikke ringe grad erindringsværkets præg.

Som tillæg findes fortegnelser over præster og degne med udførlige personalthistoriske oplysninger. Endvidere findes en saglig oversigt over kilderne til sognets historie, såvel de arkivalske som de trykte. Aage Bonde har desuden til sine afsnit en del fodnoter med kildehenvisninger. Anmelderen er tilbøjelig til at mene, at man burde have samlet alle kildeangivelserne bag i bogen kapitel for kapitel, således som det f. eks. er praktiseret i den store Sønderjyllands historie eller i Tønder gennem Tiderne.

Peter Kr. Iversen.

Billedhuggerkunst

Danmarks Billedhuggerkunst fra Oldtid til Nutid. Ved Johannes Brøndsted, M. Mackeprang, Poul Nørlund, V. Thorlacius-Ussing, Chr. Axel Jensen, Otto Norn, Christian Elling, Else Kai Sass, Leo Swane, Aksel Rode, Haavard Rostrup. Redigeret af V. Thorlacius-Ussing. H. Hirschsprungs Forlag. Kbh. 1950. 500 sider.

Denne bog er bedre end Erik Zahles »Malerkunst«, men det kan hverken udgiverne eller forfatterne gøre for. Det ligger i billedmaterialet. Dens ensfarvede skulptur er naturligvis et langt bedre forlæg for kameraet end et broget lærred. I malerbogen, ak, følte mange af de sort-hvide klichéer som meningsløse illustrationer til forfatternes glødende ord om maleriernes dejlige farver, ja, enkelte som direkte fornærmelser mod kunstnerne.

Hvor er det godt, det billedstof der er samlet i Thorlacius-Ussings skulpturbog; men der er to men'er. Skade, at de fleste fotografnavne er dulgt under ordene »adskillige Institutioner og de til disse knyttede Fotografer«. Billederne vil leve, men teksten blive gammel. Vi roser højt og inderligt den anonyme fotograf, der har taget det dejlige omslagsbillede, en kunstnerisk præstation af rang, og glæder os over mange andre fremragende, ligeledes anonyme optagelser som f. eks. af Willumsens reflexion, Kai Nielsens Mads Rasmussen, Bergs svangre pige (som trykkeriet delvis har ødelagt med sværte), og vi tørster efter at ærgre

os med navns nævnelse over den person, der har forvrænget Kai Nielsens Leda med svanen med en kortbrændviddet linse. Rec. deler ikke udgiverens ros til trykkeriet og finder ikke, at det har varetaget sin opgave med tilstrækkelig omhu og interesse. Klichéernes farveholdning er altfor skiftende, mørke og lysc imellem hinanden — slå tilfældigt op på p. 105, 107, 111 og 115 og find fire forskellige valører, og i sidste afsnit er der ødslet altfor meget med sværten, så marmor og gips bliver grå og trist. Dog, hvis der er tale om sammenbragte klichéer, må man holde trykkeriet noget til gode. Men det udmærkede billedmateriale er svækket.

Teksten kan der visseelig ikke klages på, og det manglede også bare, når så mange kapaciteter er kommet sammen; men det er morsomt at lytte til de forskellige forskeres sang, idet de, som udgiveren udtrykker sig, hver synger med sit næb. De er alle dygtige skribenter, men ikke alle stilister. Uden at forklejnede andre må man have lov til rigtigt at fryde sig over Brøndsteds, Ellings, Nørlunds og C. A. Jensens afsnit som stilpræstationer; men hvor er det trist, at Elling kun har fem usle blade ussel rokoko. For Haavard Rostrups over-Vilhelm-Andersenske veltalenhed i »Fra Kai Nielsen til de yngste«, bøjer man sig i knust beundring. Stilistisk er det morsomt at gå fra Thorlacius-Ussings klare, næsten arkæologiske objektivitet til Leo Swanes iltre, subjektive stil; det er ganske interessant at få at vide, hvad Swane kan lide og ikke lide hos Thorvaldsens elever og efterfølgere, selv om han ikke altid er enig med sine medforfattere; i alt fald er Bissens Oehlenschläger hos ham p. 345 blevet »en temmelig fantasiløs Skildring af en mageligt siddende Mand«, — O. var forøvrigt en overordentlig magelig herre —, mens Aksel Rode p. 388 er mere tilfreds og taler om Bissens udmærkede Oehlenschläger.

Der er, Gud være lovet, ikke megen professionel kunsthistorisk bragesnak i noget af afsnittene, selv om en sætning som: »Kvindefiguren er her helt nøgen, den breder sig ud over Fladen og har dog Højde, et fast Volumen, en mærkelig arkitektonisk Kraft, Storhed i Formgengivelsen« snarere bør henregnes til denne kategori end til stilistik. Kun en enkelt forf. anvender den plebejiske udtryksmåde: han blev betroet et arbejde.

Men dette fortræffelige værk giver os altså en længe tiltrængt oversigt over Danmarks billedhuggerkunst fra de ældste til de yngste tider, og det er på udmærket måde lykkedes redaktøren at sammensvejde de enkelte afsnit. Kun mellem Swanes og Rodes afsnit overlapper det på en lidt uheldig måde.

Der kan ikke være tale om på det korte spatium, der er rec. overladt, at gå i enkeltheder, selv om der er mange ting, der frister til videre diskussion: Brøndsteds nytydning af Jellingløven, Ribetympans proveniens i Mackeprangs afsnit om romansk skulptur, Nørlunds tiltalende hypotese om dominikanernes indflydelse på overgangen fra den majestætiske til den lidende krucifixfigur i »Ældre Middelalder«, Margrethesarkofagen og de Roskilde-Ringstedske korstole hos Thorlacius-Ussing i »Den senere Middelalder«, Oluf Krogs forhold til Hans Malers Stenhugger-successor i Chr. Axel Jensens afsnit om renaissanceen, Sturmbergs epitaf i Otto Norns »Senbarokken« etc. etc. Sådan er der overalt små og store ting, der kan give anledning til interessante drøftelser.

Det er næsten synd at fremhæve den ene forfatter for den anden, Else Kai Sass's levende, smukt afrundede kapitel om Thorvaldsen giver en værdifuld forøgelse af den store Thorvaldsen-litteratur, men Chr. Axel Jensens to store afsnit om »Reformation og Renaissance« samt »Senrenaissance og Bruskarok« tør vel nok betegnes som hogens tyngde-

punkt, en helstøbt, strålende præstation af Danmarks mest vidende kunsthistoriker og arkæolog, stilistisk som indholdsmæssigt. Man er glad over, at Nationalmuseets altfor tidligt afdøde direktør, Poul Nør-lund, fik lov at skrive sit vigtige bidrag om den ældre middelalder fær-digt. Først og sidst dog en tak til værkets redaktør, Thorlacius-Ussing, som selv har leveret to vægtige afsnit, »Den senere Middelalder« og »Det attende Aarhundredes anden Halvdel — Fra Saly til Thorvaldsen«, begge skrevet med lige stor overlegenhed; og samtidig har han trukket det store læs med udgivelsen. Lad os da slutte med at gentage, at den udmærkede bog har afhjulpet et savn, og at den sammen med den nye udgave af Weilbachs kunstnerlexikon giver et stort bidrag til Danmarks kunsthistoriske kortlægning.

E. Moltke.

Udgivelsesteknik.

C. V. Th. Borries: Tekniken ved Udarbejdelsen og Udgivel-sen af videnskabelige Afhandlinger. 2. udg. Gad. 1950. 244 sider.

I 1941 udgav overlæge, dr. med. C. V. Th. Borries en bog med titlen: Vejledning i Tekniken ved Udarbejdelsen og Udgivelsen af videnskabe-lige Afhandlinger med særligt Henblik paa lægevidenskabelige Arbejder. Dette værk er nu udkommet i en ny udgave, hvor den sidste tilføjelse om de lægevidenskabelige arbejder er forsvundet. Når bogens titel har fået en anden form, er det, efter hvad forfatteren oplyser i forordet, »et Udtryk for, at Bogen nu helt er lagt an paa at være en Vejledning ikke særligt for Læger, men for videnskabelige Forfattere i alle Fag«.

Der kan ikke være tvivl om, at enhver, der arbejder med videnskabelig produktion, ja, enhver, der skriver faglig litteratur, kan have brug for praktiske anvisninger med hensyn til planlæggelse af arbejdet, indsam-ling af litteratur og kildestof, disposition af stoffet, sprogbehandling, illustrationer, titler o. s. v., og man må derfor være dr. Borries taknem-melig, fordi han har villet påtage sig arbejdet med at give yngre og ældre forskere en vejledning i forfatterteknik. Det må dog straks siges, at denne vejledning stadig først og fremmest er beregnet for læger. Langt det meste af stoffet vedrører lægevidenskaben, og det er meget få eks-empler, der er hentet fra den humanistiske, videnskabelige litteratur. Men dette udelukker selvfølgelig ikke, at bogen også kan have betydning for andre videnskabsmænd, og jeg vil i og for sig tro, at mange histo-rikere kunne have udbytte af at gå den igennem eller i hvert tilfælde bruge den som håndbog.

Som regel nikker man bekræftende under læsningen. Der er mange af de påstande og lærdomme, der fremsættes her, som man meget gerne så efterlevet, ikke mindst når man har haft med redaktionen af tidsskrifter og årbøger at gøre. Dermed være dog ikke sagt, at der ikke er punkter i dr. Borries' bog, hvor man ikke er enig med ham. Nu og da har han vist været lidt for ivrig med at få alle enkeltheder med. Det synes således ikke at være umiddelbart indlysende, at det skulle være nødvendigt lige-frem at give formularer for henvendelse til udenlandske tidsskriftredak-tioner om optagelse af afhandlinger. Mon ikke også anvisningerne på tidsskriftgennemgang og udarbejdelse af kartoteker over litteratur er

lidt for vidtgående? Kigger man f. eks. på det litteraturkort, der er trykt side 44, vil jeg mene, at en hel del af de oplysninger, der forlanges her, turde være overflødige. Man kan jo også blive for vidtgående i sine krav til teknisk fuldkommenhed. Det kan, ikke mindst for den unge videnskabsmand, være farligt at spille for megen tid på indsamlingen af stoffet, forskningen må nu engang blive det vigtigste. Mens vi er ved indvendingerne, vil jeg gerne tilføje, at jeg ikke er enig med dr. Borries i hans små udfald mod forsøgene på at nå frem til det bedst mulige typografiske resultat i bogproduktionen. Når han siger »bogtrykkeræstetik«, er der foragt i ordet. Den videnskabelige forsker må dog, lige så vel som digteren, være interesseret i, at hans værk kommer til at foreligge i den smukkeste mulige form. Det er rigtigt, som dr. Borries gang på gang fremhæver, at videnskabsmændene har været tilbøjelige til at tænke for lidt på den tekniske fuldkommenhed, men det er minsandten lige så rigtigt, at de har negligeret den æstetiske side af bogproduktionen. Jeg ville ønske, at dr. Borries ved en eventuel fremtidig udgave tog sine synspunkter på dette område op til ny overvejelse og måske lidt stærkere fremhævede den smukke bogs værdi.

Her skal ikke foretages nogen kritisk gennemgang af enkelthederne i dr. Borries' værk. Det er iøvrigt meget få steder, hvor der kunne være grund til en mere indgående drøftelse. Alt i alt forekommer bogen at være en værdifuld hjælp til danske videnskabsmænd, og vi må håbe, at fremtiden vil vise, at denne hjælp ikke blot bliver udnyttet, men at den også bærer frugter.

Johan Hvidtfeldt.

Vækkelser og kirkelige retninger.

P. G. Lindhardt: Vækkelser og kirkelige retninger i Danmark. Det danske Forlag. 1951. 254 sider.

Professor i kirkehistorie ved Århus universitet, dr. theol. P. G. Lindhardt har udsendt en bog, som har vakt betydelig opsigt, også uden for de kredse, der i almindelighed interesserer sig særligt for kirkehistorie. Han har kaldt den »Vækkelser og kirkelige retninger i Danmark«, og han oplyser i forordet, at det er en samlet og udvidet fremstilling på grundlag af nogle foredrag og artikler. Bogen prætenderer altså i og for sig ikke at være en gennemdokumenteret fuldstændig redegørelse, og på det grundlag må den naturligvis bedømmes. Havde det imidlertid udelukkende været en populær fremstilling, havde der været mindre grund til en mere indgående kritik af den. Men selv om det er en i bedste forstand populær bog — let tilgængelig, levende og fængslende — er den dog mere end en popularisering af forskningens hidtidige resultater. Den vil noget nyt.

Den behandler de kirkelige retninger i det 19. og det 20. århundrede, og den søger i videst muligt omfang at sætte disse retninger og de vækkelser, der lå bag, i forbindelse med den økonomiske og sociale udvikling, og forfatteren understreger med megen vægt i indledningskapitlet, at han vil se helt bort fra vækkelsesbevægelsernes mulige forhold til »det himmelske«, men kun skildre dem, som han forstår dem »på grundlag af det hullede kildestof, der er bevaret om dem«. Kildematerialet til

vækkelsernes historie er utvivlsomt »hullet«, ikke mindst fordi en række af de privatmænds breve, som kunne belyse den, enten ikke er bevaret eller også, hvis de er bevaret, endnu ikke er tilgængelige for forskningen. Selv om der således nok kan være grund til at vente lidt med den dokumentariske redegørelse for spørgsmålene, kan det dog ikke nægtes, at historikeren nu og da under læsningen af Lindhardts bog sukker efter en smule dokumentation. L. lægger jo nemlig ikke fingrene imellem, når han f. eks. s. 95 fortæller om, hvorledes Indre Mission i 1873 nægtede den døende Jens Larsens kone en smule økonomisk støtte, da kunne man nok have ønsket at få at vide, hvorpå en så alvorlig anklage var baseret.

Er materialet til vækkelsernes indre historie ret ufuldstændigt, foreligger tidens økonomiske og sociale historie til gengæld ganske godt belyst, og forsøget på at belyse vækkelserne ud fra de almindelige økonomiske og sociale bevægelser skulle derfor have forudsætninger for at lade sig gennemføre, hvad den side af sagen angår. Forf. har da også haft held til at give en skildring af såvel Grundtvigianismens som Indre Missions funktioner i det historiske helhedsbillede, der på adskillige punkter forekommer overbevisende. På andre synes den derimod mindre velbegrunder, navnlig forekommer karakteristikkerne undertiden alt for summariske. Dette er således påfaldende ved omtalen af Grundtvigianismen. L. betegner denne som gårdmændenes religion, og han svinger sig (s. 146) til stilistiske højder ved at afmale, hvorledes gårdmanden om søndagen kører til valgmenigheden i fjedervogn med blinkende seletøj på de trinde heste, medens der ikke er plads i vognen — og i valgmenigheden — for husmanden. Men dette billede er fortegnet.

Kigger man på tallene for sognebåndsløserne til Bering valgmenighed ved Århus (menighedsrådet har velvilligst ladet mig få menighedsprotokollen at se), viser det sig, at omtrent halvdelen af de familier, der i valgmenighedens første år (1876) sluttede op om den, var gårdmandsfamilier, medens husmænd, indsiddere og landhåndværkere udgjorde knap en trediedel af de tilsluttede familier. Resten var møllere, forpagtere, lærere, enligstillede kvinder osv. Blandt de familier, der kom med i det følgende år, udgjorde gårdmandskontingentet knap en trediedel, mens husmænd, indsiddere og landhåndværkere tilsammen udgjorde et lignende antal. Blandt de øvrige indmeldte var der et ret stort antal enker og enlige kvinder (18 af ialt 66 indmeldelser). Noget lignende gør sig gældende for tilgangen til valgmenigheden i de følgende år. Gårdmændene havde altså nogen talmæssig overvægt indenfor menigheden, og hertil kom at de også kunne betale de højere bidrag til menighedens kasse, hvad der naturligvis har styrket deres indflydelse. Men det ses dog, at de andre klasser i landsbysamfundet var så talstærkt repræsenteret, at man ikke har kunnet negligere dem — om man ellers havde haft lyst til det.

Man føler altså i det hele taget under læsningen af Lindhardts bog en stadig trang til lidt fastere grund under fødderne. Men selve den sociologiske behandling af problemerne, som L. her har begyndt på, må hilses med tilfredshed. Man må så håbe, at professoren og de unge kirkehistorikere, han opdrager, må gå videre — og ikke glemme statistikken og det som L. i forordet kalder »kirkelig geografi«, selv om også det er noget, der vil kræve omfattende undersøgelser.

Vikingskibe

A. W. Brøgger og Haakon Shetelig: *Vikingskipene, deres forgjengere og etterfølgere*. Dreyers Forlag, Oslo. 1950. 296 sider + 24 sider billeder.

Bogen er en populær oversigt: de berømteste af alle skibsfund, Tune-, Gokstad- og Osebergskibene, sat ind i en bred sammenhæng, i hele udviklingen af skibsbygningskunsten i Norden. Først skriver Brøgger om forgængerne, dernæst Shetelig om selve vikingskibene og endelig Brøgger igen om efterfølgerne.

Brøgger griber langt tilbage i sit første afsnit. Der gives en oversigt over alle de vidnesbyrd, direkte og mere indirekte, der foreligger om brug af befordringsmidler til vands i Norges forhistorie lige fra menneskenes første bosættelse i landet til vikingetiden. Stor kulturhistorisk interesse får dette afsnit ikke mindst derved, at Brøgger bestandig er opmærksom på det etnologiske parallelstof. Der er tre grundlæggende hovedtyper i bådens historie i Norge: skindbåden, velkendt fra de nordnorske helleristninger, stammebåden, hjemmehørende i det østen- og nordenfjeldske, vistnok ikke i noget tilfælde med sikkerhed dateret til forhistorisk tid, men som i store dele af det øvrige Europa brugt helt op mod vore dage, og endelig den plankebyggede båd. Brøgger stiller sig stærkt afvisende over for den gamle teori om den plankebyggede båds udvikling af stammebåden; dens oprindelse skal søges i skindbådene; en bekræftelse herpå ses i en gruppe af både, hvor en slags syteknik er anvendt ved samlingen af bordene af træ, nemlig de norske både fra Valderhaug og Halsnøy og den danske fra Hjortspring. Spørgsmålet om overgangen fra skind til træ volder imidlertid nogen vanskelighed; det er lidet overbevisende, når Brøgger herom siger: »Sikkert er det at overgangen betegner en virkelig opfindelse, en eksperimentering som fører til en opfindelse. Miljøet må være en skogkledd kyst ved sjøen. Opfindelsen kan være gjort flere steder. At den skulle have noe å gøre med stokkebåten er direkte usannsynlig når det gjelder Norge.« (S. 50). Det er vistnok denne arbejden med en ren norsk udvikling af den plankebyggede båd, der får Brøgger til at indtage et så skarpt standpunkt.

I det interessante kapitel om bronzealderens søfart nævnes under omtalen af kartageren Hannos rejser Rio de Oro som identisk med Guldkysten (s. 53). Det må dog vel være den spanske koloni på Afrikas nordvestkyst.

Som indledning til bogens hovedstykke har Brøgger skrevet et kort kapitel om båd- og skibsgrave i almindelighed og herunder om fundomstændighederne ved de tre berømte vikingskibe. Herefter følger da Sheteligs indgående beskrivelse af skibene selv og redegørelse for deres omskiftende historie som museumsgenstande. Fremstillingen støttes ved responsa fra skibsbygnings- og søfartskyndige og ved de praktiske erfaringer fra sejladsen af kopien af Gokstadskibet til Amerika 1893. De mange forsøg på at henføre de tre skibsgrave til bestemte fra sagaerne kendte personer gennemgås. Og sluttelig placeres de gravfundne skibe inden for de fra vikingetiden kendte skibsklasser. Gokstadskibet havde 16 par årer og Osebergskibet 15 par, men man nåede snart op på adskillig højere tal. Det diskuteres her, hvor man egentlig begyndte at bygge de såkaldte langskibe, beregnet til krigsbrug, der ret pludseligt dukkede op i kong Alfreds søværn mod vikingerne.

Behandlingen af de forskellige skibsklasser og først og fremmest langskibene er ellers tilfaldet Brøgger, der gør rede herfor i afsnittet *Saga og middelalder*. Hovedkilden er nu sagaerne, der, som det ses, anvendt med forsigtighed, dog kan give et betydeligt stof vedrørende skibe og skibsbygning. Skibet som krigsmaskine har selvfølgelig i særlig grad sagaernes interesse, hvilket fører Brøgger ind på en redegørelse for sømagtens betydning i Norges historie i den ældre middelalder. Da Norges enhed var sikret og ledingsfærd til fremmede lande gået af mode, var langskibenes saga også ude. Det er beklageligt, at kilderne ikke tillader en nær så indgående behandling af søfarten i fredelige interessers tjeneste. Som handelsskib blev det hjemlige skib afløst af koggen og beslægtede typer, der, drevet frem udelukkende ved sejl, kunne fragte betydelig større laster under anvendelse af langt mindre mandskab. Det er karakteristisk for udviklingen, at skibsklasserne nu betegnes ved læster mod tidligere ved romandskabets størrelse.

Brøggers og Sheteligs bog om vikingeskibene er populær i ordets bedste forstand. Begge forfatters sprog er klart og let læst; argumentationen er let fattelig, og der gøres omhyggeligt rede for gangen i selve forskningsarbejdet. Kun på et enkelt punkt svigtes linjen: der burde have været en litteraturoversigt som hjælp til den interesserede lægmand. Men man får saglige oplysninger, der fuldt ud indfrier de meget store forventninger, man møder med til de to forfattere, der jo selv står på en central plads i det videnskabelige arbejde omkring vikingeskibene.

Peter Michelsen.

Fra Skånes renæssancetid.

Nils Gösta Sandblad: *Skånsk stadsplanekonst och stadsarkitektur intill 1658*, Glerup, Lund. Munksgaard, København. 1949. 492 sider.

Monica Rydbeck: *Renässansskulptur i Skåne*. Kgl. Vitterhets Hist. och Antikvitets Akademiens Handlinger. Antikvariske studier IV. 1950. 148 sider.

I skriftserien »Skånsk senmedeltid och renässans«, som udsendes af Vetenskaps-societeten i Lund, og hvis første bind (Gösta Johanneson: *Den skånske kyrkan och reformation*) udkom 1947, foreligger nu andet bind, et stateligt, rigt illustr. værk på 470 sider (foruden engelsk resumé).

Dr. Sandblad behandler i første række de skånske købstæders byplaner. Bogen er altså et skånsk modstykke til Hugo Matthiessens og Vilh. Lorenzens arbejder, men som titlen viser, medtager han i vid udstrækning bygningskunsten. Og det synes rigtigt, at han, lidt på trods af serietitlen, i de to første kapitler omtaler både 1000-tallet og den ældre middelalder, thi i disse perioder ligger de skånske handelsbyers første oprindelse, og uden dette grundlag vilde fremstillingen komme til at svæve i luften. De to hovedafsnit om Senmiddelalder og Renaissance deler sig i afsnit: Historiske forudsætninger, stadsplaner og befæstninger, monumentalarkitektur, gårdtyper, grundmur, bindingsværk og til slut »Stilkarakter«. For de ældste og dunkle tiders vedkommende vil ingen kunne undgå hypotesernes gyngende grund, men forf., som er

fortrolig med hele den foreliggende litteratur, tegner overalt et instruktivt billede af byplanudviklingen fra det ældste Lund til Chr. 4's renaissanceanlæg. Han fremhæver den store rolle, kirkernes placering spiller, men deres specielle arkitekturhistorie behandles ikke; det vilde ganske sprænge bogens rammer. Derimod fanger boligerne i høj grad hans interesse. De borgerlige bygningstyper ses i sammenhæng med borge og slotte, og med særlig forkærlighed redegør dr. Sandblad for træarkitekturen. På dette område har han forud leveret ypperlige detailundersøgelser især vedrørende Ystad, der nu indføres i større sammenhæng, og overalt finder man oplysninger, som supplerer og berigtiger danske forskninger (anm.'s egne iberegnet), således i udgravningsreferater fra Lund om 1200-tals tomter, i analysen af Malmö's stenhuse («Tunellen» er klædeboder fra 1300'erne), Jacob Michelsens og Jørgen Kochs statelige bygninger.

Atter og atter fremhæves med rette Øresundets sammenknyttende betydning, og alligevel lader eksemplerne herpå sig øge fra dansk side. Det forsvundne rådhus i Landskrona havde en gotisk gavlf af Helsingørstype, hvilket svarer til, at Peder Ipsen fra Landskrona senere byggede hvælvinger i Helsingør Olaikirke. Småfejl og mangler i omtalen af danske forhold er selvsagt uundgåelige*), og desværre er litteraturnoterne upraktisk ordnede efter kapitler og ikke efter sidetal. Men sligt er kun småtterier overfor bogens store værdier, dens forening af detaljer og syntese. I sine specialundersøgelser er dr. Sandblad exact arkæolog, i sin fremstilling kulturhistoriker. Af fag er han kunsthistoriker. Det er udmærket at spænde så vidt, men kan dog nok også rumme visse farer. Anm. skal indrømme, at han ikke på alle punkter er enig med forf. i de afsluttende kapitler om stilkarakter, og et enkelt eksempel herpå skal hentes fra bogens sidste textside. Det siges her, at den selvbevidste kongemagt og det nye borgerskab efter den katolske kirkes fald behøvede nye udtryksformer og *derfor* modtog renaissancestilen. Men ærlig talt, vilde den nye stil ikke være kommet til os ganske uden hensyn til politiske forhold? Og der siges videre, at den nye stil ornamentalt gennemgik en *national* udvikling, en genoplivning af Gotiken. Kan denne udvikling virkelig kaldes national, er den ikke i sin oprindelse og sit væsen et udpræget tysk fænomen?

Med mere ret kunde forf. stærkere have fremhævet de skånske stæders overvældende betydning i det fordums danske rige. Men denne indvending kan ialfald ikke gøre bogen mindre interessant for danske læsere!

Dr. Monica Rydbecks bog om renaissanceskulpturen er mere speciel. Den indeholder en række enkeltssituationer, som dog tilsammen giver en god forestilling om skånsk kunst ved år 1600. Som en indledning resumerer den omsorgsfuldt den omfattende litteratur om Ejler Grubbes billedhugger og den mærkelige altertavle i Lunds domkirke fra 1577, og den forøger de talrige hypoteser om Hans Steenwinckel den ældre med en ny: at et Jesusmonogram over portalen på Svenstorp herregård (1596) skulle være arkitektens kryptosignatur, hvad anm. betvivler. I en lille oversigt over de importerede nederlandske husaltertavler, der burde have indledet bogen, har forf. glemt Thorlacius-Ussings oversigt i Holland-

*) S. 284 nævnes Københavns Nygade i urigtig sammenhæng. — I al den skånske fuldstændighed er det morsomt at notere, at forf. har glemt en Malmö bislagsten med Harlems våben fra 1521.

Danmark, II, s. 78—80. Blandt de følgende afhandlinger, der især drejer sig om billedsniderne fra Chr. 4's unge år, fængsles en dansk læser af den vægtige artikel om Statius Otto von Lüneburg; det er her lykkedes dr. Rydbeck at fremdrage hidtil upåagtede værker om lektorieprædikestolen i Kropp kirke ved Helsingborg og rester af en himmelseng på herregården Rosendal, der øger og uddyber kendskabet til den ypperste repræsentant for datidens »Øresundsstil«, hvis hovedværker brændte med Frederiksborg, men hvis springvandsfigur på Gammeltorv endnu har bevaret sin københavnske popularitet.

Chr. Axel Jensen.

Norsk rankeværk

Roar Hauglid: Akantus. I. Fra Hellas til Gudbrandsdal. II, 1—2. halvbind. Mestrene i norsk treskurd. Udg. af Riksantikvariatet i serien: Norske Minnesmerker. Mittet & Co., Oslo. 1950. 195 + 378 sider, XII plancher.

Tre store, rigt illustrerede bind, hver på et par hundrede sider, i det gedigne udstyr, som udmærker serien »Norske Minnesmerker«, behandler et hovedpunkt i Norges stilhistorie, akantusværkets stortid i norsk almuekunst, en kunstform, der ikke har noget sidestykke i broderlandene. Forfatteren, der arbejder i det norske Riksantikvariat og dedicerer sit værk til Harry Fett, går grundigt til værks. For at vinde et solidt fundament begynder han med at skildre akantusløvets oprindelse i det radsåmaskiner, idet en norsk udvandler optog fabrikationen i U.S.A. og klassiske Hellas og følger det gennem Rom, middelalder, renaissance og barok op til Gudbrandsdalen. Naturligvis fremhæves de specielt nordiske krydsninger mellem vikingestilens dyreornamentik og de klassiske ranke, der blev afgørende for den norske tradition. Man savner måske et lille sideblik til Islands folkekunst, og man undrer sig en kende over grupperingen af de afsnit, der behandler 1600-tallets akantusformer, og iøvrigt med rette tager livet af benævnelsen »det franske løv«, som i virkeligheden er mere nederlandsk, italiensk og tysk præget. Men hvorfor er Danmark og Sverige behandlet før Tyskland? Stilhistorisk set vilde den omvendte orden utvivlsomt have været rigtigere.

Disse linjer skrives dog ikke for at kritisere dr. Hauglids værk, men for at fremhæve den særlige interesse, det har også for dansk kunsthistorie. Hvad der i første bind (s. 111—128) meddeles om danske stilformer ved år 1700, vidner om forf.s saglige grundighed; et par småfejl er der vel, men hovedsagen er, at dette afsnit ved at lægge hovedvægten på ornamenthistorien supplerer den oversigt over senbarokken, som dr. Otto Norn samtidigt har givet i »Danmarks Billedhuggerkunst«, og som selvsagt må se sagen fra helt andre synspunkter. De gode registre letter brugen af værket, og selv i de to sidste halvbind, hvis indhold er udpræget norsk, finder man ikke lidt dansk stof. Kristiania-mesteren J. J. Schram kom som gesell fra København 1703, og altertavlen i Trøgstad fra 1714 er importeret fra København; den er finere end tilsvarende nørrejydske tavler (i V. Hjermelev og Hunderup) og rimeligvis et ungdomsarbejde af den bekendte J. Fr. Ehbisch. Også andre gode snitværker

(se s. 141 f, 163 f) er sandsynligvis danske, og påvisningen heraf er særlig værdifuld, fordi hovedstadens brand 1728 har ryddet så stærkt op i den hjemlige bestand.

Den samvittighedsfulde eftersporing af det danske islæt og de mange andre impulser gør iøvrigt ikke de norske bondekunstnere mindre mærkelige; Hedemarkens og Gudbrandsdalens særegne »Krilskurd« tåler at ses på europæisk baggrund.

Chr. Axel Jensen.

De sandvigske samlingers årbog.

Maihaugen 1947--1949. Redigeret af *Sigurd Grieg.* Lillehammer 1950. 282 sider.

Årbogen indledes med mindeord om Anders Sandvig af hans efterfølger dr. Sigurd Grieg. Derefter får læserne lov til ganske kort at kikke ind bag museets kulisser; man hører om, hvad museumsmændenes arbejde består i. Professor Guttorm Gjessing skriver om Hellig Olav på baggrund af samtidens handelsforbindelser udover Europas grænser. Per Gjørder ridser baggrunden op for en kirkeportals tovsnoningsmotiver; de går tilbage til Markussøjlenes hytterelieffer. Sigurd Grieg giver en historisk udredning for laugsopløsningen i de nordiske lande set på europæisk baggrund, lærerig også for danske læsere. G. A. Norman præsenterer i få linjer en såmaskine fra Lom i Gudbrandsdalen fra årene o. 1818—25; den har muligvis været forbillede eller forgænger for de amerikanske udtoget adskillige patenter på forbedringer. Samme forfatter skriver også om værktøj til høvling af barokke springlister. Grieg præsenterer skeden til en æressabel fra Fr. VI's tid. F. Valen Sendstad giver en god og fyldig oversigt over plove i de sandvigske samlinger og deres kulturhistoriske baggrund. Mærkelig nok fik Norge i 1800 årene sine landbrugstekniske impulser fra Sverige. O. 1875 hævdede en norsk landbrugsekspert, at der overhovedet intet var at lære i Danmark med hensyn til redskabskultur. Sverige og Norge havde et forspring helt siden 1700 årene. G. A. Nordberg skriver om gørtlere og gørtlerhåndværk. Professor Gerda Boëthius behandler en af samlingens såkaldte »ramlofstuer«, og Sigurd Grieg giver med udgangspunkt i en norsk brudekrone en kort oversigt over nogle nordiske brudekroner, hvortil han regner den middelalderlige krone fra Middelfart i det danske Nationalmuseum; han bygger sin dom på, at kronen er fundet sammen med et brudgomskors. Brudekronerne var jo oprindelig votivkroner, skænkede til Mariafigurer i kirkerne. Men de blev allerede i middelalderen udlånt eller udlejet til brude som symbol på jomfruelighed. Det samme gjaldt for resten brudehovedtøjet i almindelighed, — da min mormor blev gift i Aulum kirke i Vestjylland 1861, kom præstefruen med brudehovedtøjet, som opbevaredes i præstegården, og satte det på brudens hoved.

De sandvigske samlingers årbog er ikke blot en fyldig kulturhistorisk publikation. Den er lagt an på at præsentere samlingens indhold i europæisk belysning. Og det er lykkedes for redaktøren og forfatterne at finde emner, der er velegnede til dette formål.

Axel Steensberg.

To nordiske folkemindeforskere.

C. W. v. Sydow: Selected papers on folklore. Kbh. 1948. Rosenkilde & Bagger. 259 sider.

Nils Lid: Trolldom. Nordiske studiar. Oslo 1950. Cammermeyers Boghandel. 191 sider.

To markante skikkelser indenfor folkemindeforskningen i Norden har i de sidste par år fået hver sit festskrift, anlagt efter samme linjer, — nemlig som et udvalg af deres arbejder i årenes løb, afsluttet med en fortegnelse over deres samlede produktion, — men dog i deres indhold vidt forskellige.

Til svenskeren v. Sydow er foretaget et udvalg af afhandlinger af principiel art, strækkende sig fra 1931 til 1945, det vil sige fra den sidste trediedel af hans virke. Sin forskergerning begyndte han ad de traditionelle baner, men stillede sig i tidens løb mere og mere kritisk overfor de gængse anskuelser, undertiden i skarp polemisk form. I denne udvikling er han tydeligt påvirket af engelske etnologer og sociologer som Malinowski og Radcliffe-Brown og vender sig som disse imod de teorier, som Mannhardt og især Frazer (i det navnkundige værk: *The golden bough*, også oversat til svensk) havde fremsat.

Mannhardt og Frazer og mange efter dem anser den europæiske almues tro og skikke for levn (survivals), hvis oprindelse og sammenhæng med det daglige liv er gået tabt og glemt. Kun ved at søge tilbage i historien eller ved at gå til mere primitive folk kan den rette forklaring på dem gives. Mannhardt belyste derfor sine emner fra Tyskland (f. eks. høstskikke) med materiale fra hele Europa, og Frazer inddrog sammenligningsmateriale fra hele jorden. Mod denne arbejdsform, hvor enkelte elementer vilkårligt plukkes ud (v. Sydow kalder den ironisk »plukke-metoden«), betoner de nye retninger kulturhelheden eller kulturmonstret, der kan afvige så stærkt fra sted til sted, at sammenligninger bliver uforvarselige. Ligeledes benægter man, når man går videst, berettigelsen af historisk forskning indenfor etnologien. Så vidt går v. Sydow vel ikke, men han betoner i overensstemmelse med Malinowskis funktionalisme miljøets store betydning for udformningen af tro og skik og lægger vægten på nyere tids tradition, hvor man virkelig har mulighed for at studere miljøet.

Derved føres han til at tolke mange af de fænomener, som af Mannhardt og Frazer var blevet forklaret som tro på frugtbarhedsdæmoner og agerbrugsguddomme, på rationalistisk vis som opdagede væsener med pædagogisk formål (for at skræmme børn fra at trave rundt i sæden) eller som markante tegn på arbejdets ophør (»fange ræven«, »tage haren« ved mejningen af den sidste sæd) eller som skæmtende og varselsfyldte optrin (»enkenegat«, »den gamle« til den, der høster, binder sidste neg).

Jævnside hermed løber v. Sydows krav om en kritisk indstilling både ved indsamlingen og benyttelsen af folkelivs- og folkemindeforskningens materiale og en større forståelse for de vilkår (det sociale miljø), hvorunder tro og skikke lever. Man skulle derved komme bort fra de lærde skrivebordskonstruktioner, der fører alt tilbage til en mystisk oprindelse, og frem til en funktionalistisk og psykologisk forklaring. Også mod eventyrforskningen rejser v. Sydow en række kritiske indvendinger og opstiller krav om større forståelse af eventyrernes liv.

v. Sydows virke har mest bestået i mindre, kritiske afhandlinger. Han har aldrig anvendt sine metodiske krav på et større, samlet stof.

En af hans elever, Albert Eskeröd, har derimod nyligt (1947) benyttet dem i sin doktorafhandling: Årets åring (se min omtale heraf i Salmonsens Leksikontidsskrift, 1951, 8, spalte 289).

Nordmanden Nils Lids festskrift har fået titlen Trolddom, og alle dets afhandlinger falder indenfor dette hemmelighedsfulde felt af kulturen. Lid kan vel siges at stå den Mannhardt-Frazerske retning forholdtvis nær, dog med et kraftigt rationalistisk islæt. Det kommer bl. a. frem i hans behandling af »elverskud« eller »finneskud«, en sygdom, der kan ramme mennesker men først og fremmest dyr. Som baggrund for forestillingerne om, at troldkyndige — bl. a. finner og de norske lapper, samerne — fjernt fra kunne udsende kugler eller pile, der påførte sygdom eller død, ligger biologiske iagttagelser ved kvæget, bl. a. forekomsten af kugler af hår o. a., der dannes i maven hos drøvtyggere og som er blevet opfattet som trolddomsprojektiler. Som hos v. Sydow, hvor de samme to eller tre emner tages op i afhandling efter afhandling og derved belyses fra nye sider og ved nye eksempler, behandles denne særlige form for trolddom også hos Lid i en række afhandlinger, der optager næsten halvdelen af skriftet.

Den anden halvdel af værket indeholder afhandlinger om varulven, hvor forf. søger oprindelsen til forestillingen i de nordiske sagaers fortællinger om hamskifte, bl. a. hos berserkerne (jfr. således Rolf Krakes og hans mænds sidste kamp), om billedtrolddom, hvor man ved hjælp af udskårne billeder af træ, voksdukker eller spejlbilleder i vand troede sig i stand til at skade den, hvem billedet skulle forestille, og endelig om det miljø, hvori bl. a. det finske Kalevala-digt er opstået.

Alle afhandlingerne i Sydow-festskriftet er på engelsk eller tysk og vil derfor være utilgængelige for en del af F. og N.s læsere, der da kan søge til de tilsvarende afhandlinger på svensk (bl. a. i Folkminnen och Folktankar). Lids afhandlinger er på nynorsk og kan uden større besvær læses af alle. En del af de citerede steder på landsmål kan dog være hårde nødder at knække.

Holger Rasmussen.

Sæd og skik fra fødsel til død.

Livets höglider, utg. av K. Rob. V. Wikman. Nordisk Kultur XX.
Stockholm, Oslo og København. Schultz forlag. 1950. 147 + XII sider.

Samlingsværket Nordisk Kultur har nu udsendt 26 bind eller dele af bind. Man begynder at kunne skimte afslutningen på de 30 bind, der blev planlagt i 1920'erne. Da serien er et samleværk, der først og fremmest skal fremsætte de synspunkter, forskningen er enig om, vil der ikke være grund til nogen kritisk anmeldelse af det foreliggende binds synspunkter.

Professor K. Rob. V. Wikman ved Åbo Akademi måtte være selvskreven som redaktør, bl. a. fordi han har skrevet et grundlæggende værk om ægteskabets indgåelse. I det foreliggende bind har han selv kun skrevet indledningen samt afsluttet Louise Hagbergs efterladte afsnit om »Seder och tro vid märkestillfällena i barnets liv«. Redaktøren har valgt at lade hver forfatter skrive om forholdene i hele Norden. Rigmor Frimannslund har derfor skullet skildre »Skikk og tro ved friing og bryllup« også i Danmark. Det er ikke meget, hun har

fået med herom, skønt der i Danmarks Folkeminder og andetsteds findes lettilgængeligt materiale. Hun citerer i det væsentlige kun Troels Lund, Feilberg og enkelte steder J. S. Møller. Helge Rosén skriver om »Begravningsbrug och dödstro« og har fundet frem til bl. a. Tang Kristensen, Christine Reimer, Vasegaard og folkemindeseriens over halvhundred store bindserie. Sune Lindqvist slutter med »Förhistoriska vittnesbörd om sed och tro vid de stora vändpunkterna i livet.« Bogen afsluttes med et sagregister.

Aa.S.

Ilden som middel til foryngelse og udødeliggørelse.

Carl-Martin Edsman: Ignis divinus. Le Feu comme moyen de re-jeunissement et d'immortalité: contes légendes mythes et rites. Skrifter utg. av Vetenskaps-Societeten i Lund, 34. Gleerups forlag 1949. 307 sider.

Religionshistorikeren Carl-Martin Edsmans doktordisputats kan have en vis interesse også for danske læsere derved, at den i kap. 2 benytter fortællinger, legender og folkeeventyr fra middelalderen og nyere tid som stof til forfatterens these, bl. a. ilden i ovnen og ilden i smedjen. Edsman behandler iøvrigt Phønix legenden, martyrlegenderne, Mithras mysterierne og en mængde klassiske og nærorientalske kilder. Han viser, at de indiske fortællinger om ilden som middel til at opnå udødeligheden er en genspejling af en gammel ritualakt.

Aa.S.

Finsk kulturhistorisk atlas.

Eino Jutikkala: Suomen historian kartasto. Atlas of Finnish History. Werner Söderströms forlag, Porvo og Helsinki 1949. 83 sider.

Den unge energiske historieprofessor, dr. Eino Jutikkala har fuldført et værk, som de øvrige nordiske lande må misunde Finland, et atlas med stærkt kulturhistorisk præg, men med skyldig hensyntagen til de politiske omskiftelser, hvorpå Finlands historie er så rig. Han har især fået virksom støtte af magister Aulis Oja, der har tegnet 17 af de 74 store kort, medens forskellige arkæologer og historiske specialister til sammen har æren for 13. Der bliver dog 44 kort til professor Jutikkala selv, en mægtig indsats i betragtning af at mange af kortene er prikkort, der hver især har krævet måneders arbejde og må bygge på enkeltoplysninger indsamlet ved talrige assistenter. Der er finsk og engelsk tekst på alle kort, men desværre er detailkommentarerne bagi kun trykt på finsk (en kort kommentar giver forf. i »The Economic Development of Finland Shown in Maps«. Proceedings of the Finnish Academy of Science and Letters 1948, Helsinki 1950).

På de første kort følger vi folkets indvandring og udbredelse i landet. Allerede no. 5—8 viser samtlige bopladser i 1540'erne. Man har her benyttet forskellige signaturer for bosættelser på 1—4 gårde, landsbyer på over 10 gårde, herregårde og købstæder. Der er prikkort over befolkningsfordelingen 1749, 1865 og 1939, et farvelagt kort over oprettelsen

af sognekirker til forskellige tider, kort over den verdslige og gejstlige administrations inddelinger, kort over grevskaber og baroniers tilliggende i 1600 årene (i farver) samt kort over felttogene i krigene med Rusland siden 1495 og de herhen hørende grænsereguleringer.

Så følger nogle smukt farvelagte typekort over finske landsbyer med bymarker inddelt i skifter og agre før og efter udskiftningen. Solskiftet kom ind i 1300—1400 årene. Bortset fra Karelen, hvor man ligesom i Österbotten mest havde grupper af enkeltgårde, var tosiftet det almindelige. Da terrænet som oftest er ret fladt, var der ingen særlig grund til opdeling i naturlige åse eller fald som i Danmark. I hvert skifte havde hver bonde i reglen kun een ager, og alle agre var lige brede. Kort no. 47 viser storskiftet og eenskiftet sammentegnet. Kortet no. 48 viser i grove træk, hvad befolkningen levede af i 1830'erne, herunder også de områder, hvor man blandede bark etc. i brødet. Der er kort over dyrket jord pr. indbygger 1901 og 1939, over den procentvise fordeling af jordejere med 4 eller flere husmænd («statarer» d. v. s. årsansatte husmænd var der i modsætning til Sverige kun få af i Finland), over jern- og glasværker grundlagt før 1700, mellem 1700 og 1809 og fra 1809 til 1870'erne, over by- og landindustriens geografiske fordeling og befolkningens vandringer indenfor landets grænser 1878—1939 (prikkort i to farver). Også emigrationen er der prikkort over, ligesom der er kort over den hjemlige handel i 1600—1700 årene og under det russiske herredømme 1809—1917. Til slut er der et par typiske byplaner, kort over postruternes og jernbanernes udvikling, skoler gennem tiderne og det socialdemokratiske partis repræsentation i forskellige landsdele henholdsvis i 1917 og 1939. Kortet over skolerne i 2. halvdel af 1600 årene bygger på oplysninger om lærerløbninger i lensregnskaberne.

Axel Steensberg.

Dansk historisk Fællesforenings årsmøde i København den 7.—10. september 1951.

Til årsmødet havde følgende foreninger og institutioner sendt repræsentanter: de historiske samfund for Ålborg amt, Bornholm, Frederiksborg amt, Fyns stift, Hjørring, Holbæk og Københavns amter, Lolland-Falster, Præstø, Ribe og Ringkøbing amter, Sønderjylland, Thy og Han Herred, Vejle og Viborg amter, Rigsarkivet, Landsarkiverne i Åbenrå, København og Viborg, Erhvervsarkivet, Matrikelsarkivet, Københavns stadsarkiv, de byhistoriske arkiver i Fåborg, Haderslev og Odder, Stednavneudvalget, Dansk Folkemindesamling, Det danske Sprog- og Litteraturselskab, Historisk Samfund og Randers kommune. Endvidere de museer, der var repræsenteret på Museumsforeningens årsmøde.

Årsmødet begyndte fredag den 7. september om aftenen med et møde sammen med Museumsforeningen, ved hvilket formanden for Landsudvalget til indsamling af kulturhistoriske fotografier, rigsbibliotekar Svend Dahl, redegjorde for det af udvalget påbegyndte indsamlingsarbejde, og museumsinspektør Victor Hermansen holdt foredrag om »Gamle fotografier — og nye«. I tilslutning til foredraget var der diskussion.

Repræsentantmødet lørdag den 8. september indlededes af formanden, landsarkivar Hvidtfeldt, med følgende mindeord om dr. Nørlund:

»På vore årsmøder plejer vi altid at mindes de af vore repræsentanter og medarbejdere, som er gået bort i det forløbne år. Vi har ikke i år fået kendskab til, at døden har gjort nogen høst blandt de repræsentanter, vi er vant til at se på vore møder. Så vidt jeg kan se, har DHF kun lidt eet tab i det forløbne år. Vor formand fra 1941 til 1950, Nationalmuseets direktør, Poul Nørlund, døde den 26. maj. Det siges så let om en mand, at han efterlader en plads i rækkerne, som ikke kan udfyldes. Men passer det på nogen, er det på dr. Nørlund. Han var som en Aladdin. Fra naturens hånd udstyret med rige evner, en lysende begavelse, en næsten utrolig arbejdskraft, en fantasi og kombinationsevne, der gav betingelser for at klare selv de vanskeligste opgaver. Og han fik held til at komme i kast med de største videnskabelige problemer. Gennem sine udgravninger på Grønland løste han en række geografiske og historiske gåder. Hans arbejde med Trelleborg kastede helt nyt lys hen over vikingetidens mange problemer. Han gav afgørende bidrag til Valdemarstidens godshistorie, og hans store arbejder om de gyldne aldre og de romanske kalkmalerier blev skelsættende i kirkeforskningen. Men ikke blot som historiker var dr. Nørlund den store personlighed. Han var også den fødte administrator med praktisk sans og med evne til straks at se det væsentlige i en sag. Han var en smidig og dygtig forhandler, der altid forstod at få drøftelserne afsluttet med et lykkeligt resultat. Det faldt i hans lod at være med til at bringe vort nationale museum frem til den fremragende position, det har idag. Det var en stor opgave, han gik ind til, da han i 1938 blev Na-

tionalmuseets direktør, men alle ved, at bedre end han kunne ingen have ledet den store institution. Hans omfattende viden, hans venlighed og charme, parret med myndighed og bestemthed, gjorde ham til den fødte leder. Hans store evner kom også mange af vore historiske foreninger og sammenslutninger til gode, og vi har jo her i DHF haft den lykke at have dr. Nørlund som formand i ni år. Vi vil altid mindes hans store indsats for Fællesforeningen og for det historiske samarbejde, vi vil tænke på de mange gange, han gennem sine forhandlinger med myndighederne har opnået heldige resultater for os og for de enkelte foreninger og museer ude i landet. Men først og fremmest vil vi huske ham som den overlegne, dygtige leder af vore drøftelser, den store inciterende kulturpersonlighed. Jeg vil bede Dem med mig mindes humanisten og mennesket Poul Nørlund. Ære være hans minde.»

Formanden aflagde derefter beretning om Fællesforeningens virksomhed i det forløbne år. Medlemstallet er nu: æresmedlemmer 1, foreninger, selskaber og amtssamfund 25, arkiver o. l. 21 (hvoraf 7 byhist. arkiver), biblioteker 7, byråd og amtsråd 26 samt museer 89. Antallet af abonnenter på »Fortid og Nutid« er forøget til 475 mod 360 i 1950 og 174 i 1949, et resultat, som vi navnlig skylder amtssamfundene tak for, idet de har ydet en udmærket håndsrækning ved at lade udsende agitationsskort sammen med årbøgerne. Bestræbelserne for yderligere tilgang vil blive fortsat. Stigningen i medlems- og abonnenttallet såvel som den på forrige årsmøde vedtagne indskrænkning i uddelingen af frieksemplarer af tidsskriftet har i væsentlig grad bidraget til øgede indkomster, hvorved det hidtil har været muligt at afbøde virkningerne af de stærkt stigende papirpriser og trykningsomkostninger (1949: 4133 kr., 1950: 4554 kr., 1951: ca. 5700 kr.). Som et resultat af de tidligere førte forhandlinger er statstilskuddet til amtssamfundene blevet forhøjet til 750 kr., men det høje prisniveau har desværre forlængst udlignet denne forhøjelse. Der er ingen tvivl om, at de amtshist. samfund, ligesom alle foreninger, der udgiver egne tidsskrifter, står overfor store vanskeligheder. Den voldsomme prisstigning på papir er et alvorligt kulturproblem. Fortsætter den, vil det være ensbetydende med, at mange faglige, kulturelle og videnskabelige tidsskrifter vil komme ud i en krise, der kan få alvorlige følger for hele vort kulturelle liv i Danmark. Bestyrelsen har overvejet dette problem og har rettet en henvendelse til Foreningen af danske ugeblade, fagblade og tidsskrifter, som vi er medlem af, med henstilling om at denne støtter Dansk Forfatterforenings henvendelse til regeringen i denne sag og gør opmærksom på de store vanskeligheder. Under de næsten katastrofale forhold, som papirsituationen har skabt, er det endnu mere besynderligt, at staten stadig opkræver en afgift af det papir, der forbruges til videnskabelige og kulturelle tidsskrifter. Bestyrelsen vil gøre sit til, at dette forhold kan bringes til ophør så snart som muligt. Gennem Foreningen af danske ugeblade, fagblade og tidsskrifter er der gjort forsøg på at få alle tidsskrifter, som udgives af foreninger, der er tilsluttet DHF, fritaget for afgiften. Det drejer sig om ialt 24 med et samlet papirforbrug på ca. 9000 kg, hvorfor afgiften beløber sig til ca. 3000 kr. Udsigterne er dog små, idet tidsskrifter, der kun udkommer een gang årligt, ikke regnes med til den periodiske presse, som er afgiftsfri. Vi har også opmærksomheden henvendt på muligheden af at centralisere clichéfremstillingen for samtlige tidsskrifter, hvorved der vil kunne ydes en betydelig rabat. Men prisstigningen er så voldsom, at yderligere skridt må tages under overvejelse, for det tilfælde, at stigningen skulle holde sig. Foreløbig er der næppe andet at gøre end at vente og se tiden an.

Styrelsen har vedtaget at uddele *præmien for 1949* således, at præmiebeløbet deles mellem to forfattere, nemlig forretningsfører *T. Tobtassen Krage-*

lund, Esbjerg, for hans afhandling »De nyttige Sten og et Par af deres Mestre« i »Fra Ribe Amt« og cand. mag. H. V. Gregersen for hans afhandling »Bidrag til Åbenrås økonomiske Historie indtil ca. 1730« i Sønderjydske Årbøger. Bedømmelserne blev ledsaget af følgende udtalelser:

1) I Ribe amts Årbog for 1949 har forretningsfører T. Tobiassen Kragelund, Esbjerg, skrevet en artikel »De nyttige Sten og et Par af deres Mestre«, der ligesom talrige andre afhandlinger fra samme hånd vidner om forfatterens særegne evne til at fremdrage upåagtet, men absolut værdifuldt historisk stof.

Tobiassen Kragelunds arbejdsområde er »de ydmyge steder«. Når andre bygger i store linjer, følger han enkeltheder ind og bidrager således til opnåelse af harmonisk helhed. Fortrolig med gammelt vestjydske landboliv har han ud fra en dyb samle- og forskertrang reddet mangfoldige hengemte kulturlevn over i nutidens og fremtidens bevidsthed og derved tjent dansk kulturhistorie så trofast og dygtigt, at det fortjener påskønnelse og tak. Dansk historisk Fællesforening har derfor besluttet at tildele T. Tobiassen Kragelund æresprisen for 1949 sammen med cand. mag. H. V. Gregersen, Åbenrå.

2) I Sønderjydske Årbøger 1949 har Hans Valdemar Gregersen i en afhandling med titlen »Bidrag til Åbenrås økonomiske Historie indtil ca. 1730« behandlet Åbenrås handel og skibsfart. Hovedvægten i fremstillingen ligger på begge sider af 1700. På grundlag af et omfattende kildestof, først og fremmest de bevarede toldregnskaber, har forfatteren givet en interessant skildring af byens økonomiske liv i disse år. Der foretages en undersøgelse af de skiftende konjunkturer, der først og fremmest var afhængige af krigene og de ydre statsretlige forhold. Skildringen holder sig dog ikke bare til de store almene linier, små karakteristiske enkeltheder, f. eks. om nogle skipperes rejser, giver liv over fremstillingen. Gregersens afhandling er ikke blot et værdifuldt bidrag til sønderjydske handelshistorie, den er samtidig et historisk arbejde, der har interesse for enhver, der beskæftiger sig med dansk byhistorie, fordi den viser, at arbejdet med købstædernes handels- og skibsfartshistorie kan give værdifulde resultater. I betragtning af artiklens almene interesse, den smukke måde, hvorpå undersøgelsen er ført igennem, og den gode og klare fremstillingsform har Dansk historisk Fællesforenings bestyrelse vedtaget at tildele Hans Valdemar Gregersen prisen for 1949 sammen med forretningsfører T. Tobiassen Kragelund.

Tidsskriftet *Fortid og Nutid* udkom i samme omfang som det foregående år. Dyrlden har desværre forringet udsigterne for gennemførelsen af planen om at kunne udsende 10 ark om året, fordelt på to hefter; foreløbig må vi være tilfredse, hvis tidsskriftet kan holdes på de 7—8 ark, men planen om en udvidelse vil blive holdt i live. Sammen med det sidste hefte leveredes vederlagsfrit til samtlige abonnenter det længe savnede *register* til bd. I—XVII, udarbejdet af Sven Skovmand.

I det forløbne år lykkedes det at realisere den planlagte udgivelse af den *Litteraturvejledning for kulturhistoriske Provinsmuseer*, som dr. Helge Søgaard har udarbejdet. Bibliografien blev trykt på eget forlag i et antal af 500 ekspl., hvoraf ca. 100 er afsat ved forhåndssalg til en favørpris af 3,00 kr. (i boghandelen 4,50 kr.). Da foreningens udgifter til trykning m. v. har andraget det dobbelte af det beløb, der blev givet i tilskud fra hhv. Undervisningsministeriet og Museumsforeningen håber vi, at man vil hjælpe med at agitere for afsætningen af den — især for museumsfolk — meget nyttige publikation.

Den lokalhistoriske håndbog nærmer sig sin fuldendelse. Alle bidrag til leksikon'et er indgået; halvdelen deraf (til og med bogstav k) foreligger i sats. Resten ventes opsat i løbet af de kommende måneder, hvorefter kun indledningen, som formanden har påtaget sig at skrive, står tilbage. Økonomien tegner desværre ikke så lyst. Selvom oplaget skæres ned fra 2000 til 1250 vil der mangle 8—9000 kroner. Det bliver derfor nødvendigt med nye ansøgninger til Undervisningsministeriet og Den Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse. Med hensyn til salget af bogen har vi overvejet muligheden af at påkalde amtssamfundenes støtte under en eller anden form. Indenfor styrelsen kunne vi tænke os at foreslå, at hvert samfund aftager f. eks. 10 eksemplarer, eventuelt skaffer 10 subskribenter — vel at mærke efter at den egentlige agitation er afsluttet. Dette vil betyde en meget væsentlig hjælp. Vi vil gerne høre repræsentanternes mening om dette forslag.

Om *præstegårdsværket* er der ikke meget nyt at sige. Magister Langberg har videreført sit opmålings- og undersøgelsesarbejde, men der er endnu langt igen. Sikkert er det, at de i sin tid bevilgede 6000 kr. langtfra er tilstrækkeligt, hvorfor det også her vil blive nødvendigt at søge om nye tilskud.

I dagene den 2.—4. januar afholdtes et *arkivkursus* i landsarkivet i Viborg med 27 deltagere. Adskilligt flere havde ønsket at være med, men pladsforhold nødvendiggjorde en begrænsning af tilslutningen. Det viser, at der er interesse for den slags kursus. De behøver jo ikke absolut at foregå i hyerne med de store arkiver. Der skulle ikke være noget i vejen for at få arkivalier lånt ud til benyttelse på et centralbibliotek e. l., hvor sådanne kursus da kunne finde sted, formentlig bedst i form af kombinerede arkiv- og lokalhistoriske kursus. Om dette spørgsmål vil vi også gerne høre repræsentanternes mening.

Denne sag har berøring med en anden, som vi har overvejet i styrelsen, nemlig ønsket om at få etableret en slags *konsulentvirksomhed m. h. t. lokalhistoriske værker og afhandlinger*. Vi mener, at foreningen, samtidig med at den overtog arkiverne fra det lokalhistoriske institut, som aldrig rigtig kom i gang, påtog sig visse forpligtelser til at tage en sådan opgave op. Men skal planen føres ud i livet, må der penge til, helst en bevilling på finansloven år for år. Tidspunktet nu er måske ikke særlig gunstigt, men vi vil alligevel gerne stille sagen til drøftelse. Der vil måske være nogle, som er bange for, at noget sådant kan medføre en vis ensretning af det historiske arbejde. Vi tror tværtimod. Det skulle på denne måde være muligt at give vort arbejde nye impulser, således som det synes at have været tilfældet i Norge, hvor en konsulentvirksomhed af denne art allerede praktiseres, og hvorfra vi vil kunne hente erfaringer.

Det har længe været følt som et savn, at der aldrig er udkommet en sammenfattende *dansk kulturhistorie*. Til nærmere overvejelse af denne sag har styrelsen nedsat et udvalg, bestående af magister Chr. Axel Jensen, dr. Axel Steensberg samt formanden og sekretæren. Dette udvalg har skitseret en foreløbig plan for et sådant værk, som tænkes bygget på selvstændige, nye studier og skrevet således, at alle interesserede kan få udbytte af det. Der er til Undervisningsministeriet indsendt en ansøgning om andel i tipsmidlerne for at få det nødvendige økonomiske grundlag for gennemførelsen af planen.

Vedrørende spørgsmålet om oprettelse af en eller flere *lærestole i kulturhistorie* ved vore universiteter meddelte formanden, at sagen — efter behandling først i det nedsatte udvalg, hvor der var afgivet en flertals- og mindretalsindstilling, dernæst i det filosofiske fakultet ved Københavns Universitet, som havde vedtaget at følge udvalgsflertallets forslag om oprettelse af et lektorat i kulturhistorie med særligt henblik på Norden — af

Undervisningsministeriet var blevet oversendt til foreningen med anmodning om udtalelse. Der var svaret, at vi kunne tilslutte os udvalgsflertallet indstilling, selvom vi principielt ville foretrække en ordning med flere lærestole i de forskellige discipliner.

Kassereren aflagde derefter *regnskabet*, der balancerede med 11.088 kr. og udviste et overskud på 479 kr. Foreningens egen kassebeholdning var 2.152 kr.; på særkontoen for den lokalhist. håndbog var restbeholdningen 3.244 kr. og for præstegårdsværket 6.678 kr. Regnskabet godkendtes.

D r ø f t e l s e n :

Harald Jørgensen gav en redegørelse for papirsituationen, som foreløbig tegnede sig meget mørkt, samt for de bestræbelser, der var udfoldet for at komme af med papirafgiften.

Lustrup, Thisted, takkede for den hjælp, amtssamfundene havde fået gennem forhøjelsen af statstilskuddet, men mente, at tiden allerede var løbet fra forhøjelsen, og at man derfor ikke burde vente med at gøre en indsats for yderligere forhøjelse. Den lokalhist. konsulentvirksomhed kunne derimod godt vente. Han anbefalede det fremsatte forslag om eventuel støtte fra amtsamfundene til den lokalhist. håndbog og fandt det nok værd at fremme arbejdet på længere sigt med en dansk kulturhistorie.

P. Christensen, Try: Vi får næppe noget ud af at søge tilskuddet yderligere forhøjet i øjeblikket, selvom det er så lavt, at nogle mener, man burde sige nej tak til det; men sagen bør aldrig lades i ro.

H. K. Kristensen, Lunde, anbefalede arkivkursus som et udmærket middel til udbredelse af lokalhistorisk interesse. Ville gerne være med til at støtte håndbogen.

Knud Klem, Helsingør, mente, at tilskuddet trods alt var en god hjælp for de fleste amtssamfund. Takkede for formandens beretning og de deri udkastede tanker. Ville gerne støtte den nu snart færdige håndbog og den påtænkte kulturhistorie. Som revisor kunde han anerkende regnskabet, men foreslog at lovenes bestemmelse om, at regnskabsåret var kalenderåret, bragtes i overensstemmelse med de faktiske forhold.

Formanden lovede ændringsforslag til lovene til næste årsmøde.

Svend Jørgensen, Toreby, benyttede nogle bemærkninger af formanden om den i regering og rigsdag rådende ublide stemning mod videnskaben til at fremhæve, at den samlede rigsdag ikke måtte anses for afvisende; henvendelser fra universiteter og videnskabelige institutioner blev som regel mødt med velvilje. — De forøgede tilskud betød en væsentlig hjælp for de mellemstore samfund; mente det nytteløst at stille yderligere krav i øjeblikket. Tilsagde sin støtte i spørgsmålet om papirafgiften og lovede at følge sagen om lærestolen op i Folketingets lønningsudvalg og på anden måde. Selvom vi havde håbet på et professorat, må vi være tilfredse, hvis der nås et resultat med lektoratet. Vi kan ikke være bekendt fortsat at stå tilbage for vore nordiske nabolande i dette spørgsmål.

Formanden takkede folketingsmanden for den udmærkede bistand og støtte, han i Rigsdagen gav de problemer og sager, som foreningen arbejdede med.

Aksel E. Christensen mente, at det ville være en god begyndelse med et lektorat; det var ofte sket, at et sådant voksede frem til at blive en selvstændig lærestol.

Lausten-Thomsen, Åbenrå, opfordrede til deltagelse i et arkivkursus i Åbenrå i de første dage af januar 1952.

P. Christensen, Try, anbefalede arkivkursus og den påtænkte lokalhistoriske konsulentvirksomhed.

H. K. Kristensen, Lunde, var betænkelig ved et konsulentorgan, idet han mente, at en sådan institution kunne komme til at virke mod sin hensigt.

Esbern Jespersen, Sørvad, anbefalede planens realisation.

Formanden sluttede drøftelsen med en opfordring til at gøre en indsats for det lokalhistoriske arbejde, bl. a. ved at skrive i de lokale blade, tale med rigsdagsmænd og gøre det historiske nærværende for så mange som muligt; dette ville også gavne bevillingsmæssigt, når tiden var inde til atter at rejse sagen om tilskud.

Fra Sønderjylland, Ribe og Skagen fremførtes indbydelser til næste årsmøde. Da Historisk Samfund for Ribe amt i 1952 fejrer 50 års jubilæum som det første historiske samfund i Danmark, vedtoges det at henlægge mødet til Ribe.

Albert Thomsen aflagde beretning om de på Museumsforeningens møde førte forhandlinger (se referat s. 348).

Derefter holdt bogtrykker *C. Volmer Nordlunde* foredrag om »Årbøgerne og deres læsere«. Hans instruktive og udmærkede vejledning, der berørte såvel økonomiske som tekniske og æstetiske problemer i forbindelse med udgivelsen af årbøger, efterfulgtes af en drøftelse.

Til slut talte højskolelærer, dr. phil. *Roar Skovmand* om »Folkelige bevægelser som emne for lokalhistorien«. Det interessante indlæg mundede ud i en opfordring om at gøre en indsats på det omhandlede felt.

Om aftenen samledes repræsentanterne til middag i Rigsdagens restaurant. Ved bordet takkede formanden de medvirkende ved årsmødet og talte for et udvidet samarbejde mellem alle de historisk virkende kræfter i vort land. Der blev endvidere talt af foreningens æresmedlem, professor, dr. phil. Knud Fabricius, museumsdirektør Knud Klem, teglværksejer Guldal, amtslæge Lausten-Thomsen og fabrikant Eli Jepsen.

Om søndagen var der meget stor tilslutning til en udflugt til *Lund*. I Domkirken kor holdt professor *Lauritz Weibull* foredrag om staden Lund, hvorefter Domkirken og dens krypt blev forevist ved docent, fil. dr. *Nils Gösta Sandblad*. Derefter var der besøg i Kulturhistoriska Museet, hvor intendent, dr. *Sven T. Kjellberg* sammen med museets øvrige embedsmænd og professor *Sigfrid Svensson* viste rundt. Ved et fælles kaffebord i museets foredragssal gav dr. *Ragnar Blomquist* en introduktion til en påfølgende byvandring. Derefter aflagdes gruppebesøg efter frit valg i Landsarkivet, Folklivsarkivet og Arkivet for dekorativ Kunst. Til slut samledes deltagerne med svenske gæster til middag i Konviktorium, hvor formanden takkede alle medvirkende for deres indsats og specielt hyldede professor Weibull, som også tog ordet. Efter en indtryksrig dag var udflugtsdeltagerne tilbage i København ved midnatstid.

Mandag den 10. september fortsattes årsmødet med et arrangement, hvori ca. 30 repræsentanter deltog. Om formiddagen aflagdes besøg i *Det danske Filmmuseum*, hvor museumsinspektør *Arne Krogh* og filmsinstruktør *Theodor Christensen* foreviste samlingerne og arkivet og senere fremviste prøver på forskellige karakteristiske films, der belyste filmen dels som historisk overleveringsmiddel, dels som kunstart. — Eftermiddagen tilbragtes i Radiohuset, hvor reportagechef *Aksel Dahlerup*, bistået af overkontrollør *J. Callesen Jensen*, demonstrerede de tekniske hjælpemidler, der står til rådighed for moderne reportage, og gav instruktive prøver på overleveringen af vigtige historiske begivenheder. Til slut beså deltagerne under kyndig ledelse Radiohuset.

Dansk kulturhistorisk Museumsforenings årsmøde i København den 7. september 1951.

Mødet begyndte kl. 9 på Nationalmuseet, hvor formanden, overlærer Albert Thomsen, Holbæk, bød gæster og repræsentanter velkommen. Som nyt medlem hilstes Jagt- og Skovbrugsmuseet velkommen i foreningen. Medlemstallet er nu 87.

Følgende 63 museer var repræsenteret: Nationalmuseets 1., 2., 3., 6. og 7. afd., Kunstindustrimuseet, Københavns Bymuseum, Jernbanemuseet, Post- og Telegrafmuseet, Medicinsk-historisk Museum, Tøjhusmuseet, Rosenborg, Teaterhistorisk Museum, Dansk Landbrugsmuseum, Jagt- og Skovbrugsmuseet, Handels- og Søfartsmuseet, Helsingør Bymuseum, Frederiksborg Museet, Nordsjællandsk Folkemuseum, Gilleleje, Frederiksværk, Hørsholm, Roskilde, Køge, Holbæk, Kalundborg, Næstved, Stege, Liselund, Rønne, Maribo, Nykøbing F., Odense, Bogense, Kerteminde, Nyborg, Ringe, Rudkøbing, Hjørring, Skagen, Sæby, Try, Aalborg, Viborg, Randers, Grenaa, Ebeltoft, Gl. Estrup, Den gamle By, Forhistorisk Museum i Århus, Hørhens, Silkeborg, Odder, Vejle, Kolding, Ringsted, Herning, Holstebro, Lemvig, Varde, Esbjerg, Haderslev og Tønder.

Kontorchef P. v. Spreckelsen, Randers, valgtes til dirigent. Formanden aflagde derefter følgende beretning:

»Den 24. september sidste år, et par uger efter vort møde i Viborg, døde lederen af Vejle Museum, maleren *Victor Jensen*. Selvom hans interesse i første række gjaldt museets righoldige kunstafdeling, udførte han et stort arbejde for at gøre den kulturhistoriske afdeling så god og fyldig som mulig. Desværre nåede han ikke at se sit største ønske opfyldt: en rummelig, ny bygning, så de to afdelinger, der begge lider hårdt af pladmangel, kunne få hvert sit hus. Han var en flittig og interesseret deltager i vore årsmøder, og vi vil savne ham.

Æret være hans minde!

Da radioen lørdag den 26. maj i år meddelte, at museumsdirektør *Poul Nørlund* var død, virkede det som et chock på os alle. Vi vidste nok, at han længe havde været alvorlig syg, men han var jo inde på museet et par dage før sin død og glædede sig til snart at begynde sin gerning igen, og vi håbede alle, at han måtte genvinde sin sundhed.

Der er talt og skrevet så meget sandt og rigtigt om det store tab, som Poul Nørlunds død betyder for dansk kultur og videnskab, og især for Nationalmuseet, hvor han som chef vandt alles tillid, respekt og hengivenhed. Da han i 1938 afløste dr. Mackeprang som direktør, havde han forlængst vundet ære som historiker og museumsmand ved store bedrifter: de grønlandske nordbo-bygders udgravning og det prægtige værk om de gyldne aldre. Hans hovedbedrift som direktør var udgravningen af Trelleborg. Som Nationalmuseets chef arbejdede han på at gøre museet levende. Han forstod museernes pædagogiske, folkeopdragende betydning, her skulle være åbne døre, levende op-

stillinger, foredrag og skiftende udstillinger. Han var med til at skabe »Arbejdsmarken«, »Kirkeværket« og de mange større og mindre publikationer, som museet udsender, og han nåede lykkeligvis at få sine storartede bøger om de romanske kalkmalerier og Trelleborg færdige, før sygdommen røvede hans arbejdskraft.

Hvad provinsmuseerne angår, da var det direktør Nørlund magtpåliggende, at forholdet mellem dem og Nationalmuseet blev det bedst mulige. Altid mødte vi forståelse og elskværdighed hos ham. Han kom, så ofte han kunne, til vore årsmøder og var efterhånden blevet stærkt interesseret i vore planer om en nyordning af provinsmuseernes forhold. Når han i fjor på Viborgmødet gik imod bestyrelsens forslag om at søge en dispositionsbevilling til hjælp til lederløn, var det ikke af vrangvilje, men ud fra den opfattelse, at man hellere burde arbejde på en langt mere gennemgribende reformering af museums-væsenet ude i landet, og han stillede i udsigt, at han, når et sådant forslag forelå, ville gå ind for det med al sin kraft og autoritet.

Det er underligt at tænke på, at vi ikke mere skal se dr. Nørlund her iblandt os. Hvor var han en fornem og smuk skikkelse! En ærlig og reel karakter, en mand af ja og nej og dansk oprigtighed!

Ære og hæder over mindet om Poul Nørlund!

I det forløbne år har bestyrelsen holdt fire møder, og vore forhandlinger har især drejet sig om den reform af provinsmuseernes forhold, som vi i disse år arbejder med, men herom nærmere under dagsordenens punkt 5.

Angående *krigsforsikringen* har undervisningsministeriet spurgt os, om museerne er blevet afkrævet sidste rate af løseforsikringen, men det er, så vidt jeg ved, endnu ikke sket. Så snart opkrævningen kommer, ville jeg gerne have meddelelse fra de enkelte museer om bidragets størrelse, så vi kan søge ministeriet om et 50 % tilskud ligesom i 1946/49.

I november sidste år udsendte vi på Hassings Forlag første bind af vor nye årbog »*Danske Museer*«. Alle anmeldere synes enige om, at den fremtræder som en værdifuld og nydelig publikation, en smuk hilsen fra de kulturhistoriske museer i provinsen og i København til alle historisk interesserede kredse i vort folk. Til udgivelsen har vi haft den glæde at modtage et tilskud fra ministeriet på 1000 kr. årligt i 3 år, men den forfærdelige stigning i fremstillingsomkostningerne for tryksager, særlig skæbnesvanger for publikationer af kulturel art, har medført vanskeligheder for udsendelsen af andet bind. Det er dog vort håb, at vi får det færdigt om et par måneder. Jeg beder Dem forstå, at skal denne årbog kunne fortsætte, må ikke alene alle museerne, men også alle bestyrelsesmedlemmerne tegne abonnement. Museerne vil også kunne benytte bogen i mange tilfælde, hvor man ønsker at vise en opmærksomhed, f. eks. overfor ædle givere af værdifulde museumssager.

Den »*Litteraturvejledning for kulturhistoriske Provinsmuseer*«, som dr. Helge Søgaard har udarbejdet, udkom i foråret. Jeg håber, alle museer har sikret sig et eller flere eksemplarer af denne såre nyttige, lille bog. Jeg vil her gerne takke dr. Søgaard for det meget betydelige arbejde, han har gjort for at få bogen så god som muligt.

En af de vigtigste opgaver, vi arbejder med i disse år, er oprettelsen af *lærestole i kulturhistorie* ved vore universiteter (se »Fortid og Nutid« XVIII, s. 115 ff. og 239 ff.). Vort mål er jo en universitetsuddannelse, der giver særlige forudsætninger for overtagelse af inspektør- og assistentstillinger ved de større museer i provinsen og i København.

Ministeriet sendte i november 1949 sagen til erklæring hos universiteterne. I april 1950 nedsattes et udvalg, der delte sig i et flertal og et mindretal med

hver sin indstilling, hvorefter det filosofiske fakultet d. 11. april i år overfor ministeriet anbefalede at følge flertallets indstilling. Denne går ud på, at der bør oprettes et lektorat i kulturhistorie med særligt henblik på Norden. Man bemærker samtidig, at et lektorat i middelalderlig kunsthistorie er optaget på listen over ønskede lærestole ved Københavns Universitet, og når dette ønske engang er realiseret, vil der altså kunne meddeles vordende museumsfolk undervisning også i historisk arkæologi. Mindretallets forslag gik ud på oprettelse af to lektorater, et i historisk (specielt middelalderlig) arkæologi og et i materiel folkekultur, omfattende både genstandsforskning og etnologi. Dersom man foreløbig må nøjes med eet lektorat, burde det benævnes »lektorat i folkekultur med særligt henblik på Norden«, idet det præciseres, at udgangspunktet er det museale stof.

Derefter sendte ministeriet d. 24. maj sagen til Fællesforeningen og til os og bad om en udtalelse. Vi svarede d. 13. juli, at vi ville bede ministeriet snarest muligt foreslå bevillingsmyndighederne, at der oprettedes et lektorat i kulturhistorie, således som udvalgets flertal foreslår, men »vi håber, at der i en ikke altfor fjern fremtid tillige må blive oprettet en lærestol i historisk arkæologi, og af hensyn til uddannelsen af museumsfolk til de kulturhistoriske museer i København og provinsen tillader vi os at henstille, at det foreslåede lektorat i kulturhistorie fortrinsvis får til opgave at yde undervisning i nordisk folkekultur på basis af det materiale, som forefindes i danske kulturhistoriske museer«.

Jeg håber, at vi nu er kommet et skridt videre. Om udsigterne kan jeg ikke sige noget.

På Viborgmødet vedtog vi at rette en henvendelse til Nationalmuseet om en registrering og undersøgelse af provinsmuseernes samlinger af *folkedragter*. Jeg har talt med direktør Nørlund og fru Ellen Andersen om det, men på grund af direktørens sygdom blev sagen udsat. Nu har jeg talt med direktør Brøndsted, og sagen er i god gang, men det endelige resultat kan man endnu ikke sige noget bestemt om.

Gennem de lokale turistforeninger har »Folk og Værn« henstillet til museerne at give *værnepligtige fri adgang*. Vi kan eventuelt tage det spørgsmål på dagsordenen til næste årsmøde, så vi får en ensartet ordning for alle foreningens museer.

Et af de større jyske museer har bedt bestyrelsen om støtte i anledning af, at man længe forgæves har forsøgt at få *telefonomstilling* fra museets kontor til inspektørens privatholig. Da det må anses for vigtigt, at inspektøren også kan tilkaldes uden for kontortiden, især når det drejer sig om vigtige oldsagsfund, har vi støttet pågældende museum ved en henvendelse til telefonselskabet, og det ser ud til, at den har gjort nytte.

Efter indbydelse fra redaktør Rafn deltog magister Chr. Axel Jensen og jeg samt magister Bjørn Ochsner fra Det kgl. Bibliotek d. 15. febr. i en forhandling med bestyrelsen for »Foreningen af Bladtegnere«, hvor man vedtog at arbejde for en *salgscentral for originale tegninger* fra dagbladene, hvorigenem bl. a. museerne kunne sikre sig portrætter o.l. af lokal interesse.

Efter forslag fra direktør Nørlund har jeg indvilget i at modtage en indbydelse fra »Turistforeningen for Danmark« til at indtræde som medlem af *turistrådet* som repræsentant for provinsmuseerne.

Vore *studiemøder* er blevet fortsat med et møde den 12. marts i Nationalmuseet, hvor der fra 2. og 3. afd. og fra Frederiksborgmuseet blev præsenteret en række interessante sager til diskussion, og konservator Linde holdt en fin lille forelæsning om kridtpiber. Den 10. juni holdt vi efter indbydelse fra magister Sigvard Skov et møde på Koldinghus med en lærerig diskus-

sion om forskellige genstande, som deltagerne havde medbragt. Efter frokosten fik vi slottets samlinger forevist, hvorefter vi var museets gæster ved et kaffebord.

Provinsmuseumsnævnet har holdt et møde og desuden behandlet nogle sager ved skriftlig votering. Vi har anbefalet Vesthimmerlands Museum i Aars og Frederiksværk og Omegns Museum til statsunderstøttelse, og Struer, Holstebro og Hobro museer til statsanerkendelse, dog under forudsætning af, at der fastsættes og godkendes grænser for disse museers virkeområder. Hobro Museum har derefter fået statsanerkendelse. Dispositionsbevillingen på de 10.300 kr. søgtes af 20 museer med en samlet sum på 45.890 kr. En kraftig nedskæring af de søgte beløb kunne således ikke undgås. Resultatet blev, at følgende museer fik til montre: Lemvig 450 kr., Roskilde 500 kr., Kalundborg 600 kr., Odense 3.000 kr., Ringkøbing 800 kr., Gilleleje 700 kr., Randers 450 kr., Rønne 500 kr. Maribo 800 kr. til indretning af magasin og Falsters Minder 2.500 kr. til centralvarmeanlæg.

Halvdelen af ansøgerne fik således ikke noget, og vi søgte derfor ministeriet om en forhøjelse af dispositionsbevillingen. Resultatet heraf er blevet, at der af tipstjenestens overskud for 1950/51 er bevilget 5.700 kr. til forhøjelse af dispositionsbevillingen, og dette beløb vil være at fordele til de museer, som har indsendt ansøgning om at komme i betragtning ved fordelingen 1950/51.

På foreningens vegne har jeg sendt blomster og et brev til fru direktør Nørlund, og efter indbydelse overværer Københavns Bymuseums 50 års jubilæum d. 28. april og Frilandsmuseets 50 års jubilæumsfest d. 24. juni.

For den støtte, der fra undervisningsministeriet ydes museerne, vil jeg gerne bringe foreningens tak, ligeledes en tak til Nationalmuseet for lykkeligt samarbejde og en tak til de to tilsynsførende og vore to konsulenter for det værdifulde arbejde, de udfører gennem deres råd, vejledning og håndgribelige bistand.

Til slut et par bemærkninger, som peger ud mod fremtiden. Vi skal i dag i fortsættelse af Viborgmødet behandle det meget vigtige spørgsmål om provinsmuseernes fremtidige organisering og ledelse, og det er mit håb, at årsmødet vil kunne slutte med en vedtagelse, der giver bestyrelsen mandat til at føre denne sag frem for ministeriet. En anden stor opgave, som vi arbejder på at løse, er gennemførelsen af det førnævnte universitetsstudium til uddannelse af museumsfolk, ikke blot som nu i forhistorisk arkæologi, men tillige i kulturhistorie.

Når engang disse to opgaver er løst, er der derved skabt mulighed for en gennemgribende reformering af museumsvesenet landet over. Men skal dette mål nås, er det ikke tilstrækkeligt, at der gøres en indsats af repræsentantmødet, af bestyrelse og udvalg; der må også ude i befolkningen skabes forøget interesse for en forbedring af museernes vilkår. Vi må hver i sin by og egen søge at få offentligheden i tale gennem artikler eller interviews i bladene og gennem samtaler med rigsdagsmænd og andre folk i ledende stillinger. Vi må skabe interesse og sympati for vore museer, arbejde på, at de bliver så gode som muligt under de nuværende forhold, holde udstillinger, forevisninger for publikum, især for ungdommen, udsende en årsberetning og iøvrigt stadig give pressen underretning om fund, nye erhvervelser og udgravninger, så befolkningen mærker, at museet er en levende virksomhed med gæstfrit åbne døre, frisk luft og orden i sagerne. Dette levende og nære forhold mellem museerne og offentligheden vil bidrage mægtigt til at skabe den sympati og interesse for vort arbejde, som vi ikke kan undvære, hvis vi skal føre vor sag igennem.◀

Formandens beretning godkendtes uden diskussion.

Punkt 2. Fællesbevillingen 1950—51. I stedet for dr. Broholm, der var sygemeldt, gav overinspektør *Uldall* en redegørelse for, hvorledes de 20.000 kr. var blevet fordelt. Der var indgået andragender om tilskud på ialt 28.622 kr. Et par af dem hørte rettelig hjemme under dispositionsbevillingen og måtte henvises dertil. Fordelingen blev følgende:

Liselund: 2.000 kr., Gl. Estrup: 2.000 kr., Maribo: konservering 1.000 kr., Rudkøbing: konservering 1.000 kr., Odense: sølvtøj 700 kr., Nyborg: konservering i forb. m. protokollering 1.000 kr., Frederikshavn: maleri 650 kr., Ringkøbing: konservering 1.000 kr., Nykøbing M: konservering 292,75 kr., Aalborg: sølvbæger 675 kr., Aabenraa: sølvkrus 3.000 kr., Aars: indkøb og konservering 1.000 kr., Roskilde: indkøb 600 kr., Den gamle By: sølvtøj 192,35 kr., Lemvig: konservering 325 kr., Thisted: konservering 1.200 kr., Køge: sølvbæger 1.000 kr., Haderslev: skab 1.100 kr., Næstved: sølvbæger 500 kr., Vejle: sølvtøjsmontre 255 kr., Ribe: konservering 495 kr., desuden er der til fotografering brugt 14,90 kr.

Friis, Hjørring, foreslog, at denne bevilling også søgtes forhøjet. Prisniveauet er et ganske andet nu, end da bevillingen første gang blev givet, og der bliver stadig flere museer om at dele beløbet.

Efter dirigentens forslag henstillede forsamlingen derefter til bestyrelsen, at der blev foretaget noget for at opnå en forhøjelse af fællesbevillingen.

Punkt 3. Museumskonsulenternes virksomhed. *Uldall* gav en oversigt over begge konsulenternes arbejde i det forløbne år. Bæksted har fortsat arbejdet efter de forskellige i de foregående år lagte planer og truffne aftaler. På Randers Museum er således fuldført en fuldstændig omordning og revision af samlingerne fra bronzealder og jernalder. Endvidere er følgende museer besøgt i længere eller kortere tid: Hobro, Holstebro, Maribo, Nykøbing F., Nykøbing M, Næstved, Ribe, Ringkøbing, Skive, Tønder og Viborg. En række museer har desuden stillet skriftlige eller telefoniske forespørgsler af vidt forskellig museumsteknisk art til konsulenten. Med hensyn til ordningen af provinsmuseernes møntsamlinger kan konsulenten, når han i løbet af vinteren har tilendebragt den påbegyndte ordning af et par samlinger, tage nyt materiale under behandling.

Halkjær Kristensen har på museerne i Nykøbing F, Ribe og Esbjerg fuldført den sidste år påbegyndte revision, protokollering og nummerering af samlingerne fra historisk tid. I Nykøbing F, hvor museets lokaler er blevet sat i stand, er desuden påbegyndt en nyopstilling af samlingerne, og i Ribe er der på loftet blevet indrettet magasin. På Kalundborg Museum er der påbegyndt en grundig gennemgang af samlingerne, og i forbindelse med den omtrent fuldførte udvidelse af museets udstillingsplads er der planlagt en nyopstilling af samlingerne. Desuden har konsulenten aflagt kortere besøg af rådgivende og orienterende art på museerne i Køge, Thisted, Næstved, Lemvig, Holstebro, Varde, Ronne og Silkeborg.

Punkt 4. Regnskabsaflæggelse. Kassereren, museumsdirektør *Svend Larsen*, Odense, fremlagde regnskabet for 1950, det balancerede med 7.902,50 kr., hvoraf 1.000 kr. var undervisningsministeriets tilskud til årbogen. Kontingentet har udgjort 2.560 kr., udgifterne ialt 3.206,91 kr. Der er derefter en kassebeholdning på 4.695,59 kr. at overføre til næste år, heraf kan efter nærmere bestemmelse 1.000 kr. kun anvendes til årbogens udgivelse. Regnskabet revideret af Jørgen Paulsen og O. Marcussen.

Regnskabet godkendtes.

Punkt 5. Provinsmuseernes fremtidige ordning. *Albert Thomsen* indledte forhandlingen om dette spørgsmål med følgende:

»På årsmødet i fjor i Viborg fremsatte bestyrelsen et forslag, udarbejdet

af det udvalg, der af repræsentanterne var valgt på årsmødet i 1949. Det vedtoges på Viborgmødet, at bestyrelsen skulle arbejde videre med sagen og møde med et nyt forslag til mødet i dag (se »Fortid og Nutid« XVIII, s. 238 ff.). På 4 bestyrelsesmøder og 4 møder i forretningsudvalget har vi siden behandlet sagen.

Vi foreslår i dag repræsentanterne at give bestyrelsen mandat til at rette en henvendelse til undervisningsministeriet af omtrent følgende indhold:

I. En redegørelse for provinsmuseernes nuværende forhold, de forskellige kategorier af museer, lederforhold og økonomiske vilkår.

II. En præcisering af foreningens ønsker om en forbedring af disse forhold. Hovedpunkterne vil her blive: a) En opdeling af landet i distrikter, og i hvert distrikt ved et af de større museer at få ansat en museumsuddannet inspektør, i de fleste tilfælde også en konservator, hvorefter dette museum bl. a. skulle have den opgave at bistå de øvrige museer i distriktet. Central- eller distriktmuseet må tillige kunne påtage sig videnskabelige opgaver. b) En forøgelse af statstilskuddet til museerne, så halvdelen af lønnen til det faglige, fastansatte personale ved centralmuseerne ydes af staten, og at denne tillige yder halvdelen af det honorar, de øvrige statsunderstøttede museer betaler deres ledere, alt efter nærmere fastsatte regler.

III. En anmodning om, at hele organiseringen af provinsmuseerne tages op til overvejelse i et udvalg eller en kommission. Som udtryk for i hvilke retninger foreningens ønsker går, vil vi tillade os at vedlægge henvendelsen til ministeriet følgende bilag:

1. Forslag til ændringer i de ministerielle regler af 26/9 1941 vedrørende de under undervisningsministeriet hørende kulturhistoriske museer i provinsen. Hertil føjes motiverede bemærkninger til de ændrede paragraffer.

2. En skematisk oversigt over leder- og honorarforhold ved provinsmuseerne

3. En foreløbig beregning over omkostningerne ved en eventuel gennemførelse af de i bilag 1 foreslåede ændringer.

Ved udarbejdelsen af ændringsforslag til reglerne har vi fulgt det princip kun at foretage ændringer, som er nødvendige for at vise de retningslinier, foreningen ønsker fulgt ved nyordningen. Den endelige udformning af de mange detaljer i de nye regler vil kunne foretages af det udvalg, vi foreslår ministeriet at nedsætte.

Bestyrelsen har for nylig haft lejlighed til overfor direktør *Brøndsted* at gøre rede for vore synspunkter vedrørende forslaget, og det var os en stor glæde, at direktøren udtrykte sin vilje til samarbejde om disse planer til en nyordning af provinsmuseernes forhold.

Jeg er klar over, at nogle sandsynligvis vil mene, vort forslag ikke betyder så gennemgribende en reform af provinsmuseumsvæsenet, som man kunne ønske. Nogle vil måske sympatisere med de tanker, som magister *Schoubye* har fremsat i Socialdemokratens kronik d. 9. aug. i år: at provinsmuseerne bør lægges ind under Nationalmuseet som særlige afdelinger. Andre kunne måske ønske en *museumslov*, der indordner alle museer af alle arter under et særligt departement, så staten helt overtager aflønningen af personalet ved de større museer, og at den også bestemmer, hvor mange museer der må være, hvor de må ligge, og hvad de må samle på.

Vi har i vort forslag foretrukket at bygge videre på den udvikling, som allerede er i gang, har holdt os til de reformer, som bestyrelsen mener, det er muligt at gennemføre, og som udviklingen før eller senere vil kræve gennemført.«

Thomsen gennemgik derefter de af bestyrelsen foreslåede ændringer i reg-

lerne af 1941. Forslaget skulle kun opfattes som et forhandlingsgrundlag. Han understregede meget stærkt betydningen af, at man fra lokal side ydede museerne den størst mulige økonomiske støtte.

Til formandens indledning knyttedes følgende diskussion:

Brøndsted: Dette forslag betyder et afgørende skridt i den rigtige retning, det er noget af det mest gennemgribende og betydningsfulde, der endnu er foretaget til forbedring af provinsmuseernes forhold. Ukrudtet må ud af haven, vi skal have luft under vingerne. Nationalmuseet vil aktivt støtte sagen og ønsker et udvalg nedsat, og jeg tror, at vi overfor ministeriet nok skal få noget godt ud af samarbejdet.

Andrup mente, at sidste sætning i reglernes titel burde slettes, og at adskillige flere punkter, end de af bestyrelsen behandlede, måtte ændres. Skal udtrykket »faglig« forstås som universitetsuddannet eller som museumsuddannet? Han var lidt betænkelig ved forslaget om konservatorer ved alle centralmuseer. Man må ikke glemme, at dårlige restauratorer kan være mere ødelæggende end tidens tand.

Christensen, Frederiksværk, var af den opfattelse, at det burde være museumsforeningen, som valgte museets bestyrelse.

Riismøller kunne ønske endnu flere bestyrelsesmedlemmer fra by- og amtsråd.

Christiansen, Roskilde, mente, at forslaget stillede de nuværende centralmuseers ledere uheldigt, idet mange af dem ville føle sig degraderet. Han beklagede, at forslaget ikke medtog skolefolk.

Calov ønskede, at det lokale museums afgivelse eller deponering af sager til Nationalmuseet kunne ske så vidt muligt mod kopi af genstandene.

Christensen, Try, hævdede, at det ville være længe, før de mindste museer fik nogen fordel af dette forslag. Det ville være rart at få klarlagt forskellen mellem kulturhistoriske museer og specialmuseer. Han ville derfor henstille, at de indledende klassificeringsbestemmelser slettedes, og at man i stedet gav en definition af selve begrebet: kulturhistoriske museer. Han mente også, at det ville være bedst at bygge videre på det frie initiativ, og han ville derfor foreslå, at § 8, stk. 2 og 3 ændredes til: Når en kreds af museer inden for et passende stort område organiserer sig om et centralmuseum med fælles konserveringsanstalt og en specielt uddannet museumstekniker, kan ministeriet efter forhandling med Nationalmuseet tildele et sådant centralmuseum større statstilskud og større beføjelser med hensyn til arkæologiske undersøgelser og udgravninger inden for organisationens område.

Albert Thomsen svarede på de forskellige indlæg. Bestyrelsen ville have opmærksomheden henvendt på de fremsatte forslag. Vi bør tilstræbe så frie forhold som muligt. Vi vil ikke kassere de gamle veltjente ledere. De kommende ledere skal have en turnustjeneste bag sig, men vi vil også have de selvuddannede, videnskabelige folk med, og skolefolkene er ikke glemt. Konservatorer er et meget vigtigt spørgsmål. Godkendelsen af dem skal foretages af ministeriet, og derfor har vi lidt kontrol med deres kvalifikationer.

Repræsentanterne vedtog derefter enstemmigt at give bestyrelsen mandat til at arbejde videre med sagen efter de forelagte retningslinier og føre den frem til ministeriet.

Punkt 6. Bestyrelsesvalg. De tre afgående: Thomsen, Norn og Jensen, genvalgtes. Revisorerne: Jørgen Paulsen og Marcussen genvalgtes ligeledes.

Om eftermiddagen holdt dr. *Therkel Mathiassen* et interessant foredrag om provinsmuseernes gravninger.

Derefter gav overinspektør *Uldall* nogle oplysninger til forståelse af det udsendte cirkulære vedrørende evakuering af museumssager.

Årsmødet sluttede med et aftenmøde, som holdtes sammen med Dansk historisk Fællesforening. Her redegjorde rigsbibliotekar Svend Dahl og magister V. Hermansen for det betydningsfulde arbejde, som »Landsforeningen til indsamling af Fotografier« har sat i gang for at redde, hvad der endnu rundt om hos private findes af kulturhistorisk vigtigt billedstof.

Sammenslutningen af lokalhistoriske arkiver.

I tilslutning til DHF's årsmøde afholdt S sammenslutningen af lokalhistoriske arkiver lørdag den 8. september 1951 fraktionsmøde, hvori deltog ca. 20 repræsentanter. Formanden, cand. pharm. *Hans Brandt, Fåborg*, aflagde beretning om virksomheden i det forløbne år. 11 arkiver havde indmeldt sig. Styrelsen havde vedtaget at søge udsendt regelmæssige, dupliserede meddelelser til medlemmerne. Kassereren, fuldmægtig *Olav Christensen, Haderslev*, aflagde regnskabet. Som medlem af styrelsen genvalgtes jernbanebogholder *E. Kaster, Odder*. Under en efterfølgende forhandling blev der givet en række aktuelle meddelelser om de enkelte arkivers virksomhed. Fra forskellig side blev der gjort opmærksom på den fare, som papirindsamlingerne frembød for ødelæggelse af værdifuldt arkivmateriale. Formanden sluttede mødet med en tak til deltagerne.

DANSK HISTORISK FÆLLESFORENINGENS REGNSKAB 1950—51
DRIFTSREGNSKAB

INDTÆGTER:						UDGIFTER:
Kontingenter						Sekretærhonorar 500,00
Foreninger	1499,41					Tryksager 586,85
Byråd og amtsråd	580,60					Styrelsens rejseudgifter 395,90
Institutioner	1815,00	3895,01				Årsmødet i Viborg 947,22
Tilskud						Fortid og Nutid
Statstilskud	1500,00					Trykning 5208,45
Dansk historisk Fællesfond	1100,00	2600,00				Honorarer 1083,00
Renter		454,65				Ekspedition 552,80
Fortid og Nutid		2599,37				Porto og diverse udgifter 1334,49
Salg af skrifter		887,90				
Forskelligt (restkapital fra institutet for lokal-historisk forskning)		651,71				10608,71
						Overskud i 1950 - 51 479,93
						Ialt kr.... 11088,64
						Ialt kr.... 11088,64

STATUS PR. 30. APRIL 1951

356	Kassebeholdning pr. 1. april 1950 17703,03					Kassebeholdning pr. 30. april 1951:
	Deraf afholdt udgifter til					Bankbøger 13740,51
	Præstegårdsværket 581,68					Girokonto 3503,08
	Lokalhistorisk Håndbog 5525,62	6107,30				Kontant 40,52
						17284,11
		11595,73				hvoraf efter regnskabsårets afslutning er ud-
	Overskud i 1950—51 479,33					betalt regning til trykkeri 5208,45
						12075,66
	Kassebeholdning pr. 30. april 1951 12075,66					

Kassebeholdningen fordeler sig som følger:			
Foreningens egne midler	2152,38		
Lokalhistorisk Håndbog	3244,89		
Præstegårdsværket	6678,39		
			<u>12075,66</u>

Krogerup, maj 1951.

Roar Skovmand.

Ovenstående regnskab er revideret og fundet i overensstemmelse med bilagene.

Knud Klem.

Georg Galster.

FORTID OG NUTID

udgives af Dansk historisk Fællesforening ved foreningens sekretær, museumsinspektør *Jørgen Paulsen*, Frederiksborg slot, Hillerød, under medvirken af *Johan Hvidtfeldt*, *Chr. Axel Jensen* og *Gunnar Knudsen*. Tidsskriftet udkommer een à to gange årligt. Ved henvendelse til museumsinspektør *Jørgen Paulsen* kan alle medlemmer af foreninger under Dansk historisk Fællesforening få *Fortid og Nutid* til en favørpris af 6,00 kr. plus porto (bogladepris 10,00 kr.). Bidrag til tidsskriftet samt bøger, der ønskes anmeldt deri, bedes sendt til redaktøren.

Tilbud til vore Medlemmer.

Medlemmer af foreninger under Dansk historisk Fællesforening kan til favørpris erhverve:

<i>E. Kroman: Skriftens Historie i Danmark fra Reformationen til Nutiden</i>	4,50 (bogladepr. 6,00)
<i>Holger Hjelholt: Skriftprøver</i>	6,80 (bogladepr. 8,50)
<i>Helge Søgaard: Litteraturvejledning for kulturhistoriske Provinsmuseer</i>	3,00 (bogladepr. 4,50)
<i>S. Nygård: Anvisning til at drive historisk-topografiske Studier</i>	0,75
<i>Holger Hansen: Om Opbevaring og Ordning af Købstadarkiver</i>	0,75
Nationalmuseet og den lokalhistoriske forskning	0,75
Register til <i>Fortid og Nutid</i> , Bind I—XVII	1,00

Desuden kan De få *Fortid og Nutid* til følgende reducerede pris (enkelte af de ældre hefter mangler dog):

<i>Fortid og Nutid</i> 1914—1930, bd. I—VIII	4,80 kr. pr. bd.
» » 1931—1942, bd. IX—XIV	6,80 kr. pr. bd.
» » 1943—, bd. XV—	8,00 kr. pr. bd.

H. HAGERUPS FORLAG KØBENHAVN

TRYK: NIELSEN & LYDICHE (M. SIMMELKIÆR) KØBENHAVN